

Kitas numeris išeis spalio 11 d.

Kaukės

Visi nešiojame kaukes. Visas gyvenimas – nesibai-giantis kaukių balius. Ką už jų slepiame? Savo esybę? C. G. Jungas jau yra paaiškinęs, kad žmogaus tikrasis „aš“ slypi pašamonės gelmėse, tik retas žmogus geba su juo kontaktuoti. Dauguma šio pasaulio žmonių to nesuvokia.

Aš asmeniškai sunkiai suprantu mintį apie dangų ir pragarą po mirties. Budizmas turi reinkarnacijos doktriną: žmogus nepertraukiamai įsikūnija naujais pavidalais – kol pasiekia nušvitimą arba nirvaną. O kur yra toji nirvana? Ji – visai ne pomirtinis pasaulis, o būseną, kurią ne visiems pasiseka pasiekti. Gal todėl sakysčiau, kad budizmo nirvana primena C. G. Jungo požiūrį. Tikroji žmogaus esybės būseną galėtų būti kiek panaši į nirvaną žemėje. Tik retai kuriam iš mūsų pasiekiamą tokia „laimė“, tad paprastam žmogui lemta gyvenimą gyventi, braidyti po šio pasaulio purvus, šiek tiek pasidžiaugti, mylėti, neapkęsti, pakilti į aukštybes ir vėl kristi į kasdienybės jukinį.

Čia pravartu pridurti: idealūs arba teoriniai komunizmo pažadai gyventi „rojuje“ žemėje yra suprantamas ilgesys. Deja, kažkas nepavyko, ir žadėtasis rojus patapo pragaru. Kita vertus, gal taip ir turėjo nutikti. Komunistai kolektyviškai nesąmoningai nujautė, kad nebūna dangaus be pragaro. Jie klaidingai įsivaizdavo, kad rojus turi būti amžinas. Šiuo atžvilgiu jų idealai priminė krikščionių rojų.

Žmogus privalo gyventi pakelta galva – savo svajonių ir neišsipildžiusio ilgesio pasaulyje. Ir išgyventi su „galbūt“. Vieną kartą gal baigsis šis kaukių balius ir mūsų tikrasis „aš“ išnirs iš pašamonės bedugnės. Gal įvyks kas nors panašaus: žemėje įsikurs dangaus viešpatija, gims naujas Adomas ir Ieva, o jų palikuonys niekad nekris į nuodėmę.

Šiuolaikinė era

Nuo trečiojo tūkstantmečio pradžios daugelis Vakarų pasaulio žmonių klausia, kiek ilgai dar gali egzistuoti mūsų civilizacija. Mūsų dienų apokalipsės lūkesčiai susiję su veržliu mokslo ir technologijų proveržiu: išrastos technologijos ilgainiui gali susprogdinti Žemės rutulį.

Kad geriau suprastume, apie ką kalbama, pirmiausia paklauskime: kada prasidėjo šiuolaikinė era? Tiksliai pasakyti sunku, tačiau galima beveik drąsiai priminti, kad ji prasidėjo XVII amžiaus pradžioje, kai gimęs šiuolaikinis mokslas pagimdė technologijas. Šiedu veiksniai šiandien tapo pagrindine varomąja šiuolaikinės civilizacijos jėga. Prasidėjo kai kas nauja – tai, kam lemta radikaliai pakeisti žmonijos istoriją.

Šiuolaikinis mokslas yra žmogaus proto produktas, nes tik protas geba išrasti konceptus ir conceptualiausias sistemas, kurių neaptiksi gamtoje, bet kurios leidžia organizuoti mūsų prigimties patirtį. Išėitų, jog mokslo vystymasis veda žmogų link laisvės – gebėjimo kurti kažką naują ir nebūta.

Būtent šiame taške iškyla savitas paradoksas, galima sakyti – priešara. Mokslai negalėtų vystytis be mechanikos. Tačiau kartu su mechanikos mokslu atsirado mechanizmo ideologija, kuri implikuotai skelbia, kad žmogus esti tarsi mašina. Žmoguje viskas vyksta kaip gamtoje: molekulės akiai juda pagal mechaninį dėsnį. Žmogaus protas yra automatinė ir bejėgė marionetė, nesąmoningai paklūstanti gamtą valdančioms jėgoms. Tai, gi, laisvė yra iliuzija (XIX amžiuje ši ištara sukėlė gilų pesimizmą).

Mokslo atėjimą į šiuolaikinį pasaulį lydi šešėlis – scientizmas (žinojimas). Kadangi šešėlis negali būti kažkokio daikto substancija, tai ir scientizmas – joks mokslas. Tai pseudomokslas, arba klaidingai suprastas mokslas. Scientizmo pažiūros ir išvados esti apibendrintos ir radikaliai, beveik „filosofiškos“; jį teisingiausia

ROBERTS MŪKS

Robertas Mūkas (tikr. Roberts Avens, 1923–2006) – latvių rašytojas, filosofas. Po Antrojo pasaulinio karo Vokietijoje studijavo teologiją (tačiau atsisakė kunigystės), Belgijoje – žurnalistiką, JAV – bibliotekininkystę ir filosofiją. 1954–1998 m. gyveno JAV. Tenai praėjusio amžiaus šeštajame dešimtmetyje ėmė publikuoti eilėraščius, vėliau pasirodė filosofijos darbų. Nuo 1998 m. iki mirties gyveno Rygoje. Išleido vienuolika poezijos rinkinių, dešimt religinio ir filosofinio turinio knygų. Rašė latviškai ir angliškai. Šios esė verstos iš rinkinio „Šio gyvenimo uogienė kažko trūksta“ (*Šai dzīves ievārījumā kaut kā trūkst*, 2023).

Daivos Kairevičiūtės nuotrauka

vadinti ideologija, kuri kartu su kitomis ideologijomis tapo permanentine šiuolaikinės kultūros dalimi.

XVII šimtmetis, pagimdęs šiuolaikinę erą, buvo pilnas prieštaravimų, su kuriais jis sugyveno taikiai. Žmonių protai buvo tvirtai įsišakniję teologijoje. Pavyzdžiui, Keplerį ir Galilėjų žavėjo visatos dvasingumas. Newtonui peno suteikė Danieliaus pranašystės; jis daugiau laiko praleisdavo medituodamas, negu mąstydamas apie matematines fizikos problemas. Newtonas privačiame gyvenime buvo nepaprastai tikintis žmogus.

Tačiau tuo metu šie vyrai štai ką padarė – leido iš Vakarų civilizacijos išrauti religines šaknis. Jie savo mokslą pavadino „Naujuoju mokslu“, giliai nesuvokdami, ką reiškia šiedu žodžiai. Žvilgtelėjus galėtų susidaryti įspūdis, jog „Naujojo mokslo“ naujumas buvo tai, kad jis buvo eksperimentinis. Tačiau šis sumanytas darbas buvo kur kas sudėtingesnis. Mokslininkai įsivaizdavo (konstravo) gamtą kaip mašiną, pagal tai mechanika tapo esmine fizikos dalimi, o fizika – visų mokslų base. Gamtą pradėta laikyti viena vienintele milžiniška problema – mašinos mašina.

Kodėl tada būtent mechanikai buvo paskirtas ypatingas vaidmuo pažinti gamtos procesus? Mechanika yra mokslas, nagrinėjantis statinę arba judančią medžiagą. Bet ji nėra materija, kurią mes suvokiame jusliai, o schematizuota ir abstrakti (atskirta nuo jutiminės tikrovės), trumpai tariant, matematinė materija. Todėl būtina sakyti, kad XVII amžiaus „Naujasis mokslas“ buvo ir eksperimentinis, ir matematinis.

Šiame taške susiduriame su rimta filosofine problema. Naujajame moksle esminį vaidmenį vaidino protas; jo moksliniai rezultatai implikavo mechaninį pasaulio suvokimą. Šis paradoksas užvaldė visą šiuolaikinės eros mąstyseną.

„Naujojo mokslo“ kūrėjai nesuvokė, kad galėtų būti kokia nors ypatinga priešara tarp jų tradicinių religinių tikėjimų ir požiūrio į mechaninį pasaulį. Jie buvo įsitikinę, kad tokia tvarka yra paprasčiausias būdas Dievui valdyti savo visatą – visatą kaip laikrodžio mechanizmą, kaip mašiną. Netikrumo jausmas atsirado vėliau – tarp filosofų.

Iškilius anglų filosofas A. N. Whiteheadas mechaninį pasaulio suvokimą pavadino „moksliu materializmu“: pagrindiniai gamtos faktai yra materijos dalelės erdvėje, o visi patirties fenomenai – tai tik materijos judėjimas įvairiomis formomis ir kontūrais. Negana to: šioms materijos dalelėms būdingos tik tokios savybės, kurios siejasi su mechanika, – masė, erdvė, tankis ir judėjimas erdvėje. Pagal tai būtų galima padaryti išvadą, kad, pavyzdžiui, rožės raudonumas arba purpuriškai raudona saulėtekio spalva atsiranda ne tenai, kur mes ją matome, o tikai mūsų prote.

Nepaisant šių ir panašių paradoksų, mokslinis materializmas ilgainiui tapo Vakaruose viešpatuojančio mentaliteto *de facto*. Tai buvo ne iki galo suformuluota filosofija, o neartikuliuotas požiūris, paprotys. Šia forma jis viešpatuoja ir šiandien.

XVII amžiuje gimė dar vienas samprotavimas. Žmonėms, kurie tebetikėjo Dievu kaip pasaulio kūrėju ir pan., teko konfrontuoti su moksliniu atradimu, kad visata yra neaprepiama begalybė – daug platesnė, negu ją įsivaizdavo graikų ir viduramžių civilizacijos žmogus.

Koperniko teorija galutinai išstūmė žmonių iš privilegijuotos vietos kosmoso centre. Praradęs šią centrinę vietą, žmogus pradėjo suvokti, kad jo gyvenimas šioje begalinėje platybėje yra tik atsitiktinis sutapimas – iracionalus triukas. Kodėl mes esame būtent šioje Žemės planetoje, o ne kur nors kitur? Neatsitiktinai tokie mąstytojai kaip M. Heideggeris kalba apie žmogaus „įmetimą“ pasaulin ir pan.

Šiuolaikinio žmogaus prote dominuojančiu faktu tapo susvetimėjimo jausmas. Šiuo žodžiu įprastai įvardijama socialinė alienacija – atsiskyrimas nuo visuomenės ir artimųjų. Tačiau iš tikrųjų kalba sukasi apie gerokai „kolosalesnį“ dalyką – kosminę alienaciją, kuri dabar yra žmogaus sąmonės gyvenimo dalis. Mes esame svetimšaliai visatoje – be metafizinių atramos taškų, „prakeikti būti“, vegetuoti be aukščiausiojo išteisinimo ir prasmės.

Žmogus

Kelios mintys apie šiuolaikinio gyvenimo prasmę

Kas rytą atsikėlus man atrodo: esu svetimesnis nei vakar vakare. Naktis pertraukia ryšį su gyvenimu. Dabar reikia atnaujinti šį ryšį. Prisiminti, kad ir dabar esu žmogus, kuris buvo vakar, užvakar. Tam nereikia ypatingų pastangų, jeigu tik gera atmintis. Ir šitaip per dieną vis daugiau manys susikaupia praėjusių dienų žmogiškumo, tampu pats sau artimas, paprastas, pažįstamas. Aš surandu vėžes. Ir riedu, riedu, riedu... be klausimų, be baimių, tarsi per snaudulį. Bet šis snaudulys nėra nakties miegas. Tai tik nemąstymo snaudulys. Neturiu laiko šifruoti riedėjimo prasmę, „gyvenimas šaukia“, o jo šauksmas yra gana saldus bejėgiškumas, norintis įtikinti mane, jog svarbiausia riedėti, gyventi, būti. *Primum vivere...*

Tačiau žmonijos istorija pabunda ir iš šio snaudulio! Rytas, ant kurio slenksčio stoviu, daug keistesnis už buvusį. Tarsi yra ir tarsi nėra ryto. Kai bandau prisiminti vakarykštę dieną, praėjusioji naktis – pusmiegis gyvenimas – atrodo begalinė; koks pabudau, toks dar niekada nesu buvęs. O šis rytas keistas. Jokios tikrosios šviesos, aiškumo. Kažkas visai nauja, kažkas tokio, kas labiau panėsi į tamsą, o ne į šviesą. Vis dėlto šis pabudimas tarsi tamsoje nepanašus į tą snaudulio prieblandą, kurioje aš riedėjau. Ji dinga visiems laikams. Reikia gyventi iš naujo. Koks tai bus gyvenimas?

In memoriam

erdvė turi keturis kampus
lietuų rasą vėją ir sniegą

Pasakyti, kad šiek tiek pažinojai Rolandą Rastauską, – tai nieko nepasakyti, nes jį pažinojo visi. Buvo bene socialiausias rašytojas, turėjo daug draugų, ne vien bendraamžių. Ir mokinių, net epigonų, kurie bent jau tarėsi rašantys panašiai. Rolandas nežiūrėjo į juos skeptiškai – kartą, lyg per televiziją paklaustas, ką apie juos mano, atsakė išmintingai: visi turi iš ko nors mokytis.

Laikais, kai dar nebuvo interneto, RoRos skyrelis „Kitas pasaulis“ „Lietuvos ryte“ buvo tikrai gausiai skaitomas. Turbūt panašiai skaityta ir Vaidoto Daunio skiltis, visgi abiejų autorių stilistika smarkiai skyrėsi. Ironija, su kuria beveik nebuvo susidūrę rašytiniu pavaldalu, „Kitame pasaulyje“ pasirodė esanti meninės tikrovės sukūrimo priemonė. Universitete rašiau kursinį darbą apie eseistiką, išdrįsau parašyti Rastauskui, kuris po 2000-ųjų prie savo tekstų nurodydavo ir el. paštą. Atsakė, laiškai buvo juokingi ir ekscentriški. Buvo atvažiavęs į Vilnių, susitikome – labai juo žavėjau, si, skaičiau visas knygas, taip pat ir pjesę „Bermudų trikampis“, kuri tuo metu buvo spausdinta tik „Veidų“ almanache. Poetiškas frazes, parašytas asindetonu, iš tos pjesės ligi šiol atsimenu: keista, ji tarsi niekad ir nepastatyta. Buvo grynas estetas, mylėti jį galėjai vien už stilingą Woody Alleno įvaizdį – kepurės, akinius, flomasteriu pieštas širdėles ant odinio portfelio. Santykius, net ir dalykinius, smagiai režisavo.

Tikras įvykis buvo ir poezijos performansai, pradėti rengti su Arkadijumi Gotesmanu. Vėliau idėją pasigavo kiti, ėmė mėgdžioti, bet jų pasirodymai palikdavo klastotės įspūdį. Rolandas buvo reiklus sau ir kitiems, kelis kartus redaguodavo net feisbuko komentarus. Skaudžiai išgyveno, kad knyga „Venecija tiesiogiai“ nesulaukė įvertinimo. Išoriškai atrodė esąs šmaikštus ir nerūpestingas *enfant terrible*, bet iš tikrųjų rimtai žiūrėjo į rašytojo profesiją. Teatru, kinui, muzikai ir dailei taikė aukštus kriterijus: išskirtiniai nuopelnai teatrui, tarptautinės stažuotės, darbas meno festivaliuose ir su lietuvių režisieriais. Teatre debiutavo labai jaunas, būdamas moksleiviu – šiandien skaitant pjeses apima jausmas, kad užrašyta ir tai, kas dar bent simboliškai įvyks Rastausko biografijoje.

Gražu, kad bičiuliai ir draugai surengė tokį šiltą atsisveikinimą: gal anksčiau ir nepastebėjome, bet Rolando eilėraščių eilutėse įstingdytas nuolatinis galvojimas apie mirtį.

-gk-

ROLANDAS RASTAUSKAS
(1954–2024)

Kai už miesto priglaus dykuma
Kaip apsiaustas,
Sutrupės kiekviena valanda –
Tavo virvė ir plaustas.

Žodj, atmintj, odą palies
Svetimi. Dar alsuoji?
Tau išplaukti neleis iš nakties
Marija, išdavystės pilnoji.

Prievartaudamas mūzas, ilgai
Tu tylėdamas juodinsi tamsą.
Ir negims iš tavęs vaikai...
Tai gyvenimas? Taip, mano tamsta.

1973, 1984

San Giorgio Maggiore. Venecija. 2019.
RoRos nuotrauka

Memorabilia

Kartu su Mariupoliu

Nuotrauką kažkada nusipirkau ant Tauro kalno. Ten prie dabar jau išnykusių Profsajungų kultūros rūmų savitaisiais veikė toks mėgėjiškas kolekcininkų klubas ir visokiausių senienų turgelis. Neprisimenu, dėl ko pasirodė įdomi ta nuotraukėlė. Gal kad sena ir iš nežinomo miesto tokiu keistu pavadinimu. O gal patraukė berniuko veidas, primenantis vieną mokyklos draugą. Paskui su visokiais popieriais nuotrauka atsidūrė sodyboje ir išbuvo daug metų rašomojo stalo stalčiuje. Kai nuvykdavau ten, mes vis persimesdavome žvilgsniais. Viskas atrodė gerai ir ramu.

Žinojau berniuko vardą – Heinrichas Christianovičius. Pavardė susukta neįskaitomai. Pasirašęs savo ranka. Rusiškai. Kaip suaugęs – vardu ir tėvavardžiu. Yra ir tikslī data: Mariupolis, 1905 metų kovo 19-oji. Matyt, siuntė kažkam dovanų, buvo toks paprotys. Į Vilnių? Turėjo čia giminių ar draugų? Vardas ir tėvavardis skamba vokiškai. Bet marškiniai jo atrodo ukrainietiško stiliaus. Mariupolyje ano amžiaus pradžioje buvo vokiečių kolonija. Taip pat lenkų, žydų, graikų. Gyveno beveik po lygiai ukrainiečių ir rusų. Keturios sinagogos, katalikų bažnyčia, šešios ar septynios cerkvės. Viskas uždaryta, apiplėšta, išgriauta siautėjant stalinizmui.

Skaitau Vikipedijoje, kad Mariupolį, Azovo jūros uostą, įkūrė graikai, pasitraukę iš Krymo. Todėl ir jo graikiškas pavadinimas (Marijos miestas). Greičiausiai – Mergelės Marijos garbei. Rusai norėjo įkišti čia savo carienę Mariją, dviejų XIX amžiaus carų motiną, bet įrodymų nebuvo. Nuo senų laikų tai stambus metalurgijos centras. Rusija jau 2014 metais, užgrobusi Krymą ir dalį Donecko srities, kėsinosi ir į Mariupolį. Bet ukrainie-

čiams tada pavyko apginti miestą. 2022 metų pavasarį Mariupolis sulygintas su žeme. Nėra nė vieno daugiaaukščio pastato. Trisdešimt tūkstančių žuvusiųjų. Galbūt dar daugiau. Dalis jų – po griuvėsiais. Likę gyvi tapo pabėgėliais. Miestas buvo maždaug Vilniaus dydžio.

Po metų, taip pat pavasarį, per Kryžiaus kelio pamaldas Romos kolizijoje, berniukas iš Mariupolio, panašus į tą, kuris čia nuotraukoje, pasakoja, kaip naktį su tėvais traukėsi iš gimtojo miesto griuvėsių. Greta jo po tuo pačiu kryžiumi stovi ir bendraamžis iš Rusijos. Jo vyresnysis brolis, tėvas ir senelis žuvo agresorių pusėje. Šeimai buvo liepta didžiuliu tuo, bet visi tik verkia. O vaikas jaučiasi dvigubai apiplėštas ir nelaimingas.

Kažkada vadinamiesiems sąžinės belaisviams ir disidentams Tarybų Sąjungoje iš viso pasaulio ėjo solidarumas ir maldas, maisto produktus, drabužius. Visa tai, skambiai kalbant, ir morališkai, ir fiziškai padėjo ištvirti lagerius ir tremtį. Kariuomenėje kitą kartą gaudavau iš namų tris rublius, suvyniotus muilo pakuotėje. Ten vis sapnavosi balta duona ir sviestas.

Kai dabar visko per akis ir toks gražus, šiltas rugsėjis, dilgteli apie mūsų skolą Ukrainai. Turėtum melstis ir melstis už tuos žmones, atjausti jų sielvartą, užsikrauti sau kiek nors jų naštos. Bet štai kiti dalykai pasiglemžia dėmesį ir jausmus.

Heinricho Christianovičiaus nuotrauką įsidėjau į kišėnę ir parsivežiau atgal į Vilnių. Jau nebepaliksiu vieno. Matysiu jį. Ką nors pasakysiu. Būsime kartu. Bent tiek.

-js-

Antropocenas, kapitalocenas ir neaugimo visuomenė

Klimato kaita, didžiulė tarša, masinis rūšių nykimas tampa visa apimančia šiuolaikinių visuomenių krize. Kaip 2018 m. ataskaitoje rašė Jungtinių Tautų Tarpvyriausybė klimato kaitos komisija, reikalingi „skubūs ir plataus masto“ pokyčiai. Kad vyktų sėkminga transformacija ekologinio tvarumo kryptimi, privalu ne tik gebėti aiškiai įvardyti dabartinės krizės pobūdį bei tas struktūras ir praktikas, kurios krizę sukėlė ir toliau gilina, bet ir artikuliuoti pozityvią siektinos visuomenės viziją. Šiuo tekstu norima atkreipti dėmesį į du terminus: kapitalocenas ir neaugimas. Kapitaloceno teorija užčiuopia istorinę dinamiką, atvedusią prie gamtinės katastrofos slenkščio. O pastaraisiais metais vis daugiau dėmesio sulaukianti „neaugimo“ (angl. *degrowth*, pranc. *décroissance*) idėja siūlo alternatyvą viziją.

Antropocenas ir / ar kapitalocenas

2000 m. Nobelio premijos laureatas chemikas Paulius J. Crutzenas ir biologas Eugene'as F. Stoermeris paskelbė straipsnį, kuriame teigė, kad žmonijos poveikis geologiniams ir ekologiniams Žemės procesams tampa vyraujantis, dėl to prasidėjo nauja geologinė epocha, ją jie pavadino antropocenu. Antropoceno idėja greitai išpopuliarėjo socialiniuose ir humanitariniuose moksluose bei įžiebė plačias tarpdisciplinines diskusijas apie žmonijos ekologinį pėdsaką ir poreikį kurti tvaresnį santykį su kitomis gyvybės formomis ir visa Žemės biosfera. Kita vertus, socialiniai ir humanitariniai mokslai į antropoceno terminą žiūri gana įtariai. Ypač daug kritikos sulaukė terminas tarsi užkoduota žinia, kad visi žmonės kolektyviai yra atsakingi už gamtinę katastrofą. Ar nėra taip, kad ši abstrakti nuoroda į žmoniją maskuoja konkrečias ekonomines, politines struktūras ir galios santykius, kurie formuoja destruktivias praktikas? Ar antropoceno terminas neužmaskuoja kapitalizmo, imperializmo, patriarchato ir kitų šiuolaikinio pasaulio bruožų ir visai nepadeda mums pamatyti tikrųjų esamos situacijos kalbininkų?

Šiose diskusijose iškilo gausybė alternatyvių terminų įvardyti tam naujumui (antrasis sudurtinio žodžio „antropocenas“ sandas yra kilęs iš graikiško žodžio, reiškinčio „naujas“), kuris sukėlė gamtinę katastrofą. Bene ryškiausiai ir teoriškai nuosekliausiai socialinių ir humanitarinių mokslų atsaką į antropoceno idėją pasiūlė kapitaloceno teorija. Terminas, kurį panašiu metu nepriklausomai vienas nuo kito pradėjo vartoti keli mokslininkai ir filosofai, sufleruoja, kad tikroji geologinė jėga yra ne žmonija kaip tokia, bet modernusis ekonominės organizacijos būdas – kapitalizmas. Jasonas W. Moore'as ir jo kolegos iš pasaulio ekologijos (*world ecology*) mokyklos išplėtojo kapitaloceno idėją iki plataus masto teorijos apie modernybės raidą, siekiančią užčiuopti pamatinę ekologinę krizę priežastis.

Kapitaloceno teorija atsigręžia gerokai toliau į praeitį nei, pavyzdžiui, socialinio teoretiko ir aktyvisto Andreaso Malmo pasiūlyta „iškastinio kuro kapitalizmo“ kritika, kuri susitelkia į XIX a. pradžioje įvykusį industrinio kapitalizmo perėjimą prie akmens anglių, o vėliau prie naftos ir akcentuoja iškastinio kuro kapitalą kaip didžiausią ekologinę krizę kaltininką. Nors ši kritika yra reikšminga ir pasiūlo aiškų politinių veiksmų taikinį, ekologinė krizė yra kur kas didesnė nei tik iškastinio kuro naudojimas. Siekdami atskleisti gilumines gamtinės destruktijos šaknis, kapitaloceno teoretikai atsigręžia į pačią modernybės pradžią ir tuo metu vykusias politines, ekonomines, kultūrines transformacijas. Pasiremę Maxo Weberio modernizacijos kaip racionalizacijos analize, kapitaloceno teoretikai akcentuoja modernybei būdingą pastangą gamtą sušiorinti, paversti ją išmatuojamu, kontroliuojamu, eksploatuojamu resursu. Moore'as rašo, kad modernybė sukūrė „abstrakčią“ gamtą. Šis kultūrinis pokytis vyko kartu su imperialistinės ir kapitalistinės pasaulio santvarkos kūrimu, kai prasidėjo plataus masto gamtos išteklių ekstrakcija iš periferijos į imperinius centrus ir tokios „abstrakčios“ gamtos pajungimas kapitalistiniams vertės didinimo procesams. Vėlesnė industrializacija ir perėjimas prie iškastinio kuro tėra kitas šio ilgo specifiškai modernaus ir kapitalistinio „racionalizacijos“ proceso etapas.

Šie gamtinės pertvarkos procesai buvo lydimi ir pastangų „racionalizuoti“ žmonių „prigimtį“. Čia anglų kalba rašantys kapitaloceno teoretikai pasinaudoja dvejojo žodžio *nature* reikšme: gamta ir prigimtis. Kapitalizmas formavosi, kaip parodė dar Karlus Marxas,

atskiriant žmones nuo gamtos priemonių, pirmiausia žemės, ir kuriantis samdomojo darbo santykiams, pajungiantiems nuosavybės neturinčius žmones ir įtraukiantiems į ekonominę pridėtinės vertės didinimo sistemą. Darbininkai tapo tik įkūnyta abstrakčia darbo jėga, pajungta ir įtraukta į tuos pačius kapitalo kaupimo procesus kaip ir „abstrakti“ gamta. Integruojant feministinę socialinės reprodukcijos teoriją, parodoma, kaip kapitalizmo plėtra sukūrė ir savitą produktyvaus ir neproduktyvaus darbo skirtį, kai daugybė darbo formų yra laikomos neproduktyviomis (pirmiausia tai buvo daugiausia moterų atliekamas įvairių formų darbas namuose), nors jos ir yra esminės visuomenės reprodukcijai. Panašiai nutiko ir su gamtiniais procesais, mat kapitalistinė vertės didinimo sistema gamtos išteklius laiko tik „nemokama dovana“, taip ignoruodama ekologinius gamtos kaštus. Tad Moore'as kapitalizmą apibrėžia ne tik kaip gamtos būdą, bet ir kaip gamtos organizavimo būdą, kuriam būdingas gamtinių kaštų sušiorinimas, žmonių darbo išnaudojimas per samdomojo darbo santykius bei įvairių neproduktyviomis paskelbtų žmonių veiklos sričių ir gamtinių procesų apropijavimas. Tad kapitaloceno teorija teigia, kad šiuolaikinių visuomenių socialinės ir ekologinės problemos yra glaudžiai susijusios. Taip pat reikia pabrėžti, kad, remiantis kapitaloceno teorija, XX a. realaus socializmo visuomenės ėjo tuo pačiu gamtiškai destruktivos industrializacijos keliu ir buvo ne alternatyva kapitalizmui, o tik kitokia iš esmės to paties gamtos organizavimo būdo variacija.

Kapitaloceno teorija jokia būdu nesako, kad gamtinė destruktija yra tik kapitalizmo problema, net jei dabartinės šios destruktijos formos yra formuojamos kapitalizmo struktūrų. Žmonijos ekologijos pėdsako problema, kurią išryškino antropoceno teorija, lygės ir postkapitalistinės visuomenės. Tad antropoceno ir kapitaloceno teorijos yra greičiau viena kitą papildančios. Pavyzdžiui, ekosocialistas Johnas Bellamy Fosteris siūlo kalbėti apie antropoceno epochos kapitalinį (*Capitalinian*) amžių, kuriame dabar gyvename ir iš kurio turime išsilaisvinti pereidami į kitą ir tvaresnį etapą, kurį jis įvardija kaip antropoceno epochos komunistinį (*Communistian*) amžių. Kapitaloceno teorija pabrėžia, kad ekologinis šiuolaikinių visuomenių iššūkis yra ne tik atsikratyti iškastinio kuro, bet ir siekti plačios transformacijos, kuri išvaduotų ir žmoniją, ir gamtą iš išnaudojimo santykių. Moore'as kelia visos gyvybės išlaisvinimo siekį. Kaip išties galėtų atrodyti alternatyva kapitalocenui? Neaugimo idėjos šalininkai siūlo pamatinius tokios alternatyvos principus.

Neaugimo visuomenės idėja

Nors neaugimo idėja daugiau dėmesio sulaukė tik pastaruoju dešimtmečiu, jos ištakos siekia XX a. 8 deš. 1971 m. išleistas Nicholus Georgescu-Roegenos veikalas „Entropijos dėsnis ir ekonomikos procesas“ padėjo pamatus ekologiškai ekonomikai. 1972 m. paskelbta Romos klubo ataskaita „Augimo ribos“. Tiek ši ataskaita, tiek ekologinė ekonomika pabrėžė, kad šiuolaikinė ekonomika linkusi pragaištingai ignoruoti gamtinės ribas. Patį terminą „neaugimas“ panašiu metu ėmė vartoti prancūzų filosofas André Gorzas, kritikuodamas tiek kapitalizmą, tiek realiai egzistuojantį socializmą dėl produktyvizmo fetišo, tai yra dėl to, kad abi sistemos susitelkia į gamtos didinimą kaip tikslą savaime, ir išryškindamas to ekologines ir socialines pasekmes. Visgi neaugimo idėja ilgai nesulaukė populiarumo. Kaip pabrėžia Naomi Klein knygoje „Tai viską keičia“, neoliberalizmo iškilimas nustūmė ekologinę kritiką į paribius ir įdiegė tikėjimą, kad rinkos santykių plėtra ir ekonomikos augimas patys savaime išspręs ekologines problemas. 2008 m. ekonominė krizė atgaivino kapitalizmo kritiką, o vis intensyvesnė klimato kaita – ir ekologinę kritiką, kuri vis labiau gręžiasi į neaugimo idėją.

Siaurąja prasme neaugimo idėja išskyla kaip kritika įsitikinimo, kad ekonomikos augimas (pirmiausia suprastas kaip BVP augimas) savaime didina visuomenių gerovę. Kritikai pabrėžia, kad įsivirtinęs ekonominio augimo skaičiavimo modelis ignoruoja ekologinius ekonominių procesų kaštus ir socialinės nelygybės kaitą. Kapitalistinės ekonomikos augimo kaina tampa gamtinė destruktija ir didėjanti socialinė atskirtis. Ši kritika skatino išsivaduoti iš primityvių ekonominių modelių ir politikoje vadovautis ne siekiu didinti BVP, bet platesne gerovės samprata. O pastaruoju dešimtmečiu ypač su-

aktyvėjusios diskusijos suteikia daugiau turinio neaugimo idėjai ir formuoja pozityvią neaugimo visuomenės viziją. „Neaugimas“ vis labiau tampa skėtiniu terminu, po kuriuo slypi daugybė įvairių pasiūlymų dėl tvaresnio žmonijos santykio su Žemės biosfera.

Neaugimo šalininkai pirmiausia akcentuoja poreikį transformuoti ekonomikas taip, kad jos būtų orientuotos ne į augimą kaip tikslą savaime, bet patenkintų realius žmonių poreikius ir tausotų gamtinę aplinką. Tokia transformacija reikalautų mažinti ar net visiškai panaikinti tam tikrus ekonominius sektorius, o kitus – pavyzdžiui, viešąją infrastruktūrą, socialines paslaugas – plėsti. Tokia transformacija taip pat reikalauja plataus perskirstymo, kuris mažintų skurdą, kartu mažindamas ekologiškai netvarų turtingųjų vartotojiškumą. Fosteris tai vadina „selektyviu neaugimu“. Taigi, neaugimo šalininkai siekia ne paprasčiausio ekonomikos susitraukimo, bet suvaldyti kapitalizmo ekonominę anarchiją ir kurti realius poreikius tenkinančią ekonomiką. Geriau organizuotas ir labiau žmonių gerovę užtikrinantis gamtos būdas gali būti ir gerokai mažesnės apimtios, sunaudoti mažiau resursų ir palaiykėti ekologinį tvarumą.

Neaugimo visuomenės šalininkai taip pat pasisako už smarkų darbo savaitės trumpinimą ir universalias bazines pajamas. Tuo siekiama racionaliau paskirstyti darbą tarp visuomenės narių ir pagerinti gyvenimo kokybę, išvaduoti žmones iš poreikio dirbti dažnai bukinančius ir jokios socialinės naudos nekuriančius darbus. Kur kas daugiau laisvo laiko turintys žmonės galėtų nukreipti savo energiją į tas veiklos sritis, kurios jiems ištis svarbios. Tai prilygtų plataus masto kultūrinei revoliucijai. Neaugimo teoretikai nemažai dėmesio skiria įvairioms gerovės sampratoms, pavyzdžiui, *buen vivir* ir kt., kurios atmets konkurencingą ir vartotojišką gyvenimą ir akcentuoja solidarumą, bendruomeniškumą ir rūpinimąsi gamtine aplinka.

Kitas svarbus neaugimo visuomenės idėjų blokas susijęs su demokratizacijos plėtra. Siekiama didinti politinę decentralizaciją ir skatinti savivaldą, įgalinti žmones dalyvauti priimančioms sprendimams. Neaugimo idėją palaukiantys socialistai taip pat akcentuoja poreikį demokratizuoti gamtos priemonių nuosavybę, taip įgalinant pačius darbuotojus ir vietines bendruomenes kontroliuoti gamtą. Tad neaugimo idėja siekia pateikti ne vieną universalų modelį, kaip geriausia sukurti tvarų santykį su gamtine aplinka, bet sukurti sąlygas bendruomenėms eksperimentuoti ieškant geriausių sprendimų.

Taigi, turint omenyje įvairius judėjimo šalininkų pasiūlymus, pats neaugimo terminas gali kiek klaidinti. Neaugimo visuomenės idėja išties skatina augimą – gerovės augimą, kuris nebesiejamas su gamtos didinimu kaip tikslu savaime. Neaugimo judėjimas, kaip knygoje „Sulėtėjimas“ (*Slow Down*) rašo Kohei Saito, siekia pereiti nuo kiekybės (augimo) prie kokybės (gerovės). Neaugimo visuomenės idėjoje reikšminga tai, kad ekologinės ir socialinės šiuolaikinių visuomenių problemos yra susiejamos, kaip tą daro ir kapitaloceno teorija. Tiek kapitaloceno teoretikai, tiek neaugimo šalininkai akcentuoja, kad sprendžiant ekologinę krizę privalu koncentruotis ne į technologinius sprendimus, kurie leistų ir toliau išlaikyti tas pačias politines ir ekonomines struktūras, tik palengvinant nepageidaujamas jų pasekmes, bet siekti plačios šiuolaikinių visuomenių transformacijos, kuri palieštų pamatinę socialinę gamtinės destruktijos priežastis. Tik lygesnė, laisvesnė, demokratiškesnė visuomenė būtų ir ekologiškai tvaresnė visuomenė.

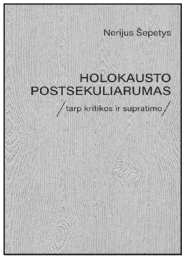
Tačiau, kaip pripažįsta ir pats neaugimo šalininkai, neaugimo idėja dar tikrai nėra tiek populiarusi, kad įkvėptų plataus masto socialinius judėjimus ir vestų prie realių politinių sprendimų. Visgi, kaip rašė vienas pirmųjų neaugimo idėjos populiarintojų Serge'as Latouche'as, šiuolaikinės kapitalistinės visuomenės priėjo slenkstį, kai galima rinktis eiti neaugimo keliu sąmoningai, kartu didinant socialinę gerovę ir ekologinį tvarumą, arba savo neaugimo versiją primus katastrofa.

– EGIDIJUS MARDOSAS –

Tekstas parengtas pagal Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą doktorantūros stažuotių projektą (sutarties Nr. S-PD-22-82)

Denacifikuojant diskursą apie žydų Katastrofą, arba Posttotalitarinė kritika

Nerijus Šepetyš. *Holokausto postsekuliarumas: tarp kritikos ir supratimo*. V.: Vilniaus universiteto leidykla, 2022. 388 p.

Šiandien jau, matyt, mažai ką stebina, gąsdina ar intriguoja sąvokos su priešdėliu *post-*. Jau pripratome prie tokių terminų kaip *postmodernizmas*, *postkolonializmas*, *postmetafizika*... Gal kiek rečiau pasitaiko *postfeminizmas*. Postsekuliarizmo terminas, pasirodęs šiek tiek vėliau už išvardytuosius, 2001 metų rudenį, bent jau

Lietuvoje tik pastaraisiais metais pradeda dažniau skambėti. Žinoma, dėl vieno Vilniaus universiteto mokslininkų projekto (vadovas prof. Tomas Sodeika), įtraukusio keletą filosofų ir filosofų, vieną islamistą ir vieną istoriką – Nerijų Šepetį. Taip gimė du veikalai ir 2022 m. buvo išleisti Vilniaus universiteto leidykloje – kolektyvinė filosofinė monografija „Postsekuliarus būvis“ (elektroniniu pavaldumu, todėl, matyt, daugeliui nematoma, neskaitoma, nes nepaaišpinėjama knygų mugėse ir knygynuose) ir (gerokai plačiau žinoma) Nerijaus Šepėčio istorinė monografija „Holokausto postsekuliarumas: tarp supratimo ir kritikos“. Abiejų monografių išėjimo taškas – vokiečių filosofo Jürgeno Habermaso kalba, pasakyta Vokietijos knygų mugėje 2001 m. spalį gaunant Taikos premiją: jis kalbėjo apie pasikeitusį pasaulį, kuriame šiuolaikinės Vakarų visuomenės lyg ir praranda etinius orientyrus, o juos galėtų padėti galbūt vėl iš naujo atrasti religinio pagrindo po kojomis nepraradusios bendruomenės. Paties prof. Tomo Sodeikos paaiškinimu viešojoje paskaitoje, vasarą surengtoje Lauryno Jacevičiaus, kuris šiuo metu kuruoja krikščionių intelektualų platformą *apologetika.lt* (žr. „Ir siela turi ausis“, *YouTube*), nors Habermaso kalbos politinis kontekstas buvo Rugsėjo 11-oji, ji pirmiausia buvo orientuota į biopolitines ir kitas artimas etines problemas, kurias iškėlė naujų technologinių galimybių plėtra ir su kuriomis liberalios demokratinės visuomenės, besivadovaudamos sekularia racionalistine pragmatika (Apšvietos amžiaus palikuone), esą gali ir nesutvarkyti be gairių ar orientyrų, kuriuos galėtų pasiūlyti religingi bendrapiliečiai. Gal pradinės tendencijos buvo šios, o ne paastrėjęs geopolitinis kontekstas, sparčiai Europoje ir Šiaurės Amerikoje didėjančios religinės nekrikščionių mažumos, nauji religiniai judėjimai, Sovietų Sąjungos žlugimas, atvėręs kelią Rytų Europoje įvykusiam religinio atgimimo bumui, tačiau po 2001 m. tiek nemažai sociologų, tiek Habermaso aiškintojų, tiek paties Habermaso išjudintame diskurse išskyla ir šios temos, vis atsižvelgiant į XX a. pabaigos sociologų tyrimus, rodančius, kad jau buvo pastebėtos tendencijos, vertusios nagrinėti sekularizacijos tezė (plg. Rodney Stark, „Secularization, R.I.P.“, *Sociology of Religion*, 1999, 60 (3), p. 249–273; Peter L. Berger, *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*, Doubleday, 1967).

Štai čia ir prasideda painiava, kurios pilna visose diskusijose apie sekularizmą ir postsekuliarų būvį. Tačiau prieš paliečiant šį klausimą plačiau (ar, greičiau, keletą painių niuansų) reikia pripažinti, kad Nerijaus Šepėčio knyga – tai daugiaplanis ir daugiasluoksnis solidus tyrimas diskursų, kurie buvo pasirodę nuo pat nacionalsocializmo atsiradimo pradžios, atskleidžiant įvairialypes pastangas atrasti nors kokią prasmę beprecedenčiame, išskirtiniame, iš tiesų beprasmiame milijonų žmonių žudyje – tiek kai kurių žydų autorių (šių Katastrofą pradėjusių vadinti religines konotacijas turinčiu Holokausto terminu), tiek įvairių politinės minties istorikų, tokių kaip Ericas Voegelinas, bandžusių išsiaiškinti kokias nors paties nacionalsocializmo ir Vokietijoje po 1933 m. įsitvirtinusių religines dimensijas. Nerijus Šepetyš, kad ir mėginamas suprasti šių bandymų logiką, galiausiai, kaip pats teigia viename interviu (*Naujas židinis-Aidai*, 2023, Nr. 5), remdamasis savo katalikiška pozicija, kritiškai juos vertina.

Bandytas rasti kokią nors prasmę šiame naikinime, tuo labiau religinę (t. y. aukojimo), taip nacistinį režimą. Hitlerį lyg iškeliant vos ne iki statuso Abraomo, kurį Dievas išbandydamas prašė paaukoti savo sūnų, reiškia bandymą nacionalsocializmui ir Hitleriui suteikti pernelyg didelę garbę ir kreditą. Nors struktūriškai nacistinis režimas galbūt galėjo veikti pasitelkdamas religinei artimą retoriką, simbolius, ritualus, pajungdamas visą viešą erdvę ir individualius gyvenimus totalitarinei ideologijai, Nerijaus Šepėčio požiūriu, visa šita totalitarinė mašina laikytina ne tiek religija, kad ir kiek iečių sulaužyta įvairiems politinės minties istorikams bandant įrodyti

priešingai, kiek antireligija. Didžiulės pastangos buvo dedamos užimti religijos vietą, kaip ir sovietinio režimo atveju, ką mums bandė atskleisti Nerija Putinaitė. Atrodo, kad ši aplinkybė ir leidžia Nerijui Šepėčiui šiam fenomenui pritaikyti postsekuliarybės kategoriją. Lyg tai būtų „religija be religijos“, pagal žinomą Jacques'o Derrida posakį, kurį jis, tiesa, taikė nemažam būriui modernybės filosofų, kurių filosofijose galima atpažinti judaizmo ar krikščionybės išpaudus, bet kurie savo mąstyme gerokai peržengė religinį dogmatizmą (Janas Patočka, Jeanas-Lucas Marionas, Emmanuelis Lévinas, Paulis Ricceuras, gal net ir Immanuelis Kantas, Georgas Wilhelmas Friedrichas Hegelis, Sørenas Kierkegaard'as, Martinas Heideggeris ar net ir pats Derrida; žr. Jacques Derrida, *The Gift of Death*, Chicago: University of Chicago Press, 1995, p. 49). Tačiau, žinoma, būtų pernelyg daug garbės Hitleriui atsidurti tokioje garbingoje kompanijoje. Tuo labiau kad visa ši filosofų grandinė, einanti nuo Kanto, siekusio conceptualizuoti religiją neperžengiant proto ribų, norėjo ne pakeisti religiją (kaip religiją *par excellence* suprantant krikščionybę) kuo nors kitu, bet, atsižvelgiant į Apšvietos racionalizmo ir gamtos mokslų pažangos mestą iššūkį religiniam teocentrizmui (pasaulio funkcionavimą, pradžią, istoriją ir pan. aiškinant teologinėmis sąvokomis), performuluoti religijos galimybę kitomis sąlygomis, tarkim, antropocentriškai. Tai yra akcentuojant ne metafizinį teocentrišką religijos aspektą, bet antropocentrišką (pagal Johno Skorupski pasiūlytas sąvokas, žr. John Skorupski, *Symbol and Theory: A Philosophical Study of Theories of Religion in Social Anthropology*, Cambridge University Press, 1976), lyg religija pirmiausia būtų susijusi su žmogaus egzistencialiais, etiniais, dvasiniais ir kitais rūpesčiais, o ne su pasaulio veikimo paaiškinimu, kurį perėmė mokslai.

Ar visas tas filosofų pastangas laikyti postmetafizinėmis ar postsekuliaromis, būtų atskiras klausimas, į kurį čia nesigilinsiu. Tačiau klausimas lieka atviras – jei hitlerizmas ne religija, nors ir turi įvairių aspektų, įtartinai atrodančių kaip religiniai, tai ar ir čia kartais nebus religija be religijos? Skamba, atrodo, šventvagiškai. Bet šį klausimą reiktų išardyti ir pirmą paklausti: kas tiek Derrida ištarmės atveju, tiek Šepėčio nuosprendyje hitlerizmo atžvilgiu sudėta ir sąvoką „religija“? Gal visa ta vokiečių (ir ne tik) intelektualų diskusija ir iečių laužymas dėl (ne)galimybių hitlerizmą laikyti (politine, sekularia) religija pasirodys vėjų vaikymas, jei šiai sąvokai suteiksime kitą apibrėžtį? Turiu omenyje tai, kad pats Nerijus Šepetyš savo knygoje nesiteikė pateikti nei sekuliarybės, nei postsekuliarybės, nei religijos sąvokų apibrėžčių, kuriomis remdamasis jis ėmėsi svarstyti Holokausto postsekuliarumo klausimus. Bent jau nepadarė to įvade, jei kokiomis nors užuominomis į apibrėžtį bent jau postsekuliarumo atžvilgiu ne laikysime keleto atsainių Habermasui skirtų replikų, kur jis bando išvardinti „objektyvius kriterijus“, kodėl galima „nepaisyti jo [t. y. Habermaso – A. P.] siūlomų sąvokų apimties ir preziumuojamos dalykų padėties (sekuliarybės ir religijos santykiuose bus (buvę) daug kas kitaip, nei vaizduoja(si) Habermasas“: „...Pirma, apie nacionalsocializmą (nuo pradžios tik turint galvoje ideologiją, vėliau apimant ir visą nacių surestą pasaulį, neišskiriant naikinimo) kaip apie *tam tikrą* religinį projektą [...] kalbama nuo pat to meto, kai jis iškilo, ir būtent akcentuojant nacių apšviestojo racionalizmo, modernybės, sekuliarybės (o argi ne vokiškos sekuliarybės istorinis triumfas buvo Veimaro Respublika?) atmetimą. [...] Be abejo, įvairūs nacionalsocialistinės vizijos (ideologija, indoktrinacija ir propaganda) aspektai yra svarbūs pasigilinti sekuliarybės ir religijos santykio požiūriu ta prasme, kad atmata tiek viena, tiek kita, tiek patį modernųjų jų santykį, nubrėžtą (politiškai Vestfalijos taikos pradėtos) sekularizacijos: religija nelemia viešojo gyvenimo, politika nereguliuoja religijos srities“ (p. 17).

Čia ir norėtųsi sužinoti plačiau ir konkrečiau – kaip ten buvo su tuo sekuliarybės ir religijos santykiu, ką Habermasas vaizdavo(si) kitaip? Nerijaus Šepėčio knygoje tai lieka kažkur paslėpta. XX a. antroje pusėje per keletą dešimtmečių buvo daug koncepcijų, teorijų, vizijų šiais klausimais prikurta, ir tikrai norėtųsi žinoti, ką konkrečiai autorius turėjo galvoje kalbėdamas apie kitokią dalykų padėtį, nei įsivaizdavo Habermasas. Habermasas savo kalboje užsiminė apie sekularizmo tezė, kurios atžvilgiu ir nukreipė diskusiją. O sekularizmo tezė yra kito plano dalykas nei realus, socialiai ir istoriškai, t. y. empiriškai, apčiuopiamas konkrečių religinių bendruomenių, institucijų, judėjimų egzistavimas ir santykiai su politinėmis struktūromis ar sekularizuotomis kultūros ir kitomis viešo gyvenimo sferomis. Sekuliarybės tezė, kurią pristato

Habermasas ir kurią, kita vertus, atkartoja ir pats Nerijus Šepetyš anksčiau minėtame interviu, remiasi Apšvietos amžiuje įsivaizduotu racionalistiniu modernybės progresu, vedančiu į „pasaulio atkerėjimą“ (Maxo Weberio metafora), t. y. „išsiblaivymą“ nuo religijos, pastarajai vis daugiau vietos užleidžiant kitoms visuomeninėms ir kultūrinėms institucijoms.

Turint omenyje tokią sekuliarybės sampratą, kuri kalba ne apie „daiktą“, bet apie idėją, koncepciją, viziją, postsekuliarbę atitinkamai taip pat reiktų laikyti tam tikra idėja, vizija, kuri būtų anos tezės peržengimas, įtraukiant kažką, ką ji neigė, t. y. religijos egzistavimą net ir pačiose pažangiausiose, technologiškai išsivysčiusiose, demokratinėse visuomenėse, kur vis dar išlieka religijos (Bažnyčios) ir valstybės atskyrimas. Taip, galima sutikti, ir tą konstatuoja daugelis Habermaso komentatorių, kad jo siūlymai, kokiū būdu religines vizijas įtraukti į sekularias darbotvarkes, yra prieštaringi, bet tai jau atskiras klausimas, į kurį čia taip pat nėra galimybių giliai įlįsti. Tačiau visais atvejais lieka religijos koncepcijos klausimas.

Žinoma, atsirėmus ne į šiuolaikinio pasaulio religinių institucijų padėtis, visų tų sričių, kurios ikimodernybės epochose buvo neatsiejamas nuo religinių konotacijų, sąsajų, vaizduotės, patirčių, bažnytinės politikos ir t. t., „emancipacijos“ iš institucionalizuotos religinių autoritetų priežiūros realijas, t. y. kaip realiai, istoriškai, empiriškai klostėsi atskirose visuomenėse, šalyse, valstybėse „modernaus sekularizmo“ ir religijų santykiai, bet į sekularizmo tezė, t. y. į diskursyvių praktikų sukonstruotą kategoriją, religijos klausimas taip pat patenka į diskursyvių praktikų, t. y. sukonstruotos kategorijos, o ne realių daiktų, plotmę. Net jei įsivaizduojama, kad kalbama apie kažką realiai egzistuojančio. Realiai galbūt egzistuoja įvairios individualios ir kolektyvinės praktikos, bendruomeniniai ryšiai, tarpasmeniniai santykių tinklai, įsivaizduojamybės pasaulių simbolinės raiškos, tikėjimai vienu ar daugiau dievų, ar jie būtų transcendentiniai, ar imanentiniai, dalinimasis patirtimis ir patyrimais, ugdyimo ir perdavimo grandinės ir t. t.

Tačiau nuo konkrečios koncepcijos priklausau, kas bus įtraukta į religijos kategoriją, o kas atmesta. Ir čia Nerijus Šepetyš (ir Tomas Sodeika monografijoje „Postsekuliarus būvis“) nedviprasmiškai pasirenka tokią kategoriją. Tai fenomenologinė religijos kategorija, formuluoama XX a. pirmos pusės protestantų teologo Rudolfo Otto, siekiant atrasti išskirtinai religijos kategorijai būdingą esminį branduolį, kurį jis aprašė kaip Šventybės patyrimą per numinozinį *fascinans* ir *tremendum* (t. y. ypatingą, tik su Šventybės sritimi tegalimą sieti žavesį ir baugumą). Šiandien toks religijos kategorijos susiaurinimas iki šio patirtinio dalyko įvairių religijos mokslininkų laikomas vienpusišku ir redukcioništu ar ekskliuzyvistiniu, kai kurių (Russello T. McCutcheono, Timothy Fitzgeraldo, Danielio Dubuissono) netgi laikomas tiesiog mistifikuota kategorija, kuri religijos mokslą pašalina iš mokslų kategorijos, nes remiasi miglota ir empiriškai nepatikinama individualia patirtimi, kita vertus, nebūtinai atitinkama daugelyje religijoms priskiriamų praktikų ir tradicijų, ir geriausiai tą religijos koncepciją galima įvardinti kaip liberalią protestantišką teologinę religijos viziją. Žinoma, tiek Nerijus Šepetyš, kuris neslepia savo krikščioniškos pozicijos, tiek Tomas Sodeika turi visas teises laikytis šios religijos sampratos, ja remtis ir ją plėtoti, ir tikrai šios mano pastabos nėra koks nors negatyvus vertinimas, tik tiek, kad tokiu atveju kai kurių samprotavimų, pamąstymų ir išvadų įtikinamumas pakimba. Taip pat darosi akivaizdu, jog turint omenyje esencialistinę religijos kaip *sui generis* viziją, ir dar sutrauktą iki Šventybės patyrimo, belieka šios religijos nacionalsocialistinėje Vokietijoje ieškoti tik tokioje mistinėje terpėje kaip sapnai. O visa, kas nors kiek gali būti panašu į pretenzijas į religiskumą, priskirti kvazi- ar antireligijai...

Kita vertus, labai įdomios ir reikšmingos refleksijos ir kritiška distancija su tomis gana įtraukiomis interpretacijomis, kurios, kaip atskleidžia istorikas, yra įtraukusios į gana keistas diskusijas tiek ne vieną Voegelino sekeją, tiek nemažai kitų politinės minties istorikų Vokietijoje: simpoziumuose jie diskutuoja nacionalsocializmo religiskumo klausimu, Hitlerio ir kitų nacistinių lyderių tikėjimo klausimais, pernelyg rimtai žiūrėdami į jų rašliavas, ieškodami ten nuosirdžių ir argumentuotų savo tikėjimų ir pažiūrų išpažinimų. Lyg šios rašliavos (tokios kaip *Mein Kampf*) būtų tie tekstai, kurie leistų išsiaiškinti, kas iš tiesų slypėjo tų galvažudžių galvose. Skaityti ir bandyti rasti juose kokį nors racionalų, neprieštariną ir prasmingą

SANNA NYQVIST

Nobelio misterija

Niekas nesušuko „Pagaliau!“

Sanna Nyqvist (g. 1977) – suomių literatūrologė, literatūros kritikė, Helsinkio universiteto visuotinės literatūros docentė, kelių mokslinių knygų autorė. Straipsnis *Nobelis mysteeri* (*Kukaan ei huutanut „Åntligen!“*) publikuotas suomių literatūros žurnale „Parnasso“ (2023, Nr. 6–7).

Pirmąjį spalio ketvirtadienį jie susiburia laukti žinios apie premiją. Jie – tai aistringiausias skaitytojai, kurie ir gerbia, ir persekioja rašytoją. Bėga maratonus šalia rašytojo, leidžiasi piligriminė kelionė į rašytojo vardu pavadintą biblioteką, perka tokius pat marškinėlius, kokius dėvi rašytojas. Kai kurie budi šalia rašytojo namų, kad galėtų su juo pasidalinti didžiaja akimirka. Gal pagaliau šiemet Haruki Murakami gaus Nobelį?

Biografinėje novelėje „Rinktiniai „Yakult Swallows“ eilėraščiai“ Murakami pasakoja apie savo aistrą beisbolo komandai. Murakami – tiksliau, į jį labai panašus pasakotojas pirmuoju asmeniu – priklauso tiems sirgaliams, kurie neišsizada komandos net ir tada, kai šiai žiauriam nesiseka. Tikras gerbėjas džiaugsmą atranda ir meistriškuose pralaimėjimuose, jei jau nepavyksta išplėsti pergalių.

Netikėti pasiekimai beisbolo stadione gretinami su pagrindinio novelės veikėjo tokia pat netikėta sėkme literatūros lauke. Skaitydama novelę negaliu neinterpretuoti jos kaip komentaro apie besaikius Nobelio premijos lūkesčius.

Murakami jau nuo praėjusio dešimtmečio pradžios įvardijamas kaip galimas kandidatas gauti premiją. Nors tarp didžiausių šansų turinčių rašytojų ir nebeminimas, kasmetinėse spekuliacijose vis dar girdimas jo vardas. Iš istorijos žinome, kad laukti kartais tenka ilgokai. Doris Lessing pirmą kartą premijai pasiūlyta 1972 m., tačiau sulaukė jos tik 2007 m., būdama 88-erių.

„Rinktiniais „Yakult Swallows“ eilėraščiais“ Murakami tarytum ruošia savo gerbėjus ilgai pralaimėjimų serijai. Tarytum įtikinėdamas, kad jo knygų skaitytojų jausmai nėra bereikšmiai, net jei Nobelio premija ir šiais metais (ir kitais, ir dar kitais) nuskils kitam rašytojui.

Novelės pabaigoje pasakotojas žvilgsniu seka berniuką, pardavinėjančį žiūrovams tamsųjį alų, nors dauguma mieliau gertų šviesųjį. „Rašydamas išgyvenu tą patį, ką ir tas pardavėjas. Lyg jausčiausi kaltas prieš viso pasaulio žmones: atleiskite, turiu tik tamsiojo alaus.“

Tikimybių teorija Murakami Nobelio neprognozuoja. Premiją, tiesa, yra gavę du japonų autoriai – Yasunari Kawabata 1968 m. ir Kenzaburō Ōe 1994 m., tačiau tikėtinas pripažinimo adresatas yra premijos gimtiniėje Europoje.

Premiją įsteigęs švedų išradėjas ir prekybininkas Alfredas Nobelis skirti įvertinimus už literatūrą ir mokslą patikėjo Švedijos karališkosioms akademijoms. Taikos premijos laureatą – lyg įgeldamas gimtinei – nurodė išrinkti Norvegijos parlamentui. Premijos steigimo metu Norvegija tebebuvo Švedijos sudėtyje.

Pirmą kartą literatūros Nobelis įteiktas 1901 m. ir kartu su kitomis keturiomis premijomis sudaro garsiausią pasaulyje premijų puokštę, kurios šlovingumui nebeprilygo joks kitas vėliau įsteigtas apdovanojimas.

Nobelio literatūros premija nuo pat pradžių stebėta visame pasaulyje, o ją gauti buvo daugelio šalių ir rašytojų vieša siekiamybė. Suomių rašytojas F. E. Sillanpää dar 1919 m. užsibrėžė tikslą tapti „Nobelio daktaru“, mat jam kažkodėl atrodė, kad premija prilygsta universitetiniam garbės daktaro laipsniui. Sillanpää su savo palaikymo svita kiekvieną ketvirtojo dešimtmečio rudenį nekantriai laukė išsvajotos žinios iš Stokholmo. Galiausiai 1939 m. ji atėjo, tačiau auksinę šventę užtemdė įsiplieskęs Žiemos karas.

Įsmunku pro kuklias duris *Källargränd* alėjoje Stokholmo senamiesčio širdyje. Dieną prieš Švedijos akademijos pranešimą gaunu renginio koordinatę ir tiksliai atvykimo nuorodas. Nors ir esu oficialiai užsiregistravusi į Nobelio premijos laureato paskelbimo iškilmes, jaučiuosi lyg infiltruota į žurnalistų gretas. Esu tik tyrinėtoja ir atvykau į Stokholmą ne pranešti apie laureatą, o stebėti reiškinio – didžiausio literatūros pasaulio spektaklio.

Apsaugos darbuotojas šyptelėjo išvydęs mano „spaudos atstovo kortelę“ – Suomijos kritikų sąjungos pažymėjimą kietais viršeliais. „Finland, va?“ Retokai čia tenka regėti rytinius kaimynus.

Pakylu laiptais ir praėjusi rūbinę suku į kairę link durų, pro kurias į blausią laiptinę liejasi auksinė šviesa. *Åntligen här!* Pagaliau čia! Senojoje Stokholmo biržos salėje sietynų prizmės žarsto šviesą ant susirinkusių tarptau-

tinės žiniasklaidos atstovų. Gustaviškos suolų eilės atgręžtos link durų, pro kurias netrukus įžengs akademijos nuolatinis sekretorius paskelbti šiųmečio laureato.

Atmosfera vis tiek visai kitokia nei anksčiau. Iki 2017 m. Nobelio literatūros premijos skelbimą lydėjo kone maskaradiška dvasia. Salė lūždavo nuo žurnalistų, kultūros veikėjų, leidėjų ir atsitiktinių smalsuolių. Aplink laureatus skelbiančių sekretorių susidarydavo tokia spūstis, kad teko pastatyti nedidelę apsauginę tvorelę. Paskelbus laureatą minia reaguodavo nedelsiant. Džiaugsmo šūkšniai nuvilnijo laureate skelbiant Svetlaną Aleksijevič, o kai Nobelis atiteko Patrickui Modiano, stoji neįauki tyła.

Tautos šventės buvo atsisakyta, kai 2018 m. pradžioje priekabiavimu ir duomenų nutekimu apkaltinta Švedijos akademija įpuolė į giliausią savo istorijos krizę. Tais metais premija neteikta, o į kitą ceremoniją, surengtą 2019 m. spalį, buvo įleisti tik iš anksto užsiregistravę spaudos atstovai. Priežastis aiški: protestų ir nevaldomos publikos reakcijos baimė.

Skandalų virtinė išblėso, tačiau sugriežtinta tvarka tebegalioja. Salėje vis tiek tvyro džiaugsmo lūkestis. Tarp susirinkusiųjų – pastebimai daug žurnalistų iš Azijos šalių. Už manęs sėdintis fotografas darbavosi Pietų Amerikos žiniasklaidos užsakymu. Premijos skyrimas zanzibarėčių kilmės rašytojui Abdulrazakui Gurnah prieš porą metų sužadino viltis apie platesnį jos pasklidimą po pasaulį.

Tokia pat spengianti tyła įsivyravo salėje, kai karaliaus Gustavo III dovanotas stalinis laikrodis išmušė lyginę valandą, kryptelėjo lapeliais dekoruota durų rankena ir Švedijos akademijos sekretorius Matsas Malmas užlipo ant nedidelės pakylės. Akimirka viso pasaulio žvilgsniai nukrypo į šį literatūros profesorių iš Geteborgo – auksinės žinios nešėją.

„Nobelpriset i litteratur år 2023 tilldelas den norske författaren Jon Fosse“, – įprastu ramiu tonu paskelbė Malmas, prieš pakartodamas žinią angliškai. Įtampa japonų žurnalistų gretose atslūgo. Ir vėlei Murakami liko tuščiomis.

Nors Nobelio premija yra tarptautinė, ši tradicija kartu yra didžiai švediška. Ypač pirmaisiais teikimo metais premijų pažerta kaimyninėms šalims ir, žinoma, pačiai Švedijai, per daugelį metų ši susirinko net aštuonias: šešios jų skirtos pačios akademijos nariams (arba būsima narei, kaip Selmos Lagerlöf – pirmosios moters rašytojos, pelniusios Nobelio premiją, – atveju).

Ceremonijas taip pat gaubia ryški švediška dvasia. Laureatai kviečiami atvykti į Stokholmą per Alfredo Nobelio mirties metines gruodžio 10 d. ir atsiimti premiją iš karaliaus rankų. Per iškilmes skamba Švedijos tautinė giesmė ir patriotinis karališkasis himnas. Rašytojai pristatomi švedų kalba, taigi, garbingiausias šventės dalyvis sėdi scenoje dažnai pats nemokėdamas nė žodžio iš jį šlovinančios kalbos.

Švedišku dvelkia ir politiniai premijos kirčiai arba akivaizdus politinių realijų ignoravimas. Neutralioji Švedija norėjo išlikti tokia pat neutrali ir literatūros lauke, todėl akademija 1989 m. atsisakė išreikšti savo poziciją dėl Salmano Rushdie persekiojimo.

Savitą nešališkumo sampratą iliustruoja ir akademijos siekis atremti kritiką dėl serbų nacionalistams atvirai simpatizuojančio Peterio Handkės apdovanojimo 2019 m. Buvo pareikšta, kad rašytojo politinius įsitikinimus reikia atskirti nuo kūrybos, nors Handkės priėjimo serbams ir su tuo susijusių propagandinių užtaisų nestinga ir jo rašytiniame palikime.

Kai 2023 m. rudenį per Nobelio savaitę Stokholmo Södermalmo saloje, Tranströmerio bibliotekoje, klausiau literatūros profesorių Carin Franzén ir Bo G. Ekelundo, negalėjau nepasiteirauti jų nuomonės apie švedišką premijos šleifą. Atsakymas nustebino. Franzén jokiu būdu netaikė premijos pabrėžtinai švediška. Klausimas akivaizdžiai interpretuotas kaip grėsmė Nobelio premijos prestižui. Švedijos akademijos modeliu juk buvo garsioji Prancūzų akademija, o premijos pastaruoju metu negavo nė vienas švedų autorius, kalbėjo Franzén, tu pat metu jai už nugaros iš fotoportreto į auditoriją draugiškai žvelgiant 2011 m. laureatui Tomui Tranströmeriui.

Mano klausimas nebuvo kritika. Veikia pastaba. Tačiau per patį Nobelio savaitės įkarštį jis skambėjo aiškiai nepatogiai. O šventinės nuotikos gadinti nevalia.

Nobelio premija įteikiama Švedijoje, nes Nobelis taip nurodė testamente. Vis dėlto galima spekuliuoti, kaip būtų susiklostęs išradėjo gyvenimas, jei jis būtų užaugęs, tarkime, Suomijoje, į kurią Nobelio tėvas atvyko 1837 m.

ir kurioje jo brolis Robertas vėlesniais laikais užsiėmė prekyba.

Premija save įsiamžinęs Alfredas šešėlyje paliko savo šeimą, be kurios paramos jis nebūtų pasiekęs tokių aukštumų. Tiesą sakant, jis nė nebuvo labiausiai sėkmės lydimas šeimos narys. Bengto Jangfeldto naujojoje biografijoje „Immanuelis Nobelis ir jo sūnūs carinėje Rusijoje“ pasakojama apie Nobelį pastangas sukurti vieną stambiausių industrinių imperijų minėtoje šalyje.

Šeimos tėvas Immanuelis Nobelis pats buvo savamokslis išradėjas, kurio fantazijos polėkiams realybė buvo ne kliūtis. Iš neišsemiamo idėjų katilo išnirio nemaža įgyvendinamų sumanymų. Nobelio išradimams priskirtini po vandeniu sprogsiančios jūrinės minos ar bekvapis, visiškai sandarus kaučiukas.

Bankrotas privertė Immanuelį palikti Švediją ir mažus sūnus bei pasukti Rytų kryptimi. Pirmiausia apsisotojo Turku mieste, jame, be kitų veiklos sričių, užsiėmė projektavimu, vėliau – Sankt Peterburge, šis tapo šeimos namais ilgiau nei pusei amžiaus. Kai tėvo verslas antrakart žlugo, vyresnysis Alfredo brolis Ludvigas ėmėsi vadovauti Peterburge įsteigtam cechui ir pavertė įmonę pelninga.

Vidurinysis brolis chemikas Robertas sunkiai skynėsi kelią Helsinkyje, kuriame bandė laimę lempų aliejaus prekyboje, net įsteigė sprogmėnų fabriką, tačiau tikrąją sėkmę pagavo Baku, kur atkakliai stvėrėsi naftos verslo pačiu iškastinio kuro kapitalizmo iškilimo metu. Su Ludvigo ir Alfredo parama Robertas 1876 m. įsteigė „Branobel“ – naftos įmonę, kuri savo klestėjimo laikais patenkino pusę Rusijos rinkos poreikių bei valdė naftos prekybą aplink Europą. Po brolių mirties šeimos verslus tęsė Ludvigo sūnūs.

Komunistų iškilimas nutraukė svaigią Nobelį karjerą Rusijoje, tačiau net ir praradus didžiąją dalį turto skursti tikrai neteko. Paskutinis šeimos praradimas Rytuose – Suomijos įlankos pakrantėje likusi stovėti pilaitė – vasaros rezidencija, ją Žiemos karo pabaigoje subombardavo atsitraukdama Suomijos armija.

Jangfeldto parašytos šeimos biografijos epicentre – vyrai, nors pats pripažįsta, kad giminės varomoji jėga buvo Immanuelio žmona Andriette ir antroji Ludvigo žmona Edla, vienuolikos vaikų motina ir trijų pamotė. Revoliucinių vėjų į šeimą įpūtė Ludvigo ir Edlos dukra Marta, kuri prieš brolių valią baigė medicinos mokslus ir, visų siaubui, ištekėjo už rusų socialisto.

Šiais laikais Nobelio vardas siejamas su mokslo, literatūros ir taikos rėmimu, taigi idealizmu. Tačiau šis idealizmas išaugo ant aršaus verslo pamatų. Alfredas Nobelis prekiaavo karinėmis priemonėmis ir krovėsi turtus iš naftos pramonės, sukėlusios milžinišką aplinkos taršą Baku, o per išmetamuosius teršalus ir visame pasaulyje.

Bengtas Jangfeldtas biografinėje knygoje Nobelio pasiekimų iš šių dienų perspektyvos visapusiškai nepasveria. Jo versijoje šeimos istorija pateikiama kaip sėkmingas kelias į pažangą: dar efektyvesni sprogmėnys, dar didesnės mašinos, augantys naftos kiekiai ir gigantiški pelnai. Taip buvo sukurtas Nobelio prekės ženklas, tapęs ryškiausiu Švedijos eksporto preke.

Pastaraisiais metais vis dažniau viešai keliami klausimai dėl abejotinos gera linkinčių mecenatų turto kilmės. Grupė suomių menininkų 2022 m. atsisakė demonstruoti savo kūrinis šiuolaikinio meno centre „Kiasma“, nes ji remiantį fondą valdo iš ginklų prekybos milijardus susikrovęs ir kraugerišką Izraelio politiką Palestinos atžvilgiu palaikantis Poju Zabłudowiczius. Iš opiatų ir jų sukeltos priklausomybės praturtėjusios Sacklerių šeimos vardo ėmė kratytis daugelis meno institucijų.

Laiko nuotolis Alfredo Nobelio verslo atžvilgiu apsaugojo Nobelio premijas nuo panašios kritikos. Kita vertus, žinome labai nedaug apie tai, kaip savo milžinišką turtą Nobelio fondas investuoja šiuo metu. Praėjusiam dešimtmetyje projektas „Divest Nobel“ pabandė pilietinio aktyvizmo būdu priversti fondą atsisakyti investicijų į iškastinio kuro pramonę, tačiau negalime būti tikri, kad tas iš tikrųjų buvo padaryta. Viešojoje veikloje fondas veikiau pabrėžia dialogą su įmonėmis nei visišką iškastinio kuro sektoriaus boikotą.

Dar praėjusio amžiaus šeštajame dešimtmetyje šventės svečiams – kaip Nobelio vakarienių pasididžiavimas – buvo tiekiamas naftos bokšto formos desertas. Vargu ar toks gardėsis keltų apetitą aukštuomenės svečiams šiandien. Mūsų amžiaus Nobelio šventės temomis tapo tirpsanti Arktis ir tvarumas.

Budėjimas

Kūrybos metafizika – kuomet ranka paklūsta aukštesnei jėgai – geidautina kiekvieno menininko. Galbūt visas kitas laikas – tos akimirkos laukimas, nuolatinis budėjimas. Eskizams virstant – arba ne – savarankiškais kūriniais. Kažin ar dailininkai, kaip ir rašytojai, kartais nebeatsekantys savo paskubom užrašytų minčių prasmės, visada prisimena, ką norėjo įvaizdinti vienu ar kitu štrichu?

„Kai studijoje buvo remontas, bet ir vėliau“, „Kai grįžau iš Romos ir norėjau įsivažiuoti“ – tik užuominos į menotyrininkės, tapytojos Sigitos Maslauskaitės-Mažylienės „budėjimo“ periodus. Galerijai „Kairė-dešinė“ tęsiant tapytojų piešinių parodų ciklą, čia pirmą kartą eksponuojami ir Maslauskaitės piešiniai. Parodos simbolišku pavadinimu „Iš budėjimų“ kuratorė menotyrininkė Monika Krikštopaitytė išskirstė juos į sales, subtiliai, fragmentiškais pasakojimais įžodinusi kiekvieną piešinių ciklą. Mąstau, kad toks menininko ir jo parodą kuruojančio menotyrininko santykis – labai intymus. Kokius kūrinius atrinkti, kai juose – tik pati pradžia, užuomazga, vėliau tapusi užbaigtu kūriniu, bet dažniau taip ir likusi eskizu.

Pirmojoje salėje – riebiais, mėsiskais tušo potėpiausiai išvedžioti bibliinių šventųjų veidai. Iš perspektyvos atgyjantys jų žvilgsniai, ilgėliau žiūrint, įtraukia į keliamą, skulptūrišką piešinio erdvę. Magnetizuojantys, priešais žiūrintįjį besimainantys, atskleidžiantys vis kitą emociją – rūstį, apatiją, melancholiją, sutrikimą – budint Sigitos atpažintą ir išgyventą.

Šalia „Lietaus žmogus“, nulietas, lyg būtų nulytas, beveik dviejų metrų aukščio popieriaus lape. Semantinį

žodžių žaismą parinkau neatsitiktinai – jo pagaikštiška figūra, regis, tuoj išnyks už liūtis pliūpsnių uždangos.

Kitoje salėje eksponuojamuose nedidelių formatų piešiniuose – skablauskaitiški juodi šunys, kopos, jūron brendančių žmonių figūros. Gamta, augalijos medžiagiškumas. Į nieką nemesti akmenys. Piešinių serijos – kinematografiškos, virpančios, tarsi projektoriuje sukant seną kino juostą. Šį įspūdį sustiprina chapliniškas eskiizuotų figūrų žaismas. Dažniausiai vaizduojami Sigitai Maslauskaitėi artimi žmonės – mama, vyras; šalia – tuo metu atrodę kažkuo svarbūs įrašai: „Tik nieko nesakyk“, „Niekas nežino, kas bus“, „Bet gelbėk mus nuo pikto. Amen.“

„Tik dalis piešinių pagal sukūrimo laiką aiškiau sukimba su gerai žinomais tapybos darbais, pleneru ar kelione, o kiti – ištrūkę iš tvarkingos atminties struktūros, spiečiasi ir sklaidosi, nerasdami tiksliai vietos. Tačiau visi jie liudija įžvalgos, prasmės laukimą, pamatyta vaizdą mėginančius „sugauti“ judesius. Galbūt šiuo atveju piešimą galime tapatinti su budėjimu, kai sergimas tikėjimas, menas ir gyvenimas“, – parodą pristatančioje brošiūroje rašo kuratorė Monika Krikštopaitytė.

Japonai sukūrė popierių, ant kurio vandeniu išvedžioti hieroglifai ir piešiniai išnyksta po keleto minučių, todėl ant to paties lapo vėl galima dėti naujus sluoksnus. Tokie savaime išnykstantys palimpsestai galėtų simbolizuoti ir niekuo nevirtusias kūrinii užuomazgas – piešinių eskizus, užrašų fragmentus. Juk išnykimas nepaneigia, kad kažkurie jų buvo tobuli.

– EGLĖ FRANK –

Sigita Maslauskaitė-Mažylienė. Iš serijos „Galvos“. 1995–1997

Sigitos Maslauskaitės-Mažylienės piešinių paroda „Iš budėjimų“ Grafikos meno centro galerijoje „Kairė-dešinė“ (Latako g. 3, Vilnius) veikia iki rugsėjo 28 d.

Žmogus

▶ Atkelta iš p. 1

Taip žmogus pabudo V ir IV amžiuje prieš Kristų – senovės graikų Sokrato asmenyje ir jo palikuonyse: Platone ir Aristotelyje. Žmogus iškart ištare: pažink save! Jam jau buvo gana savo aklos būties, nerimo, laimės nežinojimo. Tam, kas jį supa, iškėlė patį kraupiausią klausimą: kodėl? Ir lūžo iki tolei vientiso gyvenimo šerdis. Šis lūžis atvėrė tuštumą, t. y. nežinojimo bedugnę. Atsakymas neatėjo kaip burtų lazdele mostelėjus. Praradęs supratimą, žmogus tapo pats sau svetimas. Bet gyventi reikėjo. Taip prasidėjo tragiškasis, iki šiolei neišspręstas magiškas ratas: kad gyventum, pirmiausia būtina užpildyti tuštumą, kad užpildytum tuštumą, reikia gyventi. Jeigu nori, tai gali laikyti visų laikų centrine filosofijos problema. Balansavimą tarp būti ir nebūti prie Esmo ir Niekio ribos. Jeigu žmogui lieka laiko sąžiningai pagalvoti, jis kiekviename žingsnyje pajaus savo pagrindo pažeidžiamumą, neryžtingą gyvenimo būdą. Kad pabėgtų nuo nuolatinės rizikos, viduramžių žmogus atsigrėžė į Dievą. Teologų minčių konstrukcijose norėjo pagauti Dievą ir kaip apčiuopiamą realybę pastatyti gyvenimo kryžkelėse, savojo „aš“ zonoje kaip tikrąjį „aš“. Gal tada bedugnė užsivertė...

Renesanso ir Apšvietos žmogus išvydo pasaulį kaip tikrąją savo gyvenimo areną. Metafizišką akrobatiką nepasiteisino. Protas, kuris iki tolei praktikavo tuščias meditacijas apie amžinybės paslaptis, dabar paniro į regimybės įvairovę. Mokslas nebegalėjo gausuoti. Jis paskelbė savo hegemoniją ir jo pasiekimai įtikino žmogų žinoti, kad 2 + 2 = 4. Tikėjimas neribota pažanga paliko degančią tuštumą širdyje. Laimė pasirodė arti: tik dar truputį daugiau objektyvios išvados...

Po pasaulinio karo paaiškėjo, kad grandiozinė viduramžių sintezės ir mokslo visagalybės pretenzija buvo grandiozinė išmonė. Dievas negyveno teologų minčių rūmuose, o dar mažiau buvo pasiekiamas iš laboratorijų. Apie Dievą žmogus nieko nežinojo. Ir žmogus buvo vienas su savo nežinia. Vienas – abejonėse ir siaube dėl savo gyvenimo visatoje prasmės.

Mūsų dienų dvasinę būseną apibūdina labai aštrus šios nežinios, apribotumo, nevisavertškumo suvokimas. Šių dienų žmogus žino geriau už savo protėvius, kad lūžis jo būties šerdyje niekad visiškai neužgis. Negana to: jis žino, kad šis lūžis formuoja jo, kaip žmogaus, esmę, neatskiriama sudėtinę žmogiškosios padėties dalį. Šis konstatavimas turi toli siekiančių pasekmių. Žvilgtelėsimė tik į vieną kitą.

Šiuolaikinis žmogus atsibudo antrą kart, atsibudo robotų ir superaparatus laikmečio triukšme. Ir jis jaučia, kad nerealizuotas Sokrato kvietimas pažinti save, kad

kol kas negalima jo realizuoti, kad jo būklė liks amžinai svetima pačiam sau. Žmogaus gyvenimas, kuris tęsiasi nuo gimimo iki mirties, yra tarsi trumpas ir mistiškas nušvitimas, kurio šaltinis yra tamsa, pereinanti į tamsą. Žmogus yra dvikojė priestara, žvelgianti į nežinomą tobulybę.

„Tamsiųjų“ egzistencialistų mokykla su Sartre’u priešaky paskelbė, jog žmogaus gyvenimas – šis mistiškas nušvitimas – yra pernelyg trapus prasmės pažadas, kad juo pasitikėtume, ir jog nežinomas tobulumas yra tik mirażas, net apgaulė. Vadinasi, gyvenimas yra bejėgiškasis. Tad nebėra didesnės prasmės mirti. Mirtis šią pirmą pradę tamsą tiktai sutirštins, beprasmybę padarys dar beprasmėškesnę. Ir Sartre’as teigia: absurdas, kad mes gimėme, absurdas, kad mes mirsime. Paskutiniuose savo darbuose tokiam gyvenimo aiškinimui bando konstruoti atitinkamą moralę: ateistinę askezę, beviltišką heroizmą; gyvenimą reikia ištverti tokį, koks jis yra, baigti melavus apie sterilius idealus, išvydus beveidį veidą nedrebėti, jokios pozos ir patoso. Keli humanistiniai paaiškinimai knygelėje „Egzistencializmas ir humanizmas“ laisvės tema iš esmės nekeičia pagrindinių nihilistinių Sartre’o mokymo tonų.

Krikščionišką egzistencialistai (G. Marcelis, K. Jaspersas) mąstė, kad žmogaus gyvenimas, kuris praeina tarp dviejų tamsų, negali būti vien Niekio triukas. Nežinomas tobulumas, į kurį aš žvelgiu, suvokiamai sužvilga, ir jo skliaute esu aš – realus, o ne išgalvotas. Pagaliau, jeigu visur paskutinis žodis tariamas bejėgyčiai, tai kodėl manyje yra tas prasmės, pomirtinio pasaulio, amžinybės ilgesys? Žinau, kad niekad neištrūksiu iš savo laiko ir erdvėje atsiradusio netobulumo, tačiau mano nenumalšinamas noras iš jo ištrūkti aiškiai liudija, kad aš visgi nesu vaiskus ir tuščias niekas. Kaip tik šis noras būti kažkuo daugiau, negu esu, liudija daug ką, kad aš esu tas, kuris esu aš, supraski: prieštarų Esmo ir Niekio valstybių gyventojas. „Selbst zwischen Anfang und Ende, frage ich nach Anfang und Ende [Net tarp Pradžios ir Pabaigos klausiu apie Pradžią ir Pabaigą]“, – sako K. Jaspersas. Kiek ilgai aš beklaušinėjau apie savo pradžią ir pabaigą, tiek ilgai manyje lindės begalinis tikėjimas begalybe. Tikėjimas, kad mano intravertiškas gyvenimo būdas neprieraišus nebūčiai, yra būtent mano specifinis žmogiškumo garantas. Tai ne iliuzinis tikėjimas. Esu didis savo mažumu, nes žmogaus didumas gali išryškėti tik jo mažumo fone, žmogus gali trokšti begalybės tiktai todėl, kad jis yra beviltiškai galingas.

Abiem mąstytojų grupėms žmogaus gyvenimo sulaužytas charakteris, jo giminytė su Niekium tampa tramplinu šiuolaikui dviem kryptimis: vieniems – į beprasmybę, kitiems – į tikėjimo naktį. Šis šuolis jau įvyko, bet nei vieni, nei kiti nepasiekė pagrindo, tikėto tikrumo, visiško pažinimo. Atrodo, kad šuolis yra tarsi tikrasis gyve-

nimo pagrindas, tikrumas ir visiškas pažinimas. Kad per šį šuolį nepatirtum širdies smūgio, reikia naujo didvyriškumo. Jį kaldina šiuolaikinis žmogus.

Poezija ir proza

Kurti eilėraščių, vadinasi, bent akimirksniai nusigręžti nuo kasdienybės triukšmo ir netvarkos, įsiklausyti į balsą, sklindantį iš sielos gelmių, ir visa tai sudėti į posmus (jeigu sugebama, su skrybros ženklais, taškais ir kableliais). Jei naudojami rimai, jie turėtų atkartoti visatos ritmus. Tikras poetas yra ne tas, kuris kuria ką nors naują, o tas, kuris geba visatos ritmus imituoti žmonių kalba. Juk šiame pasaulyje nėra nieko naujo, galima tik bandyti suderinti savo gyvenimą su tuo, kuris egzistuoja jau nuo laiko pradžios. Kosmosas – tai amžinoji poezija, ji galima tik plagijuoti. Poetas nesukuria nieko naujo – jis tik talentingas plagiatorius.

Galbūt Dievas yra tas tikrasis poetas. Juk Jis sukūrė pasaulį *ex nihilo*, nors kai kurie teologai mano, kad Dievas sukūrė jį iš kažkokios egzistavusios pradinės medžiagos – iš chaoso. Bet ir tokiu atveju Jis laikomas poetu, nes chaosas savo esme yra beprasmybė. Poetas yra Dievo beždžionė.

O kas tada yra proza (romanai, apysakos, novelės)? Mano atsakymas paprastas: jeigu proza bent šiek tiek neprimena poezijos, tai ji niekuo nesiskiria nuo laikraščių rašinių. Ji yra informatyvi, ji tenkina mūsų smalsumą, kažko naujo troškimą. Prozos darbuose visada kažkas „turi nutikti“. Proziškai.

Poetas yra poetas. Jis „daro“ poeziją, panašiai kaip aludaris daro alų. Nuo poezijos – kaip ir nuo alaus – galima apsvaigti, pabūti kitame pasaulyje, kai mūsų protas yra pavargęs. Mes negalime „inspiruoti“ šio žodžio tiesiogiai, t. y. mus gali apgaubti kažkoks dvasingas dvelksmas. Todėl būtina pasakyti, kad idealas yra ne gyventi (vegetuoti) diena po dienos, o gyventi poetiškai – „daryti poeziją“, padaryti ją neatskiriama gyvenimo dalimi. Kažkas tokio, žinoma, pasiseka tik genijams.

Latviai yra poetų ir dainininkų tauta. Poezija (liaudies dainos) yra mūsų genuose. Nors esame žemdirbių tauta, bet skraidome kažkur tarp dangaus ir žemės. Pasak C. G. Jungo, šis „vidurys“ yra vaizduotės pasaulis. Vaizduotė nėra nei tuščias fantazavimas, nei „grynojo proto“ darbas. Tai kuriantis žodis giliausia prasme. Eiliakalys – kaip ir Dievas – kuria poeziją „iš nieko“. Jo „alaus darykloje“ galima apsvaigti ir neįkaušti, t. y. gyventi poetiškai, nepraradus ryšio su kasdienybe. Jis vaikšto abiem kojom, jis ne maiše augęs.

Vertė Arvydas Valionis

JORĖ ASTRAUSKAITĖ

Vilniaus atlidai

1

pasiklydusių nerimas
išsirikiuoja Vilniaus gatvėse
šimtas žingsnių nuo bažnyčių skliautų
viskas dedasi, kas negalima

vyrų tinklamezgiai
moterys

kas tau labiau rimuojasi:
vyrų ar moterų?

poteriai?

keliais link Aušros vartų:
nuodėmių
ar jų atleidimo
ieškote?

galime abu iš karto?
dar po negronį
ir po nurimimą vieną
prašome

2

viską skandinam

sąžinę
sielą
kūną
nepasakytus žodžius
nuodėmes

Gango neužtektų viskam nuplauti

sunkvežimiais čia veža šampaną
gal bent jo užteks

panarinti giliai ir laukti

trys, du, vienas

išplaukei?

plauk su manimi Vokiečių gatve

pirmyn
atgal
pirmyn
atgal

kaip sūpynės, pranašaujančios pavasarį

lengviausia paskęsti tarp žmonių ir muzikos ritmuose
užime, perdėtame niekų paistyme

kai tau kužda į ausį
reikia saugotis
tik užsiklausyk ir tuoj skęsi užkalbėjimuose

kad bent gražus būtų

viską skandinam

ir tokie atsparūs!

penktadienį skęstam
šeštadienį išplaukiam

sekmadienį palei katedros varpinės gongą
susiskaičiuojam, kiek dar savęs
pasilikom

3

sustoti pasibučiuoti po kiekvienu bokštu
neskubėkim
kur mes galim pavėluoti
šitokią naktį
nebepavėluosim niekur

ryte atsiprašysim

net nežinau kieno

tavo žmonos?
dievo?
Paryžiaus katedros kupriaus?

sekmadienio

4

turiu per daug hormonų
tu – per mažai
vis prasilenkiam
ir ne tik horoskopuose

likimo pokštai –
duoti žavesio
polėkio ir atimti
energiją

išjungti tiekimą
paliekant žiūrėti
kaip plaukia žmonės
Verbų sekmadienį

bažnyčių bokštai
suglemba
išsileidžia oras
nors ir pavasaris

tu niekam nebeturi (n)oro

5

žinai, kaip šeštoje klasėje atpažindavom atlidus?
iš mokyklos lenkų maldininkai užstodavo kelią
grūdavamės pro jų minią ties Aušros vartais
ir gal tie, dabar kai prisimenu
kas buvo arčiausiai Vilniaus lenkų
taigi tie ir labiausiai burbėdavo
taip, kaip gali burbėti nors šeštakai
bet visi bent antros kartos vilniečiai
išdidūs jaunieji senamiesčio valkatos
ant Barbakano randantys daugiau geografijos
nei mokyklos suole

6

jokios realybės
atitrūkstam
ypač aplinkiniams
nepaliekam nė mažiausio šanso
atpažinti
ding ding dong
apsimeskim
kad nesimato
ką mes esame veikę
ir ką norėtume

jei eilėraščiams reikia įkaitų
imkite mane šią naktį
Vilnius atleis
nepaleidęs
žinodamas
kad vis tiek ateis
atpildas

iš rūšio groja striptizas
jie visi pamišę
net ir mes
todėl jis juokiasi
ir man sako
galvok apie slyvas

nesąmonės

7

noriu tau kartais parašyti
pripasakoti visokiausių niekų
mažmožių
parodyti šio ryto Vokiečių gatvės dangų
debesuotą ir tik ties Kotrynos bažnyčia prasigiedrinantį

galėtum būti mano nesąmonė
aš būčiau tavo
du vienas kitam nesąmonės –
ar bereikia daugiau romantikos
lyjančio Vilniaus frontuose?

mačiau sapne tave, beje
kai negalima įsimylėti
sapnuoti visada galima
bėgau keistais užkaboriais, tikėdamasi
tave vėl rasti
buvau kvaila, užpavydėjau, trenkusi sapnų baro durimis
išėjau, bet matai – iškart apsisukusi žinojau, jog turiu grįžti

kaip išsikraipo mieguose keliai
šitame pastate turi būti slapti koridoriai, vedantys tiesiai
pas tave

o dabar nerandu
kažkokios kopėčios
prabėgu restoraną, padavėjus su livrėjomis

esu jau sapnavusi šitą kelią
ir dabar jau žinau, kodėl „Tele Bim-Bam“ „O vakare
bus lietaus“

man taip tave primena

jei nori ką nors paslėpti
slėpk kuo akivaizdžiau

tai aš čia tave paslėpsiu

8

kai atleis, nustos skaudėti ir nebeprisiminsiu
gal prisiminsiu, bet gražiuoju

pirmą kartą negaliu, neprisiverčiu visko nuleisti motais
gal įmanoma
bet
neįmanoma

atleisiu, kai apsistatysiu sienomis
šarvais
nusipirksiu tris ietis ir drakoną savisaugai

atleidžiu, nes nebegali manęs pasiekti
nebegali sužeisti

mano drakonas urgzdamas leisis per žydų getą
taikydamas tose siaurose gatvelėse
kaip nukąsti tau galvą ir išplėsti širdį
atneš jas man ant durų kilimėlio
kaip katinas kanarėlę

glostysiu drakoną dėkodama
pamažu jausdama, kaip atleidžiu
glostysiu drakoną gynėją dėkodama sau
kad neiškeičiau jo į šunį
kad likau prie mažiau gauruoto, aršesnio sąjungininko

tavo širdį užmarinuosiu stiklainyje
nukąstą galvą man pavers tavo iškamša
ir tada jau tikrai
kai jos abi įsikomponuos prie knygų spintos
tada jau tikrai būsiu atleidusi
nebeprisiminsiu nusivylimų
galvosiu, tik kaip viskas gražu buvo
ir džiaugsiuosi, kad
išmokau
užmiršti
atleisti
nepykti

9

o kas atleis už lietų
negi Keithas Jarrettas?
šiandien Budapeštas

niekas nežino
kaip tada vienas kitą grojom

kol užsisvajojau –
šachas ir matas

vėl sapnavau, kad tu kažkur
pakeliui
neturėčiau

bet turiu visą grojaraštį
kitam kartui, kai paklausi
kokios melodijos noriu

„I’ll Show You How“
„Cinnamon Soulettes“

per daug žinau viską
ko norėčiau
visko, ko noriu
negalima
ir atleisti mums negalima
tuo labiau pamiršti

turėtume riaumoti su Tomu Waitso
kiss me like a stranger
toks mažas šitas miestas
o jame niekas nesibaigia

lietus
baziliskų kovos
vaidilučių ašaros
kaip man tave dar įvardinti?

užstrigusi plokštelė
patį sau iki ryto groja
kai bus laikas pusrėčiams –

suskaičiuok, kiek prilijom

IJA KIVA

Ija Kiva (Ія Ківа) – ukrainiečių poetė, vertėja, žurnalistė, kritikė, Ukrainos PEN centro narė, šių metų „Poetinio Druskininkų rudens“ viešnia. Gimė 1984 metais Donecke. Donecko universitete baigė filologiją, kultūrologiją, mokėsi grafino dizaino. Nuo 2014 metų gyvena Kyjive. Rašė rusiškai, bet prasidėjus karui perėjo prie ukrainiečių kalbos. Kūryba versta į 12 kalbų, Ukrainoje įvertinta prestižinėmis premijomis. Verčia baltarusių, lenkų poeziją ir eseistiką.

kalba pradingsta kaip vanduo tarp delnų
laiko sausra raižo karo kraštovaizdį

mes stovim ir einame stovim ir einame vienu metu
tarsi po vandeniu tarsi viršum vandens
dangaus sūpuokles sūpuodami ant pečių

rankų vėliavos plasta pykčio prieblandoj
iš lizdo iškritusių paukštelių ašuočėmis

vaikystės žvaigždė – valtelė, kurios nesulaikysi –
kloja kruviną patalą ant nulaužytų blogio ūglių

kelias į meilę – nerimastingas adatos dainavimas
kur žodžių vietoje – mirties nenuilstantis malūnas

kur – sulig kiekvienu žingsniu – maldų nugrimzdęs skambėjimas
bilsnoja kakta į tylius kaltės griuvėsius
kur – sulig kiekvienu žingsniu – atminties krateriai žydi kaip nendrės

žemė persijota per negailestingą ugnies sietą
neapykantos trimitai – čia nakties vietoj būta namų

našlaičiais virtusiems medžiams nulaižo ašaras vėjas
tarytum šuo prie upės priištą virvele

2023 06 13

mano šalis dabar primena getą
kur perimetras nubrėžtas krauju riksmu rauda
(paskubom negrabiai – lyg alyviniais lūpų dažais tamsoje)
kur visos mintys žodžiai veiksmai netgi tylą pridusinti cenzūros pagalve:
karas karo karui karą karu kare apie karą

(atšaukti tik vieną žodį – ratu ir ratu ir ratu –
štai kokį darbą dabar dirba ukrainiečių rašytojai)

šio geto siena tokia pat permatoma kaip čiurlių trajektorijos:
gali į jas įeiti išeiti ir vėl įeiti
tarsi kaišiotum pirštus į svetimą pirštinę
gali užmerkti akis ir žaist su karu slėpynių
iš anksto žinodama kad jis (apgaus ir) laimės

bet visi šie pratimai – senstančios vaizduotės gimnastika
tavo kūnas niekad nepaliks registracijos vietos –
tai begalę kartų įniršiu apšaudytas niekas –
o tavo pasas su auksiniu trišakio paukščiu
suteikia laisvę judėti istorijos tarpavarčių prieblandom
bet neatleidžia nuo karo kraujų šlapime seilėse ašarose

visi šito geto gyventojai – kaip Sizifas – gromuliuoja mirtį burnoj
išsilaužydami dantis ir net šaknis tų dantų
bet ir tada nesiliauja – liežuvio judina tai kas liko
nors kas iš tikro liko (ir kiek liko) niekas nežino

laikas šiame gete panašus į angą spynoj – stovi ir žiūri
kaip šviesa išlaužia duris į ateitį susirangius kaip vikšras –
paminklas nuovargiui teisė į ilgai trunkantį troškulį ištvermę
bet tyro nerūpestingo juoko spynon neįtaikysi – nebent praslys kaip
šešėlis juodu kaip atmintis humoru

ir dar šiame gete yra upė – ne kad nuskestum (nors būna ir taip)
o kad nuo visų krantų galėtum žiūrėti į dangų

2023 08 29

šių vasarą karas slepiasi tarp augalų ir gėlių

perku sau
orchidėją
levandą
citriną
šalaviją
baziliką

taip pat ažuolą –
plačiapečio kamieno pažadą,
įsišaknijimo idėją
bent kur nors Ukrainos žemė

•

kas pasakys, kaip atrodo mūsų raudų kardiogramos –
visi šiuose namuose jau verkia arba ką tik liovėsi, arba štai štai (vėl) pravirks
visi šiuose namuose žino apie verksmą daugiau nei apie juoką, kikenimą, šypsni, kvatojimą
o kai kurie tiesiog išsyk su ašara gimsta, kad ateitį apraudotų
sienos šiuose namuose sūrios kaip kraštovaizdžiai šalia Bachmuto
sapnai šiuose namuose sūrūs kaip kasdienis dirbančio triūsas
toks nematomas, kad tik tada, kai nėra kam išvalyt karo purvo, –
žmonių nebuvimas drasko akis kaip smurtas, kuris išplėšia iš žemės vaikus
bet juk mes mokėjome juoktis, netikėkite tais, kurie sako, kad mes nemokėjom
visi tauškalai apie amžiną Rytų Europos liūdesį – tik imperinė skylė
ant šiltos dekolonijinės vaizduotės antklodės, kad ir kiek ją tampytum – kažkam visad šalta
kažkieno kojos (ir baltos taip pat) visad kyšo ir trukdo ramiai miegoti
taigi matot, mes puikiai mokėjome juoktis, išspausdami juoką kaip švęsto vandens lašus
iš purvinių mūsų šimtmečių vargo skudurų, bet tik nereikalaukit šiandien iš mūsų juokų –
nuo jų trenkia aitaria lavonų smarve, dvokia mirtim ir purvu iš po ukrainiečių kareivių aulinių
ir tai juk jie (ir kareiviai, ir purvas, ir ši antai žemė) dar net nepradėjo kalbėti mums tiesą
karo gyvatė raitos kareivių, medikų ir savanorių rankose, kaip delne – lemties linija
tačiau gelia visus, ko liežuvio prisiliečia, – medžius, benames kates, jaunų našlių lūpų kampučius
įkyraus jų bučinio neišsisuksi, jų lipnių, tarsi kraujas, nuodų iš burnos neišspjausi
nors mes ir šaukiame, ir spjaudomės, ir keikiame – kad tik svetimos neapykantos kalba netaptų sava
ir verkiame verkiame verkiame... bet dažniausiai be ašarų, nekrūpčiodami pečiais, net be žodžių
kartais net nesuvokdami, kad mūsų verksmas dabar panašus į aušros sutrikusius veidus, kai saulei
vėlei tenka kelti raudonas užuolaidas virš tamsios niūrumos, kurią visi jau vakar regėjo
kam papasakot apie tai, kieno ausis negailestingai pripildyti pūlių iš mūsų akių

2023 01 08

kai išaugo,
matau jį iš po žemių:
štai, įsikabino šaknimis į Vakarus, Šiaurę,
Pietus ir Rytus –
ir nė už ką nepaleis,
nors pirštus nukapok

visi jie čia – mano kambarį

Olga
Ivanas
Sonia
Miša
Josia

taip pat ir Janas –
jo medžiai dabar auga Donecke,
kaip auga ir mano okupuota atmintis,
virsdama mitu,
žėrinčia ir spindinčia praeitimi,
kurios beveik nebematyti pro nudžiūvusias
metų šakas

žiūriu į sodo bandymą vieno kambario bute
ir regiu kapines

nors ir ten yra gyvenimas
su visais jo vardų lapais

2024 09 05

kai baigsis mirtis,
aš tapsiu kažkuo kitu,
kažkuo, ką mylėti lengviau,
o gailėtis nėra priežasties

atitinkamai ir neapkėsti,
varžantis dėl aukos figūros,
irgi nebus už ką

tos medūzos gorgonos grimasos
taip įsipuko,
kad jau verčiau suakmenėti
ir jaustis niekuo

tapti stepės balsu,
baltu šios žemės pelenu,
pelenu laiko laužuos

ir tada, jei mano akivaizdoj
vėl prasidės karas,
aš išeisiu iš kambario,
sakydama: taip, jūs pralaimėjote,
sveikinu jus su pergale

nes širdis daugiau neįstengs
pumpuoti ritualinių nuoskaudų kraują
ir virs – bijūnų rauda

o aš tada tapsiu lauku

gremėzdišku
nutįsusiu
užminuotu

be žmonių ir augalų, ir žvėrių,
ir paties gyvenimo pėdsakų

ir pereisiu save,
kaip vaikas perplaukia upes kaime,
pirmyn ir atgal, pirmyn ir atgal,

tiesiog kad neišprotėčiau

2023 07 18

gyvenu tarp Babyn Jaro ir Syreco koncentracijos stovyklos
kasdien, grįždama namo mirties keliu
atsiduriu prieškariniame Berdyčive
ten prosenelis Jankelis ir prosenelė Bliuma
kalba, dirba ir gyvena jidiš kalba
augina Chają-Surą, Mišą ir Leibę
beje, ar buvo Leibė, tikrai ir nežinau
jidiš numirėliai su manimi nekalba
Mišą tėvai labai mylėjo
bijojo išleisti į frontą, bijojo, kad neužmuštų
papasakot, kaip buvo toliau? išsyk užmušė
tiesiog užmušė, ne todėl, kad žydas
Chaja išvyko į Maskvą, tapo Sofija
mokėjo penketą kalbų, į Berdyčivą rašydavo jidiš
studijavo MVU filosofiją, gynė miestą nuo vokiečių
metro keturiasdešimt penkių, gera žydų mergaitė
sako, mūsų giminėj buvo aiškiaregė
todėl Jankelis ir Bliuma atsидūrė Donbase
vežimas, būtiniausi daiktai, vertybės
jei būtų likę Berdyčive – su visais, oro uoste
aš jų kapų niekada nemačiau
nežinau, kur palaidoti Miša ir Leibė
beje, o ar buvo Leibė, ar buvo Leibė
kur guli Bliuma ir Jankelis, taip pat nežinau
galbūt eisiu kada liepą
per Berdyčivą, apžiūrinėsiu architektūrą
nepažinsiu gatvės, kurioje visi jie gyveno
pračisiu pro namą, kuriame visi jie gyveno
ačiū draugui Stalinui už istorinę atmintį

sūnau mano į sandėlį užvežė daug medžiagos
antrojo pasaulinio karo spalvos sako
tvirtos kaip žmonių tikėjimas šviesia ateitimi
standžios kaip visuotinės vienybės iliuzijos
brangios kaip nesuskaičiuojami gyvenimai
mūsų rūpestis pasiūti didžiulę raudoną vėliavą
ja mes užklosim nužudytuosius konclageriuos
uždusintus konspiraciniuose butuose
savarankiškai mirusius geležinėse lovosose
didvyrių mirtimi kritusius šventajam kare
mūsų rūpestis pasiūti didžiulę raudoną vėliavą su juoda svastika
ja mes užklosime nužudytus daubose ir griovose
išvartus priverstiniais darbams
savarankiškai mirusius geležinėse lovosose
didvyrių mirtimi kritusius šventajam kare
kiekvienam savo kaip ir buvo sakyta
laidinis dievas skelbia iš kiekvieno radijo taško
darbas išlaisvina mano vaikuti
mes nešame taiką visai žmonijai
juoda saulė ir tamsoje švyti

Iš ukrainiečių kalbos vertė Antanas A. Jonynas

LAURA VINOGRADOVA

Latvių prozininkė, knygų vaikams autorė Laura Vinogradova (g. 1984) eilėraščių ciklą „Rachelės giedojimai“ (*Rāheles dziedājumi*) parašė per pandemiją vaikščiodama po Biker-niekų mišką Rygoje, žydų žudynių vietą, kur dabar įrengtas memorialas Holokausto aukoms.

Iš „Rachelės giedojimų“

Pirmoji Rachelės giesmė

nubilda
grindiniu megztuko ir gėlėto sijono žingsniai
jinai ten
visa savyje
galvą skara apsirišusi
slepia žvilgsnį
ir nuleistas akis
pilnas gėdos ir skausmo
klik klak
klik klak
mažos pakulnės
sukaukšėjusios
griūva nes
kaimynų berniukas
jai spiria į pilvą
stverias ji už širdies
kur toji žvaigždė
gražioji Dovydo žvaigždė
tvirta pranašinga
šešiakampė žvaigždė
kuri tokiai daugybei
kelią rodė
ar dar parodys
kur ves ji dabar
ką apšvies ir palaimins
ar žvaigždės šviesa
padės augti
jinai nori žinoti
nes jai reikia dar augti
ji nori gero vyro
ir vaikų daug vaikų
pilnų žvaigždžių šviesos
kurie laisvai eis šaligatviu
ir nieks jų nespardys
niekas nespjaudys
ir durų neužtrenks
kai bus alkis stipresnis
už gėdą
ak jau duonelė baigiasi
žvelk ten tūkstančiai ir milijonai
prie krūtinės žvaigždelių skleidžiasi
tiktai dangus toli

oi oi oi
na na ni ooo
lai lai la
na na ni ooo

vakare
žvaigždė ir megztukas
priemenėj miega
gal nemiega
gal žvaigždės dabar
neužmiega
mergaitė galvoja
apie smūgius lazda
dėl tos nelemtos žvaigždės
kuri gal visai ne jų žvaigždė
ir niekad neparodys kelio
į pažadėtąją žemę
mergaitėi
norinčiai augti
kuriai pirmąją dieną
motina žvaigždę iškirpo iš popieriaus
nebuvo geltono audinio
nejmanoma rasti
išstvarstė
išpirko
krautuvės tuščios
todėl mergaitės
žvaigždė iš storo popieriaus
o tądien lijo
išskydo sumirko
žvaigždė ir vienas
jos spindulys
kiek atplyšo
pačiam kamputy
nors motina
dar patamsiais taip kruopščiai visiems

jas prie megztukų prisiuvo
nereikėjo eiti į lauką
nereikėjo eiti į lauką
verkia jinai po to
o motina apžiūri nugarą
tepa vaistukais
mėlynmargė oda
kurią trankė lazdos
dėl tos žvaigždės
nereikėjo eiti į lauką
kartoja mergaitė
o motina visą naktį
gūžias kambario kampe
namie tyla
visi miega
nereikėjo eiti į lauką
nereikėjo man leist jos į lauką
svarsto motina
visą naktį
ir tikisi
kad rytas gudresnis už vakarą
kad nebelis
kad ji gaus geltono audinio
iškirps gražias ir tvirtas
žvaigždes
kad vaikai neverktų
kad kaukšėtų jų pakulnės
grindiniu
o šaligatviai ilgėtus
jų žingsnių
kad viršum visko
degtų žvaigždės
kaip spalvoti deglai
motina mena
rudens šventę mokykloj
kai visos mergaitės segė prie
krūtinės geltonus raudonus
margiausias klevo lapus
ir šoko šoko
ar dukra šoks
ar bus žvaigždėms šventė
jau aušta
šiandien nelis

Antroji Rachelės giesmė

jau tris mėnesius
ji mano žmona
išmokau visus jos kvapus
pažįstu šurkščius plaukelius
pažasčiuos ir tarpukojoj
atpažįstu atodūsius
ir jos prakaitą
ant savo kūno
moku ją apsivyti
į ją įsipinti
vakaro sutemoj
žiūrėti
kaip jos pečiais
nuslysta baltų naktinių kraštelis
pati ji dailiai
išsiuvinėjo adinuke
vakarėj šviesoje
nesu matęs nieko gražesnio
lūpos nubučiuotos
kraujo pilnos
išžiūrėjęs išvystum pulsavimą
ir raudona kas mėnesį
moteris gyvybės pilna
mano žmona
tamsios garbanos
pridengia
ir paslepia geismą
sudrėkimą ir mano
šurkštumą
iš tamsių plaukų
mokiausi pinti kasą
moteris mano žmona
gražuolė
kur visą grožį
paslėpti
kai taikosi ji užgrobti kai įsigeidžia
nudremžti išdremžti
prikimšti pilną su kaupu
apsėklinti
pasiimt kas priklauso
išjuokti
pažeminti
skaudinti
visą tą grožį
moterį mano žmoną
ir kitas moteris merginas

ir jos nebesiprausia
nesišukuoja
tuos baltus naktinius
pačios išsiuvinėtus
verkdama drasko ir meta į ugnį
tesudega
dėvi rudą vilnonį megztinį
kandžių suėstą
iš tolo jau dvokia
kasosi bet nesiprausia
aš nebemoku jos
apkabinti
neįstengiu apsivyti ir įsipinti
nebemoku
pažvelgti į jos rankas
ausis ir nagus
nebemoku priglausti galvos
prie tos meilingos vietos tarp kojų
nebemoku bučiuoti
tos vietos
kuriai derėtų skirti visas maldas
statyti šventoves ir šventyklas
kur grožis dabar taip
bjauriai dvokia
nes ta smarvė
žinokit
gali apsaugoti ir paslėpti
kartais
nuo įsigeidimo ir užgrobimo išgelbsti
mes net nukirpom jai plaukus
tuos juodus garbanotus
plikai iki odos nukirpom
ir dabar akys kaip išgąsdinti
triušiai žiūri pasaulin
akių kampučiuos dar grožis
moters mano žmonos
dailumas
kurio neįsigeidė ir neužgrobė
ačiū tau dieve
ir kartais aš nulendu
tamsion tarpuvartėn
nes ir aš nebeįsigeidžiu
aš irgi jau neįstengiu geisti
nebegaliu prisiglausti
prie jos odos
ir uosti uosti
jos drėgmės ir
ji nebepridengia mano šurkštybės
tamsioj tarpuvartėj
verkiu kaip mažas berniukas
o man liepia neverkti
nes berniukai neverkia
ir vyrai neverkia
net jei nebesugeba geisti žmonos
kas užmušė geismą
kas pavertė jį skausmais ir
prakeikti būkit jūs
ir tie
kurie surado mane gatvėje
aš nespėjau
su ja atsisveikint
pabučiuoti nespėjau
nepriglaudžiau tvirtai
plikos jos galvos
neprišildžiau vandens voniai
nelašinau trijų lašų
rozmarinų aliejaus
neprausiau tavęs
kuždėdamas
kad apsaugotum geismą
grąžintum jam galią ir
geismas nevirtų užgrobimu
ar ji tebemylėjo mane
ar mylėjo save
taip ir nespėjau paklausti
ar meilė yra amžina
o dabar ji tik slepias
kažkur savo tvaike
aptekusi šunvotėm
apėjusi blusom ir utėlėm
ir
aš einu su kitais
vingiuojam keliu
kaip kasa
dar topteli
kaip gerai kad suspėjau
ir išmokau tą
kasą pinti

Chameleoniškos metamorfozės

Gabriel García Márquez. *Susitikime rugpjūtį.*

Iš ispanų k. vertė Valdas V. Petrauskas. V.: Alma littera, 2024. 96 p.

Post mortem išleista paskutinė Gabrielio García Márquezo knyga „Susitikime rugpjūtį“ man pasirodė tipiškas vasariškas meilės romanas ar veikiau šešių dalių apsakymas, jei vertintume knygos apimtį ir sudėtingumą. Bet viršelyje pateikiamas įvardijimas „prarastas romanas“, žinoma, skamba geriau rinkodaros atžvilgiu. Paprastai, kuo rėksmingesnė viršelio reklama, tuo įtariau reikėtų žvelgti į knygos turinį. Ironiška ir tai, kad pagal paties rašytojo paskutinę valią rankraštis turėjo būti sunaikintas, bet jo paveldėtojai turėjo kitų sumanymų. Sakysite, na ir kas, daugelis puikių kūrinių nebūtų išvydę dienos šviesos, jei ne išmanūs leidėjai. Pavyzdžiui, Fernando Pessoa „Nerimo knyga“ buvo atrasta kaip neužbaigtą ir taisytinų užrašų šūsnis ir išleista tik praėjus keturiasdešimt septyneriems metams po autoriaus mirties. Tiesa, ir vis dėlto kai kurių knygų gal nereikėtų leisti, net jei jos ir didžiojo patriarcho palikimas.

Márquezas yra ištis neprilygstamas savo gimtosios Kolumbijos vietovių aprašymais, susijusiais su kultūra ir istorija, vietos dvasios – *genius loci* pagavimu. Meistriškai, iš gyvosios atminties kurdamas savo personažų portretus ir leiddamas vaizduotei įsibėgėti, virsti kūliais ir peržengti realybės ribas, rašytojas tampa išskirtiniu pasakotoju. Viso šito nėra knygoje „Susitikime rugpjūtį“. Apsnūdusi Karibų jūros sala neatgyja prisodrinta detalių ir antraeilių veikėjų linijų. Pasigedau tų pilnakraujų, lakios vaizduotės kupinų sakinių, kai tu akimirksniu esi transportuojamas į autoriaus kuriamą pasaulį ir atsitrauki nuo knygos ne anksčiau, nei ji baigiasi. „Gruodžio pirmąjį sekmadienį pelenų spalvos šuo su žvaigžde kaktoje įpuolė į turgaus gatvelių raizgną, išvartė kepsnių stalus, išblaškė indėnų židėliotas prekes, ištaškė loterijos kioskelius ir tuo pačiu žygiu sukandžiojo keturis žmones, pasitaikiusius jam ant kelio. Trys jų buvo vergai negrai. Ketvirtoji – Sierva Marija de Todos los Angeles, markizo Kasalduero vienturtė dukrelė, su tarnaite mulate atėjusi nusipirkti barškučių pynelės savo dvyliktajam gimtadieniui“, – taip prasideda „Apie meilę ir kitus demonus“.

Knygoje „Susitikime rugpjūtį“ išlaikomas pamėgtas valiūkiškas tonas ir nagrinėjama meilės tema, bet besitinkintiems magiškojo realizmo tėvu vadinamo Márquezo stiliaus gali tekti nusivilti. Lakoniškas siužetas sukasi apie pagrindinę veikėją, laimingai (?) ištekėjusią vidutinio amžiaus moterį. Leitmotyvu tampa jos kasmetinės kelionės į gretimą salą aplankyti motinos kapo. Jos pateikiamos kaip koks piligriminis ritualas – alinanti kelionė, susijusi su tarnyste mirusiajai ir atgaila, skirta atlikti jai vienai. Saloje

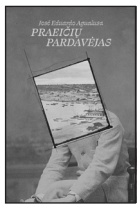
Ana Magdalena tampa vieniša ir laisva. Ar kartą per metus įvyksta jos metamorfozė? O gal revoliuciniu laikytinas požiūris, kad ir vyresni žmonės patiria aistringą romantinį gyvenimą? Šią temą Márquezas kur kas giliau ir sėkmingiau tyrinėjo romane „Meilė choleros metu“.

Kuriant moters personažą bandoma megzti tam tikrą dialektiką: drovi, bet gundytoja, padori, bet išdykusi, taktiška, bet begėdė ir, be abejo, nuolat pasirodanti seksui – tai yra ne kas kita, kaip šimtus kartų girdėtas pagal vyrų pageidavimus k uriamas idealizuotos moters portretas, ne kartą kritikuotas feministinės literatūros kritikos. Tarkim, Flaubert'o romane „Ponia Bovari“, kiek pamenu, Emos personažo patrauklumo esmė yra paradoksas. Flaubert'as taip meistriškai aprašo jos trūkumus, vidinius prieštaravimus (jaučia vienaip, o elgiasi priešingai), „moteriškumą“ ziržalus, kad net tiems skaitytojams, kurie su ja nesitapatina, ji tampa patraukli. Aptariamoje knygoje, nors ir esama kažko panašaus, pvz., pirmą kartą būdama neišstikima Ana Magdalena jaučia saldų siaubą, personažas neatgyja, lieka lėkštas, neištobulintas. Dėl lengvo sentimentalumo kliūva tokios frazės kaip: „Niekados daugiau ji nebebus tokia, kokia buvo“ (p. 23), „pakerejo ją savo didelėmis rusvomis akimis“ (p. 17).

Kas ištis knygoje įdomu – tai herojės santykis su mirusia motina per salos lankymo ritualą: pagal paskutinę velionės valią atlikdama pareigą, moteris sužino kiek daugiau apie savo motiną ir simboliškai tampa ja. Paliečiama ir skirtingų kartų tema – sudėtingas santykis su dukra, taip pat ir neišspręstas, pilnas paslapčių saitas su mirusia motina. Įdomiai, nors gal šiek tiek makabriškai pasakojimo struktūra sujungiamą paskutiniu Anos Magdalenos veiksmu, užbaigiančiu jos keliones į salą.

José Eduardo Agualusa. *Praečių pardavėjas.*

Iš portugalų k. vertė Paulius Stasiūnas. V.: Rara, 2024. 131 p.

Tai antroji lietuvių kalba išleista Angolos rašytojo José Eduardo Agualusos knyga. Pirmojoje – „Bendroji užmaršties teorija“ (2020) – taip pat nagrinėjama atmintis, pokarinė Angolos visuomenė, pokolonijinė šalies patirtis. Gebėjimas kalbėti sunkiomis politinėmis temomis poetiškai, jautriai ir per konkrečius žmones, dažniausiai keistuolius, daro šio autoriaus romanus patrauklius ir įtaigius.

Vos atsivertę „Praečių pardavėją“, skaitytojas suintriguojamas menkai pažįstamos šalies egzotika ir netikėtu pasakojimo rakursu – iš gekono perspektyvos. Angliško knygos vertimo pavadinimas – *The Book of Chameleons* (2007) – taip pat puikiai tinka nusakyti, apie ką yra šis pasakojimas. Ar gali būti žemesnis, kuklesnis, puikesnis stebėtojo reg-

istras nei prie sienos prisispaudęs roplys, pro kurio akis niekas nepraslysta? Žinoma, nurodoma ir į chameleonišką knygos veikėjų prigimtį – susikurk kitą praeitį ir tapsi kitu žmogumi.

Feliksas Ventura, naudotų knygų prekeivio sūnus, kruopščiai fiksuoja ir klasifikuoja įvykius, datas, detales, viską, kas vėliau jam bus reikalinga „praetimams kurti“. Jo paslaugos paklausios, klientai – pilietinio karo išdraskytos visuomenės besiformuojančios buržuazijos atstovai. Daugumai jo klientų pakanka naujų asmens dokumentų, kelių nespaltvotų praeties didybę dvelkiančių šeimos nuotraukų, kitaip sakant, statusą garantuojančios solidžios praeties. Tačiau intriga užsimezga iš arčiau stebint vieną neįprastą Venturos klientą.

Politinė istorija romane nedetalizuojama, minimas kontekstas tik bet kuriai pokolonijinei Afrikos valstybei, iš užuominų žiaurumas tik numanomas, bet jis lyg ne svarbiausia knygos tema. Sekdami rašytojo vaizduotę balansuojame ant realistinio pasakojimo ir sapnų, praėjusių gyvenimų ir perdirtos praeties pasaulio. Stilius poetiškas, estetiškas. Rašytojas sugeba išgauti labai juslišką atmosferą iš pažiūros nedarydamas nieko ypatinga, pvz., tiesiog aprašydamas kambarį ar sodą – nuotaką iškart kuria papajų sultimis varvanti lygi Luandos kaitra.

Knygoje yra du fotografai – abu bastosi po pasaulį: vienas – karo fotografas Buchmanas – fiksuoja smurtą, karo vaizdinius, kita – Andžela Lusija – domisi tik šviesa, fotografuoja debesis, visa kita atsainiai ignoruodama, vis dėlto jie susiję. Andžela Lusija yra šviesos figūra. Ji – tarsi vilties personifikacija, simbolizuoja atsigavimą po karo. Moteris griežtai atsiriboja nuo visko, kas primena skausmą („aš kolekcionuoju šviesą“, p. 40). Nieko nuostabaus, ji ir yra gryna šviesa pasakojime, nes viskam, kas bjauru ir tragiška, reikia antipodo.

Psichologijoje išstūmimas – tai vienas iš gynybinių mechanizmų, padedančių susidoroti su sunkia trauma, neakties skausmu, nemaloniais išgyvenimais. Lygiai taip pat laisvai, kaip romane elgiamasi su realybės ribomis (čia ir sąsaja su Borgesu), autorius yra linkęs traktuoti ir žmogaus atmintį – jam ji plastiška, besikeičianti. Ne veltui dar pirmame knygos skyriuje skamba daina apie praeties upę ir atmintį: „Niekas nepraeina, niekas nesibaigia... / Praeitis yra upė mieganti, / atrodo mirus, vos alsuoja, / pažadink ją – ir klykdama pakirs.“ Galima kurti vieną praeitį, kad nuslopintum kitą, – taip daro karo fotografas Buchmanas. Jam reikia nusikelti į senesnę laiką, kur skausmas nepasiekia, susikurti kitą praeitį slopinant traumą, ir ilgainiui jos norisi vis daugiau, tos tave iš naujo išrandančios praeties, todėl jo pasinėrimas į žaidimą tampa šiek tiek maniakiškas.

Lengva nelengva knyga.

– JUSTINA TOLIAUTĖ –

TEKSTAI NE TEKSTAI

KNYGŲ SERIJOS KONSTRAVIMO BŪDAI

„STATYMAI VIS KYLA“

Ar Kaunas yra *brat*? Dirbtinis intelektas ir Tarptautinis fotografijos ir medijų meno festivalis

Menas dažnai gilina į patį žmogiškumo klausimą. Buvo ir tebėra tikima, kad kūryba priklauso žmogaus sielai ir kyla iš ją įkvėpusių aukštesniųjų jėgų. Vieni XXI a. menininkai iš šių nuostatų juokiasi, kiti jas gina. Todėl visai nenuostabu, kad meno ir dirbtinio intelekto (DI) sąsajos, DI vaidmuo mene kelia dideles aistras, juk tai duria tiesiai į žmogiškumo problemos šerdį.

Dirbtinis intelektas ir menas, meno, menininkų ir visos žmonijos ateitis ir praeitis nėra lengvai išsemiamos temos. Įtampa tarp praeities ir ateities, prezervacijos ir inovacijos, praeities puoselėjimo ir progreso nėra svetima žmonių visuomenėms. Kai dirbtinis intelektas tapo visiems prieinamas ir galintis kurti vaizdus, vaizdo įrašus ir poeziją, menininkai vėl susidūrė su šia įtampa ir pradėjo rinktis puses. Kurion barikadų pusėn stoti – autentikos ir žmogaus ar naujųjų technologijų ir robotų? Tačiau viskas nėra taip dramatiška, kaip gali atrodyti, robotų armijos neplanuoja atimti kūrybiškumo iš žmonių.

Ar dirbtinis intelektas yra neišvengiamas žmonijos likimas, nenumaldomo žmonių poreikio inovacijoms padariny, kurį reikia priimti, ar tam tikras nuosmukio ir nykimo momentas, kai technologinė plėtra nuėjo per toli ir todėl žūtbut turime išsaugoti senuosius kūrybos būdus? Šių klausimų variacijos šiandien sukasi bet kurio menininko galvoje.

Tačiau šios dilemos nėra būdingos tik mūsų laikotarpiui, viena ar kita forma jos egzistavo visada. Jos primena dar neatsakytus klausimus apie meno kūrinių meninę / transcendentinę kokybę, humanocentrinio požiūrio ribotumą ir XX a. pradžioje filosofo ir fotografijos istoriko Walterio Benjaminio analizuotas įtampas tarp originalo ir kopijos, apie meno esmės ir kopijų skirtumus, taip pat nuo Roland'o Barthes'o laikų kūrybos ir sielos šešėliuose slypintį, ramybės neduodantį (meno kūrinių) autoriaus mirties klausimą bei daugelį kitų.

Taigi nė kiek nekeista, kad prieš metus, spalio mėnesį, pas mus, Lietuvoje, o dar egzotiškiau – Kaune, vykstantis Tarptautinis fotografijos ir medijų meno festivalis (*International Photography and Media Art Festival, IPMA*) inauguravo dirbtinį intelektą kaip vizualiųjų menų priemonę, kaip draugišką vaiduoklį, kurį reikia priimti, o ne jo baidytis.

Atsižvelgiant į šio laikmečio dvasią, kaip niekada svarbu kurti erdves, kuriose įvairūs menininkai dalytųsi tarpusavyje abejonėmis, viltimis, apmąstymais ir įkvėpimais. Mums reikia įkvėpimo ir draugiškų erdvių, kad tokie mainai galėtų rasti. Tai ypač svarbu pradendantiesiems menininkams, nes atrasti savo kūrybinę bendruomenę nėra taip paprasta. O Kaune vykstantis Tarptautinis fotografijos ir medijų meno festivalis yra labai aiškiai ir aistringai susitelkęs į įvairių stadijų meno kūrėjų bendradarbiavimą, kad talentai ir idėjos neliktų įkalinti tik savose galvose ar savuose socialiniuose burbuluose.

Šis festivalis didžiąja dalimi ir buvo sukurtas dėl šių priežasčių – siekiant kiurdyti izoliuotus meninius burbulus ir tiesti tiltus tarp menininkų, meno ir žmonių bei kelti klausimus apie nerimą mene, taip pat ir visuomenėje. Praeitais metais tema buvo dirbtinis intelektas, o šių metų tema – „Gyvenimo istorijos“.

Kaunas paauglys

Kaunas beveik savita mitologija apipintas, seną ir kartais komplikuoatą istoriją turintis miestas, todėl jis žengia pirmuosius tvirtus žingsnius orientuodamasis į ateitį ir inovacijas. Kaunui visada rūpėjo augimas, nes jis dar nėra iki galo pasiekęs savo potencialo, todėl yra alkanas, gali būti imlus ir kūrybingas.

Visai kaip ir visos Lietuvos palikimas – ambicijų ir permėnų alkis – tai veda Kauno gyventojus ir menininkus. Nes Kaunas vis dar yra drobė, potencialas, galimybė. Todėl šis miestas, kuriam, palyginti su sostine Vilniumi, kultūros srityje paprastai suteikiamas antrarūšis statusas ir antrinės teisės, siūlo originalias idėjas ir naujoves kultūros srityje. Nes šiam miestui ir jo žmonėms to reikia. 2022 m. Kaunas buvo Europos kultūros sostinė, o 2023 m. jo unikali modernizmo architektūra įtraukta į Pasaulio paveldo sąrašą. Kaunas veržiasi ir priekį ir kovoja dėl pripažinimo. Klasikiniais, daugumai priimtinais, bet ir netradiciniais, drąsiais ir neformaliais būdais kaip ambicingas, bet padaužiškas paauglys. Ar Kaunas yra *brat*? Jums erdvė atsakyti. Tik reikia atsibelsti į Kauną. Į šių metų IPMA festivalį spalio 1–31 d.

Bet kas yra *brat*? Ir kodėl Kaunas yra *brat*? Tai šių vasarą socialinių medijų platformose „TikTok“ ir „Instagram“ dėl britų elektropopo atlikėjos Charli XCX naujojo

albumo „Brat“ daugiausia tarp Z kartos išpopuliarėjusi tendencija. Ši tendencija tapo kultūriniu momentu, kurį pasitelkė net kandidatės į JAV prezidentus Kamalio Harris rinkimų kampanija. *Brat* yra tarsi atsakas į praeitą vasarą išpopuliarėjusią Barbės estetika dėl kultinio tapusio filmo „Barbė“ (rež. Greta Gerwig). Interviu „TikTok“ atlikėja Charli XCX paaiškino žodžio *brat*, kuriuo ji apibūdina save, reikšmę: „Tu esi tiesiog mergina, kuri yra šiek tiek netvarkinga, mėgstanti linksmitis ir kartais galbūt sako keistus dalykus. Kuri yra autentiškai savimi, taip pat yra emocionali, bet su tuo susitvarko savitais būdais, patūsindama.“ Ji pridūrė, kad *brat* yra „labai nuoširdus, labai tiesmukas, šiek tiek nepastovus“. Visai kaip ir Kaunas. Žodis *brat* prieš šį kultūrinį momentą turėjo neigiamą reikšmę, tačiau buvo atnaujintas, lietuviškas atitikmuo jam būtų *akiplėša*. Taip, mes praprātę manyti, kad šiuo žodžiu neigiamai apibūdinamas neišauklėtas žmogus (dažniausiai jauna mergina), tačiau gal galime į *brat* arba *akiplėšą* pažiūrėti naujomis akimis?

Kauno kolegija ir jos Menų ir ugdymo fakultetas yra ne tik (ne toks jau ir paslėptas) Kauno perlas, bet ir vieta, giliai įsišaknijusi Kauno istorijoje. Ant Pelėdų kalno įsikūrusio Kauno kolegijos Menų ir ugdymo fakulteto pirmtakė yra Kauno meno mokykla, vienintelė nepriklausomoje Lietuvoje 1922–1940 m. veikusi dailės mokykla. 1918 m., vos atgavus nepriklausomybę, iškilio poreikis sukurti dailės institutą, kuris būtų Lietuvoje, Kaune. Gal niekas nieko Kaune ir nebūtų daręs, kad ir tvanu ar Nemuno potvyniais užlietų, tačiau tuo metu Kaunas buvo sostinė. Ir Lietuvai reikėjo savo meno mokyklos, savo meno istorijos. Taigi Tarptautinio fotografijos ir medijų meno festivalio namai yra ikoniška vieta Lietuvos meno istorijai.

Užteks istorijos, kad neįstrigtume praeityje, o atkreiptume dėmesį į ateities klausimus. Kadangi Tarptautinis fotografijos ir medijų meno festivalis vyksta Kaune, o Kaunas yra šiek tiek *brat*, galima sakyti, tai tampa vienu esminių aspektų, padedančių suprasti festivalio originalumą ir misiją – sujungti šiuolaikinių medijų meną ir fotografiją bei visuomenę, autentiškai ir atvirai. Miestas, kuriam prieš daugiau nei šimtą metų reikėjo savos meno mokyklos, dabar siekia, kad joje vyktų karštos tarptautinės meno diskusijos. Nereikia nusigręžti ir vengti aktualių ir karštų temų, Kaunas į jas neria stačia galva ir ant Pelėdų kalno priima užsienio ir Lietuvos menininkus, meno studentus bei įvairius žmones. IPMA festivalis praeitais metais užvaldė Kauno miesto kultūrinę ir industrinę erdves. Svarbu paminėti, kad nebuvo nė vieno ludito, kauniečiai masiškai lankėsi parodose ir renginiuose. Didžiulės minios, kurios lankė parodas ir menininkų paskaitas, tik parodė, kad tarptautinio kalibro kultūriniai renginiai gali vykti ir Kaune. Nes Kaunas ir jo aktyvūs, iniciatyvūs žmonės yra šiek tiek *brat*.

Nerimo amžius: dirbtinis intelektas ir kūryba

Dirbtinis intelektas, su kuriuo galime susidurti savo kūrybiniuose ieškojimuose, ne tik suteikia puikią galimybę vizualizuoti viską, ko tik užsigėdžiame, žinoma, jei tik mokame teisingai paprašyti kaip kokio mistinio padaro, bet ir parodo, kad kūrybiškumas tuo pat metu gali priklausyti visiems ir niekam. Taigi senoviam įsitikinimui, kuris apibūdina kūrybiškumą kaip žmogaus dieviškumą, yra keliamas ritmas išškūkis ar bent jau šis įsitikinimas smarkiai kvestionuojamas.

Daugelis dabartinių diskusijų apie dirbtinį intelektą ir kūrybiškumą skyla į dvi pagrindines pozicijas, kurios išryškėjo ir festivalio paskaitų programoje: arba dirbtinio intelekto generuojami kūriniai kelia grėsmę dabartiniam žmogui menininkui, arba DI yra mokytojas ir meistras, galintis kurti geriau už mus.

Tačiau matoma tam tikra romantizuota pozicija dėl menininko kaip inovatoriaus, kurį palietė dieviškoji kūrybinė apvaizda, taip sukuriamas ir romantizuotas požiūris į kūrybiškumą, kuris yra tam tikra vos ne luditų (mašinų lauzytojų) pozicija. Prieš vos daugiau nei šimtmetį, kas visuomenių vystymuisi reiškia „neseniai“, kūrybiškumas priklausė specifinei žmonių grupei – baltiesiems aukštesniųjų klasių vyrams, moterys, pavyzdžiui, nebuvo laikomos menininkėmis, o juo labiau pasižymintomis meniniu genialumu. Tad nenuostabu, kad kai mums įprasta kūrybiškumo sfera pasikeičia, tai sukelia tam tikrą baimę ir net atmetimą. Panašią situaciją galime matyti ir kalbėdami apie DI mene, nes DI, daugelio suvokimu, destabilizuoja menininko poziciją.

Tačiau gal DI gali būti mokytojas? Kuo skiriasi dirbtinis intelektas nuo bet kokio kito meistro, kurį kadaise

turėdavo menininkai? Juk tapytojai mokėsi iš kitų tapytojų, o fotografai – iš kitų fotografų. Taigi taip pat kaip anksčiau mokėmės iš meistrų, dabar galbūt mokysimės iš DI. Yra taip manančių, tačiau yra ir skeptikų. DI, kitaip nei žmogus, nors tuo irgi atsiranda abejojančiųjų, negali sukurti nieko naujo, jis tik sugeneruoja jam jau žinomą informaciją, turinį, vaizdus. DI nesukurs nieko, ko jau nebūtų. Žmogus vis dar gali būti menininkas, kurį paliečia kūrybiškumo apvaizda, žmogus menininkas turi galimybę sukurti tai, kas nauja. Galų gale menininkas dažnai kuria dėl paties kūrybinio proceso, ne dėl rezultato, kuris tampa produktu; o tie menininkai, kurie kuria tik dėl produkto, dažnai patys primena generuojantį aparatą. Meno kūrinių kokybės klausimas dažnai aiškinamas remiantis kapitalo logika: rezultatas tampa produktu, kurį kažkas perka. Bet menas neturėtų būti aiškinamas, nes jis turėtų daryti sistemas, mūsų įsitikinimų, formos transgresiją. Meno kūrinių meniškumas yra ir galios klausimas – kažkas turi patvirtinti ir nuspręsti, kad konkretus kūrinys yra menas. Galbūt todėl IPMA festivalis taip stengiasi suteikti terpę jauniems kūrėjams ir suburti menininkų bendruomenę, kuri mainytųsi savo patirtimis.

Galbūt dabartiniams medijų menininkams ir fotografams, kurie baidosi dirbtinio intelekto arba jį gainiojasi, reiktų prisiminti filosofo Walterio Benjaminio apmąstymus apie fotografiją ir naujusias technologijas XX a. pirmoje pusėje. Buvo baiminamasi, kad naujosios to meto technologijos panaikins meno kūrinių aurą, kuri Benjaminui buvo būtenti tai, kas kūrinių daro menu.

Dabartinis nerimas dėl *tikrojo* meno, kylantis dėl to, kad vizualiosios produkcijos yra labai daug ir kiekvienas turi priėjimą ir prie kameros savo telefone, ir prie dirbtinio intelekto, yra senas reikalas. Visuomenė ir menininkai susiduria su tuo kaskart, kai atsiranda nauja priemonė kurti. Benjaminas taip pat kalbėjo apie šį nerimą, kai dėl finansiškai prieinamų technologijų dažnas žmogus galėjo įsigyti fotoaparatus. Tai, kaip teigė Benjaminas, padidino gaminamo turinio kiekį, reikėjo sukurti naujas sąvokas, kuriomis būtų galima kalbėti apie fotografijos ir kino meną, ir jos turėjo skirtis nuo sąvokų, vartojamų kalbant apie tapybos meną. Taigi Benjaminas pabrėžė ir priminė, kad, atsiradus naujoms kūrybos priemonėms, reikėjo kurti ir naują kalbą apie tai kalbėti. O kad sukurtum naują žodyną, sąvokas ir konceptus kalbėti apie naują meno formą, reikėjo priimti naujus požiūrius, kad šios naujos technologijos (fotoaparatai ir kino kameros Benjaminio laikais) menas būtų įteisintas meno pasaulyje. Juk tos pačios sąvokos, kurios buvo taikomos tapybai, nebuvo taikomos fotografijai.

Matyti tam tikri panašumai tarp nerimo, kylančio dėl šiuolaikinių technologijų ir meno įtampas, Benjaminio laikais ir šiandien. Bet mes gyvename įdomiu metu, kai galime liudyti, kaip naujai išrandamos technologijos keičia (meno) pasaulį, ir mes galime patys prisidėti prie kūrimo naujų sąvokų ir konceptų, kurie apibrėžtų šią naują dirbtinio intelekto meno formą. Nors reikia pripažinti, kad dirbtinis intelektas pats vienas nekuria, jis kuria pagal komandą, kurią pateikia ar bent jau kol kas užrašo žmogus. Todėl tai yra ne visai grynas DI menas, jame vis dar labai daug žmogaus ir kiekvieno mūsų. Dirbtinis intelektas kuria turinius iš didžiųjų duomenų (*big data*), o šie ateina iš mūsų visų. Kaip teigia Nobelio premijos laureatas austrų fizikas Antonas Zeilingeris, dirbtinis intelektas turi potencialo pertvarkyti kūrybos ir kūrybiškumo kaip estetinių, kultūrinių ir socioekonominių sąvokų reikšmes, o kartu ir destabilizuoti autoriaus kūrėjo poziciją. Nors autorius, šiaip ar taip, jau kurį laiką yra miręs (žr. filosofo Roland'o Barthes'o septintojo dešimtmečio pabaigoje parašytą knygą „Autoriaus mirtis“).

Tačiau, kaip ir daugelio menininkų parodose, pristatytose Tarptautiniame fotografijos ir medijų meno festivalyje Kaune praeitais metais, atrodo, kad autorius vis dar yra už kūrinių. Menininkų conceptualus požiūris skiriasi: vieni skeptiškesni, kiti pasiduoda DI viešpatavimui, tretieji nori jį pažaboti. Bet šmėklišką nerimą dėl šios temos metas nuvyti: dirbtinis intelektas yra įrankis, kurio geba priklauso nuo jį naudojančio žmogaus – menininko. Vieni žmonės gali visiškai pasiduoti dirbtiniam intelektui ir nieko savito nesukurti, paskęsti duomenyse ir jų konsteliacijose, kiti gali priversti DI jiems paklusti ir juo naudotis kaip savo idėjos ar vizijos įrankiu.

Filosofas Ignas Kalpokas teigia, kad dirbtinio intelekto sukurtas meno statusas yra kažkur pakibęs tarp reprodukcijos ir išradinimo. Tačiau svarbu prisiminti, kad dirbtinis intelektas gali kurti tik iš jam pateiktų duomenų ir jų

Daiktinis įrodymas

Šią vasarą išsimaudžiau dviejose jūrose – Šiaurės ir Baltijos. Neparašiau nė vieno labiau vykusio eilėraščio. Bet jaučiau, kad gyvenimas kažkur mane veda, kad esu dar tik kelio pradžioje; kelio, kuris prasideda ir baigiasi tame pačiame mieste, kuris yra miestas-kokonas: jame augame, bręstame, lukštenamės, plaukiame jo upėse, vėliau ten akmenėjame. Čia grindinio akmuo atsimena kiekvienos pėdos svorį. Vilnius laiko mane įtraukęs į savo laiką ir istoriją, tvirtai už jo laikaisi.

Birželis. Prieš ketvirtį amžiaus birželio vakarais klausiau „Death in June“ ir slapta rūkau daugiabučio balkone. Gyvenimas aplink mane pilnas gyvybės ir nykimo, atradimų ir netekčių, absurdo, meilės, gražios muzikos. Jaučiuosi spraudžiama į sistemą, kurios nepakenčiu, jaučiuosi vieniša ir negebanti suvokti pasaulio. Laukiu vasaros atostogų, tos neįtikėtinos laisvės, kai pagaliau įmanoma laisvai kvėpuoti. Stebiu žvaigždes birželio naktį ir nujaučiu kažkur slypintį buvimo šiame gyvenime grožį ir nerimą.

Vieną birželio rytą draugė pasiūlo važiuoti į Užupį, susitikti su naujais draugais iš mIRC'o – jie skaito knygas. Mano namuose yra tik minutėmis skaičiuojamas internetas, kurio užtenka elektroniniam paštui pasitikrinti, galimybių pažindintis internete neturiu, tad mieliai sutinku, juolab kad galimybė sutikti knygas skaitančius ir septyniąsdešimties muzikos klausančius bendraamžius man, pauglei iš Šeškinės betono, atrodo vargiai įtikimas dalykas, tarsi atrastum kažkokią baisiai retą, nykstančią gyvybės rūšį, kurios atstovus visada svajojai pamatyti.

Paskirta susitikimo vieta – apleistas kiemas Užupyje. Perėjusios visokio plauko subkultūrų nusėta Vilnelės pakrante, pasukame pro plytinę arką į kiemą. Jolita žvilgteli į atsispausdintą kelio aprašymą. Į kiemą užteiti traukia tvoroje žiojinti tamsi skylė. Pralindusios patenkame lyg į kažkokį filmą, o iš tiesų – į dabar jau kelerius metus mano rašomą rankraštį, kurio niekaip negaliu užbaigti. Apytamsio kiemo, supamo apleistų pastatų, viduryje mėtosi milžiniško vamzdžio gabalas ir kelios plytos, o pakampėse auga krūmokšniai. Erdvę neįtikėtina aiškia linija perpus dalija įstrižai krentantys saulės spinduliai, jų šviesoje sklendo šimtmečių dulkės. Pro kiurus langus iš antro aukšto sklinda fleitos garsai, lyg sapnas apie praeities įvykius, vis dar virškinamus leisgyvio, trupancio pastato viduriuose. Vedamos muzikos garsų, įeiname pro duris ir pakylame ore kybančiais laiptais be turėklų. Patalpą, kuri atsiveria prieš mus, šviesos peilis taip pat perpjovęs įstrižai, savo spinduliais liečia fleita grojančio jaunuoio plaukus ir veidą. Jo pirštai instrumente paviršiumi bėginėja it dailios skruzdės, o šešėlis ant sienos atrodo lyg paslaptingas jūros gyvis. Nutilus

muzikai, fleitininkas prisėda ant betoninės pertvaros. Atsistojęs ilgaplaukis gėlėtais marškiniais pradeda skaityti savo sukurtas eiles. Tai pirmas kartas, kai sutinku savo gentainius, pasiklydusius laike ir erdvėje, o po kurio laiko, taip pat netikėtai, mūsų keliai išsiskiria.

Birželis. Sėdžiu britiškoje paplūdimio trobelėje ir žvelgiu į apniukusią Norfolką pakrantę. Šiaurės jūra panaši į Baltijos, tik atrodo dar atšiauresnė. Smulkių akmenėlių paplūdimiai egzistuoja cikliškame potvynių ir atoslūgių laike. Vietos gyventojai prie to prisitaukę, jauste jaučia, kuriuo metu galima eiti į plažą – jei tik nelyja. O jei ir lyja, jie to nesureikšmina. Geriausiu atveju išsitraukia iš kuprinės lietpaltį, o dažniau tiesiog toliau užsiima savo reikalais gryname ore, merkiama drungno birželio lietaus. Britai šypsosi, lietuje vedžioja šunis, vaikštinėja purvynais virtusiais miško takais. Rodos, mums, nuolat bambantiems dėl oro, vertėtų šiek tiek atsipalaiduoti.

Akmenuoti paplūdimiai mane ypač masina, nes čia galima rasti gerų dalykų. Nesu tikra, kodėl mane taip traukia fosilijos, kodėl beieškant ištinka toks intensyvus, bet ramus, ilgą jų formavimąsi atitinkantis azarto jausmas. Fosilijų ieškojimo magijos išmokau vaikystėje, rinkdama akmenėlius Nerios saloje. Jau tada supratau, kad šie iš pirmo žvilgsnio neypatingi akmenukai yra daiktinis įrodymas, jog nepatvarios formos gali išlikti milijonus metų. Šiomet, sveikindami su pasirodžiusia pirmąją knyga, bičiuliai ėmė vežti įvairiausių fosilijų pavyzdžius iš skirtingų kraštų. Ant mano darbo stalo ir lentynų atsirado fosilijų iš Gotlando salos, Portugalijos, Estijos ir Latvijos, o Lietuvoje randamų surinkau visą kolekciją – nuo amonitų iki koralų. Keista pagalvoti, kad ir Lietuvoje kadaise klestėjo koralai. Šiuo metu jie sparčiai nyksta visame pasaulyje ir kas žino, gal tolimoje ateityje į mus kažkuo dar panašūs palikuonys apie koralus žinos tik iš randamų fosilijų. O gal Žemės planetoje nebeliks nieko, tik suakmenėję augalai ir gyvūnai, kadaise troškę gyventi, bet virtę nebyliomis formomis.

Eidama paplūdimiu iš Šeringamo į Kromerį, randu du belemnitus – mezozojaus eros galvakojus moliuskus, o tiksliau – suakmenėjusias jų kriaukles. Lietuvoje jie vadinami laumės ar velnio pirštais, laumės speniais, perkūnkulkėmis. Anglijoje rastieji man gražesni nei lietuviški, angliški – rusvai rausvo atspalvio, kiek perregimi, o lietuviški – pilkšvai rusvo akmens. Eidama atgal tarp didesnių akmenų pamatau kai ką keisto. Tarsi koks juodas akmuo su oranžiniais taškeliais, jie išsidėstę labai simetriškai. Vartau akmenį rankose ir suvoki, kad tai – suakmenėjusi jūrų žvaigždė. Tokio dalyko net nesvajojau rasti Lietuvoje. Blyškioji Šiaurės jūra šį birželį man be galo dosni.

•

Birželis. Šiuo metu man nieko daugiau nereikia – tik būti. Visą laiką – ir kai jo turiu, o dažniausiai – kai ne. Pietų pertrauka. Vaikštinėju Bernardinų sode ir stebiu įvairius augalus, kurie rėkia ryškiomis spalvomis ir aiškiomis formomis. Einu labai lėtai, praeiviams turbūt atrodo, lyg pėdintų senas žmogus, o gal moteris, apsvaigusi nuo kokių nors medžiagų. Ir man atrodo, kad esu apsvaigusi, jau gerą dalį gyvenimo – nuo visomis savo juslėmis gaunamos informacijos. Šiuo metu mano žvilgsnis slenka hortenzijų ir rožių žiedais, tako žvyro grumsteliais, praeivių drabužiais ir veidais – jie nepaprastai detalūs ir ryškūs, tarsi Vilnius būtų tapęs tropinėmis džiunglėmis, po kurias neršia ryškiaspalviai ir svaiginančiai nuodingi gyvūnai. Prisėdu ant suolelio. Į suknelės skreitą atsklendžia fosforiška žalia lapelis. Ilgai apžiūrinę jį išvagojusį gyslelių labirintą ir prisimenu Borgeso sodą išsišakojančiais takais. Esu tikra, kad Bernardinų sodas – vienas iš tokių, kad čia šakojasi kiekviena akimirka. Prieš akis sušmėžuoja dar kažin kokia žalioji dėmė. Tai mažytis vikšrelis, besileidžiantis nuo medžio šakos ant ilgios, skaidrios gijos, siūbuoja vėjyje. Apsidairiusi pamatau dar keletą besisupančių vikšrų. Jų daugybė! Kodėl anksčiau jų nemačiau? Jie supasi, supami dulkių ir saulės spindulių.

Jau laikas susitikti su *mindfulness* grupele. Pajudu pro Dailės akademiją link „Galeros“. Iki „Devinkės“ eiti nereikia, ten su sesėmis šį birželį išragavome neįtikėtiną skaičių keisčiausių likerinių gėrimų. Paskui aptarėme giminės istoriją, net kažkaip atpirkinėjome karmines skolas. Po skolų atpirkimo mėnesį negalėjau net pažiūrėti į joki etanolio savyje turintį skystį. Manau, kad „Devinkės“ šamaniška praktika suveikė gerai, nes vėliau susapnuotas senelis Halės turguje nusipirko mūsų protėvio iš XVII a. piršto fosiliją.

Prie „Galeros“ prisėdu ant laiptų, besileidžiančių į Vilnelę. Stebiu vilnis, sueinančias į sukūrį netoli kranto. Upės kvapas vis dar susuka galvą, nors rankoje neturiu alaus, kaip praeitame gyvenime, kai atkimšus dangtelį buvo galima išlošti dar vieną butelį. Nuaidi aplinkinių bažnyčių varpai. Pakylu. Iš krautuvėlės po laiptais sklinda keista muzika. Žengiu pro arką ir pasuku kairėn – tik šįsyk nereikia lįsti pro skylę tvoroje. Dailūs varteliai atrakinami suvedus kodą. Kiemas šiuolaikiškai trinkelizuotas, palei namų sienas – gėlių žydėjimo pilnos klombos. Prabangūs gelsvų plytų namai atrodo kartu ir jaukūs, ir sterilūs. Eidama link durų, atsisuku ir pažvelgiu į tolyje lėtai tebetirpstančią vieną iš Vilniaus viršukalnių – Ramintojos bokštą. Šviesos peilis kiemą įstrižai tebedalija į dvi puses – šią ir aną.

– MARIJA MAŽULĖ –

Ar Kaunas yra *brat*? Dirbtinis intelektas ir Tarptautinis fotografijos ir medijų meno festivalis

► Atkelta iš p. 11

modelių variacijų, kaip minėta, jis apdoroja didžiuosius duomenis, kurie ateina iš žmonių. Kitaip nei DI, žmogus meninius sprendimus priima ne tik remdamasis logika, bet ir vedamas impulso, pajutimo ar emocijų. Taigi DI veikia logiškai, skaičiuodamas duomenų modelius, o žmogus kuria ne tik iš logikos, bet ir iš jausmo ar emociškai, jutimiškai santykiAudamas, virškindamas savo (pa)sąmonės turinius ir taip linkdamas prie tam tikrų meninių sprendimų. Tam tikri sprendimai kūrybiniame procese, kaip ir gyvenime, nėra skaičiuojami, jie jaučiami. Taigi menininkas kūrybinius sprendimus gali priimti ir pats vykdyti jausdamas, o dirbtinis intelektas to nedaro.

Tikriausiai daugelis menininkų pritaria šiam požiūriui. Bent jau taip mano Borisas Eldagsenas. Jis buvo vienas ryškiausių praeitų metų IPMA festivalio menininkų, jo projektas *Trauma Porn* apie vokiečių nacizmo praeitį, karo traumą ir (pa)sąmonę debiutavo Kaune prieš pradėdamas keliauti po visą Europą.

Boriso požiūriu, tai, kaip menininkas parašo dirbtiniam intelektui skirtą komandą ir kaip jį naudoja arba kaip jungia kelias užklausas, ką paskui daro su gautu DI sugeneruotu turiniu, ar nusprendžia jį tobulinti, ir iš esmės tai, koks žmogus naudoja DI, neišvengiamai parodo, ar šis DI sugeneruotas turinys yra dar viena duomenų mišrainė ar kūryba ir menas. Menininkas žmogus vis dar yra, tik vietoj teptuko ar fotoaparato naudoja savo vaizduotę ir iš mūsų visų gautą informaciją. Didieji duomenys turi da-

lelę kiekvieno mūsų, tad DI kuriamas menas taip pat turi dalelę kiekvieno žmogaus, tai lyg visų žmonių choras, kurį pasitelkęs ir kuria menininkas, naudodamas DI.

Dirbtinio intelekto sukurtuose kūriniuose išryškėja kolektyvinė šiuolaikinės žmonijos sąmonė, turtingi duomenų sluoksniai, gaunami iš mūsų, žmonių. Vos ne dievišką komandą kurti (kaip tai padarė dievas, suteikdamas žmogui galimybę kurti) duoda žmogus, kuris sujungia ir struktūruoja komandą, skiriamą dirbtiniam intelektui, o tada priima sprendimą, ką daryti su gautu rezultatu arba kaip jį patobulinti. Įdomu tai, kad abiejuose lygiuose susiduriama su sąmone: kai kuriame patys, esame skatinami tam tikrų vidinių impulsų, kurie mus judina, jaudina, skatina nuspręsti, kas mums svarbu meno kūrinijje, į ką linkstame ir kuo žavimės, o ką atmetame; taip pat susiduriame su žmonijos sąmone, naudodami dirbtinį intelektą kaip priemonę meno kūriniai kurti. Kūrėjai, naudojančys dirbtinį intelektą, iš esmės susiduria su mūsų ir savo pačių sąmone.

Fotografų ir medijų menininkų apmąstymai apie dirbtinį intelektą mene byloja apie jų nerimą. Kūrybinis procesas ir iš jo kilęs kūrinys nurodo į menininko sąmonę, tačiau šiame procese naudoti įranki, kuris dirba su kita sąmone, visos žmonijos sąmone, gali būti didelis iššūkis, gal todėl ir nenuostabu, kad daugelis į DI kūrybą žiūri skeptiškai. Būtent tai ir bandė užfiksuoti Tarptautinis fotografijos ir medijų festivalis Kaune: dirbtinio intelekto

ir meno įtampa labai esmiškai kalba apie mus, ir tai mus gąsdina.

Menas labai dažnai buvo naudojamas politinėms manipuliacijoms, o ne tik gynam dvasiniam palengvinimui ar dieviškosios apvaizdos palaimintai kūrybai, ar meniniam genijui reikštis. DI primena, kodėl bet kokių mums pateiktu turiniu nereikėtų pasitikėti. Kadangi kyla iš žmonių, DI manipuliuoja realybe ir pasižymi neigiamu tendencingumu tam tikrų žmonių grupių atžvilgiu. Taigi kalbant apie sudėtingus menininkų ir dirbtinio intelekto santykius toks festivalis kaip IPMA tampa svarbios refleksijos dalimi. Kaip teigė Borisas Eldagsenas, dirbtinis intelektas kaip įrankis yra introspekcijos reikalas, kad kokybiškai naudotųsi DI kaip įrankiu, žmogus turi gebėti nerti į savo vidų. Pasak menininko, bet kuri kita fotografija reikalauja, kad menininkas išeitų į pasaulį, tačiau darbas su dirbtiniu intelektu (promptografija) reikalauja kelionės į vidų, į pagalbą pasitelkiant balsų (duomenų) chorą. Kaip teigia filosofas Kalpokas, dirbtinio intelekto generuojami kūriniai kolektyvinę šiuolaikinės žmonijos sąmonę gali padaryti matomą. Kitaip tariant, milžiniški didžiųjų duomenų klodai yra žmonijos likučiai, jie kyla iš žmonių, todėl iš didžiųjų duomenų generuojami vaizdiniai atspindi žmonių (pa)sąmonės turinius. Taigi, pasak filosofo Kalpoko, didieji duomenys, iš kurių dirbtinis intelektas generuoja turinį, yra vienas socialiausių mūsų turimų dalykų, nes jie kyla iš mūsų visų. ►

JOSÉ EMILIO PACHECO

Gniaužtai

Meksikiečių literatūros klasiko José Emilio Pacheco (1939–2014) kūrinys *La zarpa* – iš apsakymų knygos „Malonumo principas“ (*El principio del placer*, 1972).

Fernandui Burgosui

Tėve, ko tik nepriklausėte per išpažintis ir čia, zakristijoje? Jūs jaunas, jūs vyras. Jums bus sunku mane suprasti. Neįsivaizduojate, kaip apmaudu savo bėdomis gaisinti jūsų laiką, bet kam dar galėčiau išsipasakoti? Nežinau net nuo ko pradėti. Džiaugtis kitą negandom – nuodėmė. Mes visi taip nusidedame, ar ne? Įvykus nelaimingam atsitikimui, nusikaltimui, gaisrui, pažiūrėkite, kaip nudžiunga tie, kuriems nelaimės pavyko išvengti.

Jūs ne iš čia, tėve, nepažįstate Meksiko, nepažinojote, kai jis buvo nedidelis, gražus, labai jaukus miestas, o ne šis monstras, kuriame gyvename dabar, 1971 metais. Tada gimdavome ir mirdavome toje pačioje vietoje, nekeisdami rajonų. San Rafaelio, Santa Marijos, Romos rajonuose. Niekada nebebus taip, kaip anksčiau... Atsiprašau, nuklydau. Neturiu su kuo pasikalbėti, o kai užsivedu... O tėve, man taip gėda, niekada nedrįsau niekam apie tai papasakoti, net jums. Bet dabar, kad jau esu čia. Paskui atgausiu ramybę.

Matote, mudvi su Rosalba gimėme namuose toje pačioje gatvėje, vos trijų mėnesių skirtumu. Mūsų mamos buvo artimos draugės. Kartu mus veždavosi į Alamedos parką ir Čapulteką. Kartu mokė mus kalbėti ir vaikščioti. Nuo tada, kai pradėjome lankyti darželį, Rosalba buvo gražiausia, linksmiausia ir protingiausia. Ji visiems patiko, visiems rodė gerumą. Pradinėje ir vidurinėje mokykloje niekas nepasikeitė: geriausia mokinė, ta, kuri nešė vėliavą per iškilmės, šoko, vaidino ar deklamavo per šventes. „Man lengva mokytis, – pripažino ji. – Užtenka ką nors išgirsti ir įsimenu.“

Tėve, kodėl viskas neteisingai pasiskirstė? Kodėl Rosalba atiteko gera, o man – bloga? Bjauri, stora, grubi, nemaloni, šiurkšti, pikta nevykėlė.

Kad ir kaip būtų... Galite įsivaizduoti, kas nutiko, mudviem įstojus į vidurinę mokyklą, kai tik nedaugelis merginų pasiekdavo tokį lygį. Visi norėjo būti Rosalbos vaikiniais. Kad mane sustėtų šunys: niekas nesiruošė patsibėti gražiosios merginos bjaurios draugės.

Viename studentų laikraštelyje buvo išspausdinta: „Sklanda gandai, jog Rosalba visur vaikšto kartu su Zenobija, kad dar labiau pabrėžtų savo išskirtinį, nepakartojamą, nepriylgstamą grožį.“ Žinoma, žinutė anonimiška. Bet aš žinau, kas tai parašė. Neatleidžiu jam, nors praėjo daugiau nei pusė amžiaus, o dabar tai labai svarbu.

Nemanote, kad tai neteisybė? Niekas nesirenka savo veido. Jei kas nors gimsta negražus išoriškai, žmonės paverčia jį negražiu ir vidumi. Jau penkiolikos, tėve, aš buvau surūgus. Nekenčiau savo geriausios draugės ir negalėjau to parodyti, nes ji visada buvo maloni, gera, mylinti mane. Kai skųsdavosi dėl savo išvaizdos, ji sakydavo: „Nekalbėk nesąmonių. Kaip gali manyti, kad esi negraži su tokiomis akimis ir tokia gražia šypsena?“ Be abejo, tai buvo tik jaunystė. Tokio amžiaus visi turi žavesio.

Problema pastebėjo mano mama. Norėdama mane paguosti, ji kalbėjo apie tai, kaip kenčia gražuolės ir kaip joms sunku. Norėjau studijuoti teisę, tapti advokate, nors tuo metu tai laikyta vyriška profesija. Visą gyvenimą praleidome kartu ir negalėjau prisiversti stoti į universitetą be Rosalbos.

Dar nebaigus vidurinės mokyklos ji ištekėjo už simpatiško vaikinio, su kuriuo susipažino mugėje. Jie apsigyveno labai elegantiškame *Paseo de la Reforma* name, dabar jis jau seniai nugriautas. Žinoma, ji pakvietė mane į vestuves, bet aš nėjau: „Rosalba, ką man rengtis? Tavo vyro svečiai pagalvos, kad atsivedei tarnaitę.“

Tiek daug svajojau, bet nuo aštuoniolikos metų buvau priversta dirbti, iš pradžių „El Palacio de Hierro“¹, o paskui sekretore Iždo ir valstybės kredito tarnyboje. Apsistojau bute, kuriame gimiau, Pino gatvėje. Santa Marija prarado savo amžiaus pradžios spindesį ir sunyko. Tuo metu mano motina jau buvo mirusi baisiose kančiose, tėvas – apakintas jaunystės ydų, brolis – girtuoklis – grojo gitara, kūrė dainas ir troško Agustino Laros² šlovės bei turtų. Vargšas mano brolis: visą gyvenimą norėjo tapti vertas Rosalbos, o buvo nužudytas Nonoalko lūšnynuose.

Ilgai nesimatėme. Vieną dieną Rosalba atėjo į apatinio trikotažo skyrių, pasisveikino su manimi lyg niekur nieko ir supažindino su savo naujuoju vyru, užsieniečiu, vos suprantančiu ispaniškai. Ak, tėve, tikite ar ne, Rosalba, dar gražesnė ir elegantiškesnė nei bet kada, kaip sakoma, žydėjo. Jaučiausi taip blogai, kad troškau pamatyti, kaip ji negyva krenta man po kojomis. O blogiausia, skaudžiausia tai, kad ji, nepaisydama viso savo turto ir grožio, tebebuvo tokia pat maloni, tokia pat lengvai bendraujanti kaip visada.

Pažadėjau aplankyti ją jos naujame name Las Lomase. Taip ir neaplinkiau. Naktimis meldžiausi Dievui, kad daugiau niekada jos nebesitikčiau. Sakiau sau: Rosalba niekada neina į „El Palacio de Hierro“, drabužius ji perka Jungtinėse Amerikos Valstijose, neturiu telefono, nėra jokios tikimybės, kad mes vėl pasimatysime.

Dabar beveik visos mūsų draugės jau išvyko iš Santa Marijos. Tos, kurios ten dar liko, sustorėjo, susilaukė daug vaikų su vyrais, kurie ant jų šaukdavo, jas mušdavo ir linksmindavosi su tam tikros padermės moterimis. Norint gyventi, geriau nesituokti. Aš neištekėjau, nors daug kartų galėjau. Kad ir kaip būtų sunku, visada atsiras kas nors, kas už nugaros surinks tai, ką išmetame.

Metai bėgo. Avilos Kamačo arba Alemanno laikais³, kai vieną popietę per lietų laukiau tramvajaus, pamačiau ją dideliame kadilake su uniformuotu vairuotoju ir visa kuo. Automobilis sustojo prie šviesoforo. Rosalba pažino mane minioje ir pasiūlė pavežti. Ji ištekėjo ketvirtą ar penktą kartą, kad ir kaip tai atrodytų neįtikėtina. Net praėjus tiek metų, dėdama pastangas ji išliko tokia pati: dailus mergaitiškas veidas, lieknas kūnas, žalios akys, rudi plaukai, puikūs dantys...

Ji liepė man jos neieškoti, nors kasmet siųsdavo kalėdinius atvirukus. Ji man pasakė, kad kitą sekmadienį vairuotojas atvažiuos manęs pasiimti vakarienės į jos namus. Kai atvažiuoju, iš mandagumo pakviečiau ją į vidų. Ir ji sutiko, tėve, tik pamanykite: ji sutiko. Ga-

lite įsivaizduoti, kaip gėdijausi rodyti jai, gyvenančiai taip prabangiai ir su tokiais patogumais, savo butą. Nors švari ir tvarkinga, tai liko ta pati lūšna, kurioje Rosalba lankėsi, kai gyveno vargingai. Viskas taip sena ir skurdu, kad iš pykčio ir gėdos vos neapsipyčiau ašaromis.

Rosalba nuliūdo. Ji niekada anksčiau negrįžo prie savo šaknų. Prisiminėme praeitį. Staiga ji ėmė pasakoti, kokia yra nelaiminga. Štai kodėl, tėve, ir žvelk, kas tau tai sako, nereikia pavydėti: niekas neišvengia gyvenimo sunkumų. Rosalbos tragedija buvo ta, kad ji neturėjo vaikų. Vyrai jai akimirksniu suteikė vilties. Paskui, nusivylusi, ji sutikdavo vieną iš daugelio kitų, kurie jos geidė. Vargšė Rosalba, jie niekada nepalikdavo jos ramybėje – nei Santa Marijoje, nei vidurinėje mokykloje, nei tose turtinose ir elegantiškose vietose, kuriose atsidūrė vėliau.

Ji neužsibuvo. Vyko į vakarėlį ir suskubo ruoštis. Sekmadienį pasirodė vairuotojas. Jis vis skambino ir skambino į duris. Stebėjau pro langą ir neatidariau. Ką man, pabaisai, storulei, vienišei, senmergei, darbininkei, veikti toje prabangoje. Kam vėl rizikuoti, kad mane lygins su Rosalba. Gal ir esu niekas, bet išlaikau orumą.

Tas susitikimas man giliai įsirėžė. Jei eidavau į kiną, žiūrėdavau televizorių ar vartydavau žurnalus, visada rasdavau gražuolių, panašių į Rosalbą. Kai darbe tekdavo susidurti su mergina, kuo nors į ją panašia, elgdavausi su ja blogai, prigalvodavau sunkumų, ieškodavau būdų, kaip pažeminti kitų darbuotojų akivaizdoje, kad jausčiausi: keršiju Rosalbai.

Klausite manęs, tėve, ką Rosalba man padarė. Nieko arba bent jums atrodytų, kad nieko. Tai baisiausia ir labiausia mane siutino. Aš primygtinai sakau, tėve: ji visada maloniai ir meiliai su manimi elgėsi. Bet ji sunaikino mane, sunaikino mano gyvenimą vien tuo, kad egzistavo, kad buvo tokia graži, tokia protinga, tokia turtinga, tokia išsipildžiusi.

Suprantu, ką reiškia atsidurti pragare, tėve. Tačiau nėra žodžių, kurie lieka neištesėti, ir nėra skolos, kurios nereiktų sumokėti. Tas susitikimas Santa Marijoje turėjo įvykti 1946 metais. Taigi laukiau ketvirtį amžiaus. Ir pagaliau šiandien, tėve, ši rytą ją išvydau Madero ir Palmos gatvių sankirtoje. Iš pradžių iš tolo, paskui iš labai arti. Jūs neįsivaizduojate, tėve: tas nuostabus kūnas, tas veidas, tos kojos, tos akys, tie plaukai, lyg amžiams prapuoletauk statinėje, maišeliai, dėmės, raukšlės, pagurklis, išsiplėtusios venos, žili plaukai, makiažas, skaistalai, tušas, dirbtiniai dantys, priklijuojamos blakstienos, akiniai lešiais tokio storumo kaip butelio dugnas.

Puoliau jos apkabinti ir bučiuoti. Mūsų niekas nebeskyrė. Nesvarbu, kas vyko prieš tai. Daugiau niekada nebebūsime pabaisa ir gražuolė. Dabar mudvi su Rosalba esame lygios. Dabar senatvė mus sulygino.

Vertė Simonas Bernotas

¹ Prabangus prekybos centras, nuo XIX a. pab. tebeveikiantis Meksike. (*Pastabos – vertėjo.*)

² Agustinas Lara (1897–1970) – žymus Meksikos kompozitorius ir atlikėjas, Pietų Amerikoje garsių šlagerių autorius.

³ Kalbama apie XX a. 5 deš., kai vienas po kito prezidentavo Manuelis Ávila Camacho ir Miguelis Alemánas.

Kuo svarbus buvo praeitų metų IPMA festivalis

Plati meno istorija su DI žengia į naują etapą, ir tai rodo IPMA festivalio Kaune sėkmė bei tarptautinis dėmesys. Praeitų metų dirbtinio intelekto tema tik parodė, kad ši diskusija svarbi ne tik menininkams, žmogaus kūrybiškumo klausimas svarbus visiems. Juk mes visi esame dirbtinio intelekto dalis, ir tokiu būdu visi esame ten, jo sugeneruotame turinyje ar su juo sukurtame meno kūrinyje.

Atsiradus promtografijai dažnai buvo girdimi nuogaštavimai, kad „fotografija mirė“ ir „fotografų nebereikia“, tačiau tokios pozicijos nėra reflektuotos. Kaune prieš metus vykęs Tarptautinis fotografijos ir medijų meno festivalis parodė, kad būtina apmąstyti šiandieninei žmonijai ir meno pasauliui kylančius svarbius klausimus. IPMA festivalis atskleidė daugybę galimybių ir naujų conceptualių bei praktinių požiūrių į fotografiją ir kitus medijų menus. Menininkai ne tik pristatė savo darbus, bet ir skaitė pasakaitas bei vedė kūrybines dirbtuves, dalijosi patirtimi su kitais menininkais, meno studentais ir plačiosios visuomenės atstovais. Kadangi daugelis renginių buvo nemokami, festivalio lankytojai galėjo įsitikinti, kad dirbtinis intelektas yra dar viena mūsų galimybė, o ne mus ribojantis monstriškas vagis, kurio reikia vengti tamsiuose mūsų kūrybos užkaboriuose.

„Gyvenimo istorijos“ ir vidinis paauglys

Šių metų festivalis, kurio tema – „Gyvenimo istorijos“, yra įkvėptas egzistencializmo pačia gryniausia forma. Visi festivalio temai atrinkti darbai skatina prisiminti, kad mūsų egzistencija nepriklauso vien nuo mūsų pačių, ir ragina stabtelėti ir pamąstyti, kokią informaciją sleidžiamie į išorę ir kokį pėdsaką paliksime po savęs.

Įvairūs gyvenimo skoniai ir spalvos, atsispindinčios mene, padeda sunkiu metu ir įkvepia pačiam gyvenimui. Gyvenimo istorijos primena, kad gyvenimas verda ir kunkuliuoja įvairiais skoniais. Kaip sako kinų patarlė, saldumas, rūgštumas, kartumas, aštrumas – visa turi būti paragauta.

Kokia gali būti gyvenimo istorija, kaip ją pasakoti įtraukiai, jautriai ir humaniškai, atspindint gyvenimo autentiškumą, klausia šių metų Tarptautinis fotografijos ir medijų meno festivalis. Festivalio tema, apibrėžta dviem žodžiais, yra atvira ir skatina medijas suvokti kaip priemones, suteikiančias laisvę reflektuoti, o ne kaip rėmus, kurie apriboja mąstymą. Šių metų festivalio prieskonis, pabrėžiantis gyvenimo spalvų įvairovę, yra Antano Sutkaus spalvotojo archyvo ekspozicija, lyg garsiai šaukianti šių metų festivalio temą.

Atviro kvietimo metu pateiktus kūrinius vertino tarptautinė komisija, tarp jos narių buvo pirmojo IPMA festivalio dalyviai (vienas iš jų – Borisas Eldagsenas). Atrinkti kūriniai tema „Gyvenimo istorijos“ bus eksponuojami IPMA parodoje spalio 1–31 d. Mykolo Žilinsko dailės galerijoje Kaune.

Tokio masto fotografijos ir medijų meno festivalis pristatys kasdien mus lydintį lyg ir nuvalkiotą, bet neišvengiamą klausimą: o ką reiškia autentiškas gyvenimas? Todėl Kaunas ir yra *brat*, nes tarsi egzistencializmą atradęs paauglys primena būtinybę reflektuoti esminius klausimus apie gyvenimą, kurie suaugusiesiems gal ir pasimiršo. Šią refleksiją festivalyje atliks profesionalūs menininkai iš viso pasaulio. Fotografijos ir medijų meno festivalis šiomet vėl *bratiškai* klausia esminių klausimų apie žmogaus egzistenciją ir kviečia atvykti į Kauną bei atsitempti savo vidinį paauglį, kad išjudintų menu besigrožintį suaugėlį.

– AUDRĖ GRUODYTĖ –

Nobelio misterija

► Atkelta iš p. 5

Nobelio premija gyvuoja ir kinta su laiku, tačiau šį kismą, tiesą pasakius, sunku apibrėžti. Literatūros premijos kandidatų spektras ir Švedijos akademijos Nobelio komiteto pasitarimai įslaptinami 50-iai metų, tad naujusias žinias šią dieną galime gauti tik iš 1972 m.

Suomiams tai gali būti įdomi medžiaga, nes suomis tam tikra prasme sulaukė įvertinimo. Nobelis taktart skirtas Vakarų Vokietijos rašytojui Heinrichui Bölliui, tačiau jį kartu su kitais pasiūlė Turku universiteto visuotinės literatūros profesorius Leevi Valkama. Pats Böllis, kaip Vokietijos PEN klubo atstovas, siūlė britų rašytoją Grahamą Greene'ą, kuris vis dėlto premijos niekada nesulaukė.

Be Švedijos akademijos narių, kandidatą gali siūlyti kitų šalių literatūrinės organizacijos ir akademijų atstovai, literatūros profesoriai bei buvę Nobelio laureatai. 1972 m. buvo siūlomi keturi suomių rašytojai, mums žinomi vardai iš praėjusio amžiaus: Rabbė Enckellis, Paavo Haavikko, Väinö Linna ir Veijo Meri. Juos pasiūlė Suomijos literatūrinės draugijos, išskyrus Meri, kurį į kandidatus iškėlė Stokholmo universiteto suomių kalbos profesorius Osmo Hormia.

Iš viso premijai pasiūlyta šimtas autorių, iš jų penkios moterys. Šis santykis daug pasako apie praėjusio amžiaus antrosios pusės atmosferą. Nors iki 1945 m. Nobelio premija jau buvo apdovanota nemažai moterų, ilgą laiką sėkmė šypsojosi vyrams, o tai slegia Nobelio statistiką iki mūsų dienų. Premija nuo jos įsteigimo buvo skirta šimtui trims vyrams ir septyniolikai moterų.

1972 m. tarp moterų kandidatų buvo Rytų Vokietijos rašytojų sąjungos pirmininkė Anna Seghers, nagrinėjusi Holokausto temą, ir estų poetė Marie Under, kuriai tuo metu buvo 89-eri. Abi autorės siūlytos premijai jau anksčiau. Sąrašė – trys naujos kandidatės: Nadine Gordimer, Doris Lessing ir Astrid Lindgren. Dvi pirmosios galiausiai sulaukė savo valandos. Daugelio nuomone, Nobelio tikrai būtų nusipelnusi ir Lindgren.

Kadangi į Stokholmą atvykau moksliniu tikslu, bandžiau patekti į Švedijos akademijos archyvus, kur ketinau patyrinėti rašytojų kandidatūras ir su jomis susijusius komiteto pareiškimus, tačiau laureato paskelbimo savaitę archyvo durys buvo tvirtai užsklęstos. Kaip tik tuo metu, kai Stokholme buvo užsienio žurnalistai, kuriuos neabejotinai viliojė archyvo medžiaga. Pabandžiau gauti du mane itin dominusius dokumentus elektroniniu būdu, tačiau į mano prašymą buvo atsakyta tyla. Žinia aiški: Švedijos akademijos užduotis nėra padėti tyrinėtojams dirbti savo darbą. Jai rūpi sergėti premijos paslaptinumo aurą.

Literatūrologui Nobelio premija yra sudėtinga tema, nes patikimų duomenų yra mažai. 2022 m. miręs literatūros profesorius Kjellis Espmarkas ilgai išlaikė Nobelio literatūros premijos tyrinėjimų monopolį. Būdamas akademijos nariu jis turėjo prieigą prie slaptos medžiagos ir nors dėl konfidencialumo negalėjo apie ją rašyti tiesiogiai, žinių nuotrupų apie valdžios kovas ir kandidatų nokautavimus knibžda tarp jo tekstų eilučių.

Visiems kitiems tyrinėtojams belieka pasitenkinti regimosiomis premijos pasekmėmis. Tyrinėjimų lauke dominuoja švedai, iš dalies dėl kalbinių priežasčių. Lundo universiteto literatūros lektorius Paulius Tengartas 2023 m. spalį pasirodžiusiame tyrime analizuoja Nobelio premijos įtaką formuojant pasaulinės literatūros sampratą ir kanoną, o Upsalos universitete disertaciją rašanti Jana Ruëgg tyrinėja Nobelio premijos ir Švedijos leidybos pasaulio ryšius.

Ryšiai – akivaizdūs. Užtenka peržvelgti Švedijos leidėjų 2023 m. rudens katalogų naujienas. Daug metų tarp

realiausių laureatų šmėžuojantis Mircea Cărtărescu reklamuojamas šalia jau apdovanoto Abdulrazako Gurnah, o leidykla „Nordstedts“ numato išleisti naujaisią László Krasznahorkai romaną tą pačią dieną, kai bus skelbiamas Nobelio premijos laureatas.

Po penkiasdešimties metų sužinosime, kaip arti apdovanojimo šie autoriai iš tiesų buvo. Tačiau niekada nesužinosime, kokie argumentai galiausiai nusvėrė laureato pasirinkimą. Sprendžiamojo posėdžio rašytiniai protokolai uoliai saugomi akademijos archyve, kaip tai daryta nuo pat jos įkūrimo pradžios 1786 m. Šie protokolai yra prieinami tik akademijos nariams.

Stokholmo biržos salėje favoritu laikyto Jono Fossės vardas nesukėlė didesnio emocijų pliūpsnio, mat dalyvių dauguma – tik savo darbą dirbantys žurnalistai. Niekas nesušuko: „Äntligen!“

„Pagaliau!“ vis dėlto labai tiktų Fossės įvertinimui, nes premija jam pranašauta daugelį metų. Tiesa, pastaruoju metu jo apdovanojimo tikėtasi mažiau, nes Fossė jau yra gavęs antrą pagal finansinį svarumą akademijos premiją – *Nordiska pris*. Ją testamentu įsteigė buvęs akademijos sekretorius Karlas Ragnaras Gierow kaip kompensaciją Šiaurės šalių rašytojams už tai, kad jiems neva buvo sunkiau gauti Nobelio premiją nei kolegoms.

Nordiska pris Fossei skirta 2007 m., o 2023 m. jis vėlėi tapo akademijos šventės herojumi. Nors premija atiteko Švedijos kaimynei, pasirinkimo negalėtum laikyti aki-vaizdžiu prisirišimu prie regiono. Fossės dramatos statomos visame pasaulyje, o jo prozinis palikimas puikiai įvertintas daugelyje šalių.

Suomija prie šių šalių nepriklauso. Esame išsivertę tik Fossės dramų, kurios net nėra prieinamos paprastam skaitytojui. Seniau būdavo žinoma, kai Nobelį gaudavo neverstas autorius, tačiau kai kalbame apie broliškos valstybės vieną žinomiausių rašytojų, šis trūkumas yra tiesiog gėdingas.

Kas neleido išsiversti Fossės anksčiau? Rašytojas interviu yra minėjęs, kad kurdamas visiškai negalvoja nei apie skaitytoją, nei apie dramos žiūrovą. Fossės kūriniai dienos šviesą išvysta tokie, kokie yra. Šią nepataikaujančią laikyseną atspindi net kūrinių pavadinimai. Galiu tik įsivaizduoti gilų atodūsių leidyklos reklamos skyriaus koridoriuje gavus naujaisią Fossės rankraštį. Kūriniai pavadinti lakoniškai: „Melancholija I, II“, „Trilogija“, „Septologija“, „Šuniški rankraščiai“...

Fossės dramų tekstams būdingas minimalizmas. Tarp retų eilučių kalba tyla. Replikos kapotos, įvykių eiga fragmentiška. Prozoje, atvirkščiai, Fossė linksta į maksimalizmą. Tekstas plūsta nepertraukiama srove, tačiau ne visada lengva sekti, kurion pusėn jis pakryps. Esmnis Fossės prozos stilistinis bruožas – kartojimas. Net įprastos buitinės frazės nuolat atsikartoja tekste, kurdamas ryškia ritmiką. Kartotiniai elementai taip pat sukuria įspūdingą laiko perspektyvą. Nors įvykiai labai glaudžiai susieti su erdve, skaitytojas niekada negali būti iki galo tikras, kuriuo laiko momentu jie vyksta. Netolimoje praityje, dar seniau, o gal jau ateityje?

Esė knygoje „Struktūros malonumai“ (*Rakennena-tintoja*, 2023) suomių rašytojos Selja Ahava ir Emma Puikkonen samprotauja apie romano žanrą, pasmerktą lineariškumo prievolei, nes tekstas tegalįs rutuliotis viena kryptimi, o įvykiai klostytis tik vienoje vietoje vienu metu. Fossė savo autonomišku stiliumi išrado būdą išsilaivinti iš šių tramdomųjų marškinių.

Perėjimai tarp prisiminimų, dabarties akimirkos ir netolimų įvykių yra tokie subtilūs, kad juos sunku tiksliai užčiuopti. Kartotiniai fragmentai kerinčiu būdu palieka skaitytoją nežinomybėsje: tas pats įvykis nutiko kelis kartus ar kelis kartus aprašomas vienas įvykis? Ši stiliaus ypatybė gali kelti atmetimo reakciją, nors yra kuo rea-

listiškiausia: juk mūsų protas kaip didinamasis stiklas dažnai sukiojasi aplink tuos pačius įvykius, vartome tas pačias mintis ir kartojame tuos pačius žodžius.

Stokholmo [knygyne] „Söderbokhandeln“ pavyko įsigyti priešpaskutinį Fossės knygos vertimą [į anglų kalbą] *Melancholy I-II* [...]. Originalai pasirodė 1995–1996 m. Knygą sudaro netolygi pora. „Melancholija I“ yra trijų šimtų puslapių romanas apie norvegų tapytoją Larsą Hertervigą (1830–1902) ir jo išprotėjimą. Netikėta sąsaja su dabartimi gimsta romano pabaigoje, kurioje išvystame romaną apie Hertervigą bebaigiančio rašytojo figūrą. Mažąjo romano apimties „Melancholijos“ antroji dalis sugrąžina atgal į menininko mirties metus, 1902-uosius.

Nors pagrindinis veikėjas yra istorinis asmuo, Fossė nesiekia sukurti istorinio romano. Jis vaizduoja modernų protą ir trapų menininko identitetą, traiškomą įvairių jėgų slėgio. Didžioji įvykių dalis klostosi paties Hertervigo galvoje. Be meninio talento, jam teko dovana – ar praeiksmas – bendrauti su vėlėmis.

Fossė peržengia ribas tarp gyvųjų ir mirusiųjų pasaulio daugelyje kitų kūrinių. Kai po premijos paskelbimo Karališkojo dramos teatro aktorius Danilo Bejarano į Nobelio muziejų sugužėjusiai publikai perskaitė ištrauką iš Fossės dramatos „Mirties variacijos“ (*Dödsvariationer*, 2002), pasakojančios apie jaunos merginos savižudybę, klausytojai nuo pirmųjų sakinių neslėpė emocijų. Prieš mane sėdintis vyras guodžiamai apkabino savo draugę. Dramos mergina prabyla publikai iš anapusiųs, ji gailisi savo poelgio ir norėtų grįžti į gyvųjų tarpą. Stotingo Bejarano balsu kalbėjo moteris, suvokianti padariusi neatšaukiamą, baisią klaidą.

Jonas Fossė nepriekaištingai atitinka Nobelio literatūros kanoną. Jis – nepriklausomas ir populiarus dramaturgas, lyginamas su Haroldu Pinteriu, o jo prozos kūrinių gilus žmogiškumas ir dramatismas nenusileidžia Svetlanos Aleksijevič dokumentinių romanų tragizmui.

Mano jausmai premijos atžvilgiu dvejopi. Visada džiaugiuosi įspūdingos literatūros įvertinimu ir tuo, kad Fossės knygas pagaliau skaitysim gimtąja kalba. Tuo pat metu stebiuosi, į kokią vertimų pasaulio aklavietę pasitaraisiais metais įpuolė mūsų kultūra. Laimei, leidykla WSOY netrukus po premijos paskelbimo pranešė, kad imsis Fossės prozos vertimų.

Tik nesu tikra, ar verta džiaugtis dėl paties Jono Fossės. Nobelio premija skirta literatūros skatinimui, siekiant užtikrinti rašytojui finansinę nepriklausomybę, kad jis galėtų tęsti kūrybinę veiklą. Pripažinimas šiais laikais nebeveikia kaip paskata, jei apskritai kada nors tokia buvo. Žiniasklaidos dėmesys yra negailestingas, nobelininkas puolamas iš visų pusių.

Doris Lessing pavadino premiją „prakeikta katastrofa“, nes senstančiai rašytojai teko sutelkti jėgas kovai su žiniasklaida. Annie Ernaux interviu Švedijos radijui 2023-uojuosius įvardijo kaip „brutalius metus“, nes nebeliko laiko aistringam rašymui ir nieko naujo ji nebesukuria. Kiekvienas naujas kūrinys – jau savaime pergalė.

Premijos laureatas tampa keliaujančiu literatūros pamokslininku, kuris privalo visiems protingai pašnekti. Ne visi mieliai imasi šio vaidmens. Atsakinėdamas į žurnalisto klausimus Helsinkyje 2022 m. vasarą Abdulrazakas Gurnah atrodė, lyg kalbėtų per prievartą ar net atžagariai. Negali jo kaltinti. Rašytojo užduotis – rašyti, o ne būti žiniasklaidos žaisliuku.

Fossė yra prisipažinęs, kad socialinėse situacijose jaučia įtampą. Iškilimas į teatro pasaulio superžvaigždės privedė prie alkoholizmo, nes apsvaigimas slopino sociofobiją. Jau dešimt metų negeria. Kūrybą vadina slėptuve. Galbūt Nobelio premija paskatins jį dar aistringiau atsi-duoti rašymui.

Vertė Rūta Marija Viljamaa

Denacifikuojant diskursą apie žydų Katastrofą, arba Posttotalitarinė kritika

► Atkelta iš p. 4

pasaulėvokini ar religini turinį reiškia pasiduoti jų įtakai, skaityti taip, kaip jie ir norėtų, kad būtų skaitomi – tikint ir pasitikint. Tačiau tai, kaip matyti iš šios knygos, būtų esminė klaida.

Reikšmingas šiuo požiūriu būtų Nerijaus Šepečio knygoje lyg ir hermeneutinis požiūris, jį gal pavadinčiau atsainumo hermeneutika, kuri skirtųsi nuo įtarumo hermeneutikos tuo, kad iš anksto žinoma, jog nėra prasmės rimtai analizuoti ir interpretuoti kai kuriuos diskursus, nes iš anksto žinoma, kad jie tėra ideologinės grimasos, kurios nieko neslepia, kaip kad melas neslepia tiesos, bet ją tiesiog deformuoja. Čia galima prisiminti ne tokį seną pavyzdį – sovietinę žiniasklaidą, ypač Sąjūdžio laikais, kai vyko mitingai, Baltijos kelias ir kiti pasipriešinimo režimui įvykiai. Tiek per televiziją, tiek per radiją, tiek laikraščiuose viskas, kas vyko, buvo perteikiama lyg per kreivų veidrodžių prizmę, kur net nebuvo verta leistis į diskusijas ir bandyti atsieti pe-

lus nuo grūdų. Ir negana to – neverta leistis į diskusijas jau vien tam, kad ta iškreipta imperialistinė retorika neįtrauktų į savo (ne)logikos pinkles ir nepriverstų žaisti pagal jos taisykles. Šį hermeneutinį principą gerai pagavo ir Antanas Terleckas savo daktaro disertacijoje apie sovietmečio kolchozus Lietuvoje („Kolchozų visuomenės sukūrimas: Lietuvos kaimo sovietizacija 1940–1965 m.“, 2023).

Nėra galimybių dar plačiau leistis į diskusijas ir klausimus, kurių skaitant šią knygą kyla be galo daug, tik tolesnėms diskusijoms palikti atvirą bent vieną jų – ar tikrai nėra įmanoma tirti religiško samplaikų, užuominų, aspektų nacionalsocializmo praktikose, ritualuose, simbolikoje (okultinių, germaniškų ar dar kokių nors kitokių), kurių religiško neapibrėžtų vienintelis galimas ritualo kaip aukojimo supratimas (kaip buvo XIX a. pabaigos–XX a. pradžios ritualo teorijose), ir taip atsieti žydų išžudymą nuo aukojimo kategorijos kaip tokios (ar

pseudojudėjiškos-krikščioniškos, ar pagoniškos)? Kartu atsakant pretenzijų ieškoti visoje toje samplaikoje kokios nors moderniai suprastos *sui generis* religijos. Religija yra pernelyg sudėtingas darinys, kad būtų lengva ją sutraukti iki vieno (mistifikuoto) branduolio ar redukuoti iki vieno ar kitų socialinių, psichologinių, politinių reiškinių ar institucijų.

Tačiau, nepaisant visų šių klausimų, pamatinė Nerijaus Šepečio pastanga atskleisti, kokiu būdu nacionalsocialistinės praktikos ir diskursai, visa mašinerija, siekusi dehumanizuoti vieną žmonijos dalį, galiausiai dehumanizavo, išardė pačių žudynių vykdytojų ir palaikytojų asmenybes, yra nepaprastai svarbi, verčianti vis iš naujo mąstyti ir permąstyti šią Katastrofą. Tuo labiau kad artėja Lietuvos žydų genocido aukų atminimo diena (rugsėjo 23-ioji)...

1847–ieji Kauno ir Vilniaus gubernijose. Namai ir jų gyventojai

1846–1848 m. Kauno ir Vilniaus gubernijų privačiuose dvaruose buvo įvesti vadinamieji privalomieji inventoriai, kuriuose buvo registruojamas dvarui priklausiusių valstiečių valdomas turtas, jiems skirtos žemės dydis, einamos darbo prievolės (lažas) ir dvarui mokami mokesčiai. Jau 1847 m. dauguma gubernijų dvarų savininkų sudarė detalius ar menkia tikslus savo dvarų inventorių. Palankų inventorių sudarymo laiką lėmė ir ta aplinkybė, kad, diskutuodami apie artėjantį baudžiavos panaikinimą ir laisvę, dvarų savininkai buvo suinteresuoti jų įbaudžiatintų asmenų disponuojamo turto aprašais. 1861 m. panaikinus baudžiavą kiek vėliau paskelbta žemės reforma palietė maždaug 22 milijonus valstiečių ir apie 100 000 dvarų visoje Rusijos imperijoje. Tačiau žemės reforma buvusiems baudžiauninkams numatė skirtingas sąlygas centrinėje Rusijoje ir vakarinėje imperijos gubernijose, įskaitant Lietuvą. Lietuvos dvarų valstiečiams buvo numatyta atiduoti išsipirkti tą dirbamos žemės plotą, kurį valdė iki baudžiavos panaikinimo. Papildomai Lietuvos valstiečiai gavo maždaug 24 proc. žemės daugiau ir ją galėjo išsipirkti rinkos kaina, kitaip nei centrinės Rusijos valstiečiai, susimokėję už žemę maždaug 47 proc. daugiau. Tad įbaudžiatintiems Kauno ir Vilniaus gubernijų valstiečiams jų naudojamos žemės dydis ir detalus turto sąrašas turėjo lemiamą įtaką namų ūkių ir šeimų ekonominei gerovei dešimtmečiais po inventorių sudarymo ir baudžiavos panaikinimo.

Po daugiau nei šimto penkiasdešimt metų Lietuvos valstybės istorijos archyve išsaugoti 1847 m. dvarų inventoriai leido surinkti ir atliekant šį projektą tirti informaciją apie namų ūkius iš buvusių 4 Vilniaus ir 5 Kauno gubernijų apskričių (rus. *ujezd*). Istorinėje Kauno gubernijoje iš Ukmergės (*Vilkomir*), Zarasų (*Novo Aleksandrovski*), Panevėžio (*Ponevež*), Raseinių (*Rossieny*), Šiaulių (*Šavli*) apskričių. Vilniaus gubernijoje iš Vilniaus (*Vilenski*), Ašmenos (*Ašmenski*), Lydos (*Lydski*), Dysnos (*Dysnenski*) apskričių. Gautas rinkinys apima 19 917 asmenų, gyvenusių 483 Kauno ir Vilniaus gubernijų kaimuose 3 600 valstiečių namų ūkių, duomenis. Dviejų Lietuvos gubernijų valstiečių gyvenimo aplinkybės buvo analizuojamos remiantis keliolika demografinių charakteristikų ir socioekonominių kintamųjų. Pagrindiniai jų buvo asmens vardas, pavardė, ryšys su namų ūkio galva, amžius, valstiečio kategorija, dirbančių ir nedirbančių asmenų namų ūkyje skaičius ir lytis, namų ūkio pastatai (gyvenamieji ir ūkiniai), gyvulių rūšis ir skaičius (arkliai, galvijai, karvės, avys ir ožkos, kiaulės), aviliai, sodybinė žemė, ariamos žemės kiekis ir jos kokybė pagal tris kategorijas, taip pat valstiečių naudojamų pievų kiekis ir jų kokybė, mokesčiai už kiekvieną žemės rūšį (rubliais ir kapeikomis), bendruomeninių prievolių statybose ir sėjoje dienos. Inventoriuose valstiečiai buvo priskiriami tam tikrai kategorijai, nuo kurios priklausė atitinkamo dydžio mokesčiai ir lažas.

Namų ūkis buvo esminė šio istorinės demografijos tyrimo apie praeities šeimas kategorija. Jo metu nustatėme, kad iki baudžiavos panaikinimo Kauno ir Vilniaus gubernijose išsiskyrė penki valstiečių namų ūkių tipai: *branduolinis / paprastas namų ūkis*, kuriame gyveno tik sutuoktiniai ir jų vaikai arba našlys (-ė) su vaikais

(branduolinio / paprasto namų ūkio požymis – santuokinis ryšys (arba formaliai neįteisintas) ir jo pagrindu atsirandantis tiesioginis biologinis / kraujo ryšys (tėvai ir vaikai); *išplėstinis namų ūkis*, kuriame gyveno viena sutuoktinių pora (su vaikais ar be vaikų) ir vieniši giminaičiai ir / ar nesukūrę šeimos broliai / seserys; *sudėtinis namų ūkis*, kurio esminis požymis – daugiau nei vienos šeimos gyvenimas viename namų ūkyje (po vienu sudėtinio namų ūkio stogu galėjo sugyventi branduolinė ir išplėstinė šeimos); *pavienių brolių / seserų namų ūkis*; *vieno asmens namų ūkis*.

Atliekant tyrimą gauti duomenys byloja apie vyravusius tris namų ūkių tipus Kauno ir Vilniaus gubernijose. 1847 m. abiejose gubernijose branduoliniai / paprasti namų ūkiai sudarė 36,2 proc., o sudėtiniai namų ūkiai – 34,4 proc. Išplėstinių namų ūkių dalis abiejose gubernijose buvo kur kas mažesnė – 21,3 proc. Vieno asmens ir pavienių brolių / seserų namų ūkiai buvo reti ir sudarė labai nedidelį procentą. Iš dalies šie duomenys patvirtina ankstesnes lietuvių šeimos istorikų, taip pat užsienio istorinės demografijos specialistų išvadas apie Lietuvą kaip pereinamąją zoną, kuriai nebūdingi išimtinai sudėtiniai namų ūkiai, išplitę centrinėje carinės Rusijos teritorijoje ir priskirtini „rytiškam“ demografiniam modeliui. Akivaizdu, kad branduoliniai / paprasti namų ūkiai, kaip moderniųjų Vakarų ir Šiaurės Europos visuomenių bruožas, buvo būdingi XIX a. Lietuvai ir sudarė atsvarą sudėtiniais kelių po vienu stogu gyvenančių šeimų ūkiams.

Kita vertus, žvilgsnis į detalesnę teritorinį namų ūkių pasiskirstymą gubernijose nurodo tam tikras demografines tendencijas. Branduoliniai / paprasti namų ūkiai sudarė panašų procentą abiejose gubernijose: Kauno gubernijoje 35,7 proc., Vilniaus – 36,6 proc. O „rytiško“ modelio sudėtiniai namų ūkiai akivaizdžiai vyravo Vilniaus gubernijoje, kur jų buvo apie 39,4 proc., o Kauno gubernijoje – 29,8 proc. Išplėstiniai namų ūkiai, kurių buvo mažiausia dalis (21,3 proc.), gubernijose taip pat pasiskirstė netolygiai. Kauno gubernijoje išplėstiniai ūkiai sudarė 24,3 proc., o Vilniaus gubernijoje jie sudarė mažiausią visų namų ūkių dalį – 18,1 proc.

Tęsdami projektą, atlikome tolesnę analizę ir klausėme, kaip išskirti namų ūkių tipai koreliuoja su jų materialine gerove. Kurie namų ūkių tipai (branduolinis / paprastas, sudėtinis, išplėstinis) buvo materialiai pajėgesni, o jų gyventojai geriau aprūpinti ir galbūt galėjo turėti kiek įvairesnių perspektyvų?

1847 m. privalomųjų inventorių duomenis apdorojus mašininio mokymo matematinio K-vidurkių algoritmu metodu, paaiškėjo, kad nė vienas iš trijų namų ūkių tipų negali būti vienareikšmiškai įvardijamas kaip buvęs ekonomiškai pajėgiausias. Visgi analizė patvirtino, kad kas antras išplėstinis namų ūkis, kas trečias branduolinis / paprastas ir tik kas ketvirtas sudėtinis namų ūkis buvo ekonomiškai efektyvesni, vertinant įvairias materialines kategorijas (žemės dydį, mokamus mokesčius, laikomus gyvulius, turimus pastatus ir kt.). Išplėstiniai namų ūkiai buvo pranašesni ir skirstydami materialinius išteklius kiekvienam savo nariui. 1847 m. Kauno ir Vilniaus gubernijose šio tipo namų ūkiuose kiekvienam

vyresniam nei 14 metų gyventojui vidutiniškai teko didžiausia dirbamos žemės, arklių, galvijų, kiaulių, karvių, avių ir ožkų dalis.

Mokslinėje istorinės demografijos literatūroje samdomi darbininkai ir tarnai yra svarbūs namų ūkio ekonominio pajėgumo rodikliai. Priešingai, XIX a. Kauno ir Vilniaus gubernijose samdyti *bernai* ir *mergos* buvo nepalyginti dažniau sutinkami materialiai silpnese branduoliniuose / paprastuose namų ūkiuose – juos samdė 41 proc. tokių ūkių – nei ekonomiškai pajėgesniuose išplėstiniuose, kur darbo rankas samdė tik 27 proc. šių ūkių. Pagrindinė priežastis buvo ta, kad išplėstinių namų ūkių šeiminkai lauko ir namų darbams naudojo po tuo pačiu stogu gyvenančius savo giminaičius. Po baudžiavos panaikinimo carinė administracija įteisino buvusiems baudžiauninkams jų kultivuotus žemės plotus, todėl neatsiskyrusio vienišo brolio / sesers žemės dalis faktiškai tapdavo išplėstinio, t. y. vedusio brolio ar ištekęjusios sesers, namų ūkio nuosavybe. Kauno ir Vilniaus gubernijose 11,8 proc. išplėstinių namų ūkių gyveno 15 metų ir vyresni šeiminkų broliai / seserys ir 9,8 proc. išplėstinių namų ūkių gyveno 20 metų ir vyresni šeiminkų broliai / seserys. Nevedusių brolių / neištekęusių seserų, vyresnių kaip 30 metų, abiejose gubernijose fiksuojama maždaug perpus mažiau – 3,7 proc. Išstumti į bežemių kategoriją ir sukūrę šeimą, bedaliai neišvengiamai papildydavo vidutiniškai materialiai silpniausią branduolinių / paprastų namų ūkių kategoriją. Lyginant su visa išplėstinių namų ūkių populiacija (ne procentiškai), Kauno gubernijoje vienišų asmenų, gyvenančių savo vedusių brolių / ištekęusių seserų namų ūkiuose, buvo tris kartus daugiau nei Vilniaus gubernijoje.

Statistiškai vertinant, XIX a. viduryje Kauno ir Vilniaus gubernijose beveik tolygiai vyravo nedideli branduoliniai, vienos šeimos namų ūkiai ir taip pat sudėtiniai namų ūkiai, kuriuose po vienu stogu gyveno kelios šeimos. Tačiau Vilniaus gubernijoje buvo didžiausias procentas materialiai silpnusių branduolinių / paprastų namų ūkių ir mažiausias procentas sąlygiškai materialiai pajėgesnių išplėstinių namų ūkių. Ilgesnėje laiko perspektyvoje po baudžiavos panaikinimo materialiai pajėgesni namų ūkiai atvėrė didesnes savišvietos galimybes ir turėjo įtakos ten gyvenančių vyrų, moterų ir vaikų edukacinėms perspektyvoms. Veikiausiai neatsitiktinai XIX a. pabaigoje vyrų ir moterų raštingumas abiejose Lietuvos gubernijose gana ryškiai skyrėsi. Pirmojo visuotinio 1897 m. Lietuvos gyventojų surašymo (carinės imperijos gyventojų surašymo) duomenimis, Kauno gubernijoje raštingumas siekė virš 55 proc., o Vilniaus gubernijoje – tarp 20 ir 30 proc. Be abejonės, šį skirtumą lėmė daugelis veiksnių, tačiau lietuvių spaudos draudimo sąlygomis namų ūkių ir jų tipų materialinis pajėgumas neišvengiamai turėjo įtakos ne tik šeimos gyvenimui, bet ir jos narių elementaraus raštingumo sklaidai.

– DALIA LEINARTĖ –

Straipsnis parengtas pagal Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą (sutarties Nr. S-MIP-21-29)

Svolačius

Tą žiemą, kai manęs paprašė ją pagloboti – pabendrauti, nusivesti į parodą, pasirūpinti įšaldyta pensija, – iš jos buvo likę tik auskarai. Rausvojo aukso, su skaidriais vos violetiniais akmenimis – mamos dovana pilnametystės proga. Nepasimetė per gyvenimą, net ir bėgant iš Mariupolio. Puikų skonį, matyt, paveldėjo iš jos. Man visada būdavo paslaptis, kaip tokie dalykai ima ir atsiranda ten, kur, rodos, jų neturėtų būti, ir iš visų dalykų žmoguje išlieka kone ilgiausiai. Karas ne karas, o rengtis reikia gražiai – kašmyriniu megztuku, tegu ir rastu skuduryne, ir taip toliau, kitaip nė nemokėtų. Vintažiniai katės akių formos akinukai, už jų – trumparegis žvilgsnis ir tankiai mirksinčios blakstienos. Seneliai ją vadindavę Belka, kad atskirtų nuo bendravardės pussės, su kuria ji žaisdavusi gaudynių jų namo kieme po abrikosais. Dabar ji pati jau pensijoje. Pablyškusi, nežinau, ar visada

buvo kiek anemiška, ar nuo slapstymosi rūsį. Neklausiau. Visą gyvenimą pradirbo kažkokios pieno perdirbimo įmonės laboratorijoje, bet kalba – netikėtai vaizdinga: patarlės, iš atminties cituojami klasikų posmai. Seno kirpimo inteligentė.

– Kaip ten pas mus žydi hortenzijos, – kalba tarsi pati sau mums vaikštinėjant po parką. – Ir namai Mariupoly labai gražūs.

Nieko neatsakau. Mėginu įsivaizduoti skylę vietoj Vilniaus senamiesčio, bet smegenys pakimba, galima išprotėti.

Belka neatlaikė bombardavimų balandį, kai jau buvo nušluota didelė dalis miesto. Motina trauktis buvo per sena. Atidavė dukrai paskutinius pinigus. Ši slėptuvėje dvejėjo dar porą savačių, žinios pasiekdavo vis blogesnės. Vieną vakarą paraginta kaimynų, mačiusių jos

prastėjančią būklę, tiesiog pasiėmė seniai susiruoštą krepšį ir išėjo. Neatsisveikino, būtų nepakėlus. Pradžioje manė, kad išvažiuoja trumpam, bet užmiesty pas giminės nebebuvo vietos. Todėl kažin kaip atsidūrė Lvive, iš ten išvažiuojo pas viešbutyje dar po ano karo pradėjusią dirbti seserį. Sukrėsta, sutrikusi, pasimetusi. Paskui ją jau purtyte purtė vien nuo minties kirsti Ukrainos sieną. Bažnyčia, į kurią su ja kartais važiuodavome į mišias, – prie pat oro uosto. Leidžiantis lėktuvui nevalingai susigūždavo, įsikirsdavo man į ranką ir klausdavo: kas čia? Mamą prižiūrėjo pasamdyta giminaitė. Jos vyras buvo už okupantus, galėjo įduoti. Baigiantis antriesiems karo metams motina mirė.

– Parašyk apie mane, kad aš – svolačius, palikau mamą, – dar sykį klausausi jos žinutės.

Iš teatro darbuotojos užrašų... (4)

Fone skamba Gioachino Rossini „Šarkos vagilės“ uvertiūra.

Gerbiamieji, aš sugrįžtu. Esu prokrastinacijos meno meistrė ir pradėtu rašyti tik tada, kai mane gyvenimas paguldo ant menčių. Tįsau lovoje su savo rašytojos chalu ir ištiesta koja įtvare.

Per devynis mėnesius spėjau išprotėti, atgauti protą, pakeisti darbą, pakeisti būstą, būti nutrenkta mašinos. Deja, tai neprivertė manęs rašyti. Ir štai galiausiai kalnuose paslydau ant akmens. Nusivaliau dulkes, nusišluosčiau kraują ir nuėjau tolyn. Įkopiau į dvi viršūnes. Dramatiškai pasėdėjau. Keturiomis perlipau riedulius. Grįžau Lietuvon. Ir tada mane uždarė į lovos kalėjimą, nes, pasirodo, visa tai dariau su įplyšusiu raumeniu.

Ką veikti lovos kalėjime? Kaip su gyvenimu atsisveikinantis senolis guli ir mąstau apie teatrą. Dabar ten turiu savo rašomąjį stalą, gerbiamieji. O žmogui gauti rašomąjį stalą yra didelis pasiekimas. Tačiau mano žiūrovų koordinatorės prisiminimų maišelis nemažėja. Ir kadangi dabartinė mano vaikščiojimo trajektorija yra nuo lovos iki tualetu ir atgal, įdarbinu klaviatūrą ir pirštus.

Beje, kasdienis mano darbo epizodas:

– Žiūrėk, čia naujos baletu grindys. Spyruokliuojančios. Eikš čia, čia geriau jaučiasi.

Ateinu ir pastrykčioju.

– Tikrai kad spyruokliuoja!

Šokinėju toliau, dar nenutuokdama, kad tai darau su įplyšusiu raumeniu.

Nervų tampymo olimpinės žaidynės

Spragtukiados jau nebeturime. Spektaklis išimtas iš repertuaro ir dabar žiūrovų koordinatoriai yra išgelbėti nuo dvylikos ar trylikos „Spragtukų“ žiūrėjimo. Ties „Spragtuku“ baigdavosi žiūrovų koordinatorių sielos ramybė. Įsivaizduokite – pirmi trys kartai išties smagūs, graži vaikystės muzika, širdžiai mieli veikėjai, Kalėdų eglutė.

Bet aš kalbu apie pirmus tris kartus. Tada turime 4–7 kartą. Žiūrovų koordinatoriai jau krypuoja aplink vėluojančiuosius, juos skubina ne dėl to, kad tie patektų į spektaklį, bet kad pilvas pradeda gurgti. Tie, kas dirba salėje, vis randa progų išslysti tai į tualetą, tai atsigerti, tai šalta, tai alkanas, tai saga ištrūko. O grįžtant vis užkalbina kolega. Vis norisi paplepėti, žiū, rankelės sudėtos, užpakalis ant kėdės ir pusvalandžio jau nelikę.

Ties 8–9 spektakliu pradėdamas kvestionuoti sveikas protas. Diena keičia naktį, o naktis keičia dieną, bet kas nesikeičia, tai – „Spragtukas“. Tualetu, klube, virtuvėje – visur skamba „Spragtukas“. Eini gatvė ir skamba „Spragtukas“. Bandai atgauti sveiką protą, vaikštai į roko koncertus, šoki techno klubuose, bet ogi kokio melodija skambės prieš užmiegant – „Spragtukas“.

10–13 kartas, kai pradėdamas kalbėtis su dvasiomis. Ramstomasi į sienas, kad nepargriūtum. Geriamas magnis, kad nustotų paaky trūkčioti. Nervingai tampomos sagos, kad reiktų siūti. Žiūrovų koordinatorius tampa pa-

našus į patamsyje klaidžiojantį gnomą. Murmesys. Bet tai joks ne murmesys. Tai „Spragtukas“, niūniuojamas salės patamsyje susirangiusio, pražilusio ir išbalusio žiūrovų koordinatoriaus.

Laikrodėli, laikrodėli, pasakyki, kai numirsiu

Iš mano pasakojimų jau turėjote suprasti, jog laikas teatre slenka truputėlį kitaip. Vienos akimirkos trunks vos minutę, kitos – visą amžinybę. Sėdint spektakliuose ir laukiant jų pabaigos, išsiugdoma daugybė talentų. Jau pasakojau, kaip galima įvaldyti žvilgsnį ar pajusti, iš kur ir kokių kampu sklinda fotoaparato blykstė. Štai dar vienas mūsų talentas: pagal kiekvieno veikėjo mirtį nustatyti, kada baigiasi spektaklis.

– Jau išėini su gėlėmis? Tai dar net mirt nepradėjo, turim gerą pusvalandį, gali palaukt.

Žvilgtelėjus į televizoriaus ekraną ir pamačius, kuri pagrindinio veikėjo mirimo stadija, galima nusakyti, už maždaug kelių minučių baigsis spektaklis.

– Jau žudo, tai dar pusvalandis ir baigsis.

– Girdi? Prasidėjo mirties scena, turim dešimt minučių vakarienei užbaigti.

Tačiau viename spektaklyje pagrindinė veikėja mirdavo lygiai tris valandas. Per tą laiką žiūrovų koordinatoriai susirinkdavo prie televizoriaus, rodančio tiesioginę spektaklio transliaciją, ir laukdavo galvos nukirtimo scenos tarsi intensyvaus įvarčio per futbolo rungtynes. Ties trečia laukimo valanda spėdavo išmirti ir žiūrovai, ir koordinatoriai, beveik visi, išskyrus pagrindinę spektaklio veikėją.

Kvepalai. Vieno lankytojo istorija

Ne kartą teko minėti ir visą žiūrovų koordinatoriaus tragediją, susijusią su gėlėmis. Tą vakarą eilinį kartą tapome gėlių parduotuve. Rūšiuodama įvairias puokštes, dažnai išgirsdavau klausimą:

– Už kiek parduodat?

Atsisukdavau ir maloniai nusišypsodavau, kaip reikalauja etiketas.

– Neparduodamos. Žmonės jas atneša mūsų artistams.

Nors kiekvieną kartą norėjosi pasakyti:

– Už kiek susitarsit su „Travijos“ Violeta, už tiek ir gausit.

Galiausiai numojusi ranka į visas tas didžiules puokštes, nuėjau prie kolegės parymoti, kol pasibaigs pertrauka ir prasidės antrasis spektaklio veiksmas.

– Ką jis ten daro?

– Kas?

– Tas vyras prie gėlių.

– Neįsivaizduoju.

– O dievai, jis jas uosto.

Su kolege įdėmiai spoksoma į lankytoją. Matote, teatras visada turi nedidelę bėdelę su moterų kambarėliu,

kurio nevalia minėti. Vyras dažniausiai susitvarko greičiau, o tada dvidešimt penkias minutes lūkuriuoja prie tualetu, nerasdami sau vietos ir veiklos.

Tačiau viena poetiška XIX amžiaus siela rado malonų užsiėmimą. Galbūt tai buvo botanikas. O gal kvepalų ar eterinių aliejų gamintojas? Istorija nutyli. Tačiau vyras susidėjęs rankas už nugaros pasilenkdavo prie kiekvieno žiedo ir jį pauostydavo. Tada grįždavo prie pirmojo ir dar kartą įkvėpdavo. Galbūt jis lygino kvapus tarpusavyje? O gal po metų sulauksime išskirtinių kvepalų, gimusių prie teatro vazų?

Istorija nutyli ir faktą, kad tos nuostytos puokštės vėliau buvo įteiktos artistams.

Rizika yra mano antras vardas

Nuobodulys ilgų veiksmų laikotarpiu pasiekdavo ne-regėtas aukštumas. Vieni mokydavosi, kiti rašydavo universitetinius rašto darbus, o tretieji lūkuriuodavo, pasimanydami įvairiausios „originalios“ veiklos.

– Tu rimtai? – rymojau pasirėmusi delnu galvą.

Tuo metu mano kolega rimtu veidu kraustė vienoje iš spintelių gulintus senus plakatus. Apžiūrinėjo kiekvieną, kruopščiai rinkdamasis.

– Šitas puikiai tiks, – iš visos šūsnies išsitraukė barokinės muzikos koncertą reklamuojantį plakatą, kuris buvo aktualus prieš gerą dešimtį metų.

Miklios rankos pradėjo lankstyti slidų popierių, kol iš jo gimė didžiulis oro lėktuvėlis. Vaikiniai susižvalgė ir lėktuvėlį paleido. Taip keturiose ir spoksojome, kaip jis pakyla, o tada tėsikiasi į žemę.

– Nenori pamėginti skraidinti iš balkono? – vis dar kamuojama nuobodulio, paklausiau. – Po to pareisit ir papasakosit, kaip sekėsi.

– Tu išprotėjai? Jei kas nors pamatys, mane iš darbo atleis.

Gaila, kad tuo metu nebuvo pagalvota, jog ne tik žiūrovai mato žiūrovų koordinatorius. Netyčia pamiršome, jog visur mus lydi ir vaizdo stebėjimo kameros.

Iš gulimos pozicijos atsėdau ir pasitručiu akis. Žvilgtelėjau į gulintą ant rašomojo stalo teatro ženklelį ir plytos gabaliuką. Visada kartojau, kad baigusi darbą teatre paskutinę dieną pasiimsiu plytą. Nesijaudinkite, teatro sienose visos plytos yra.

Paskutinį vakarą dirbdama kaip žiūrovų koordinatorė atsiremiau į sieną ir viena aptrupėjo. Paėmiau gabaliuką ir įgrūdau į kišenę, o vėliau pamiršau. Galiausiai kraustydama daiktus ir rinkdamasi, ką neštis namo iš persirengimo kambarėlio, radau jį uniformoje. Parsinešiau namo ir garbingai pasidėjau ant rašomojo stalo.

Žiūrovų koordinatorės pareigų nebeatlieku, bet tas gabaliukas gulės ant mano stalo lygiai tiek pat ilgai, kiek ir teatro istorijos mano viduje.

– AGNĖ ZĖRINGYTĖ –

Skaityti popieriuje – madinga. Prenumeruok!

Užsiprenumeruoti galima bet kuriame pašte arba internetinėje svetainėje www.prenumeruok.lt.

„Šiaurės Atėnus“ jau ketvirtadienio pavakare galima rasti Vilniaus knygynuose „Akademine knyga“, „Eureka!“ ir „Mint Vinetu“.